

JOGHISTÓRIA

ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörének folyóirata

**A vérgrófnő:
tömeggyilkos vagy áldozat?**

60. oldal

ISSN 2062-9699

A TARTALOMBÓL:

[alkotmány- és jogtörténet]

180 ÉVE SZÜLETETT PÉTERFY SÁNDOR, AZ
EÖTVÖS-ALAP ALAPÍTÓJA
"KIBERJOG" VAGY NETIKETT: AZ INTERNET
SZABÁLYOZÁSÁRA VONATKOZÓ
JOGTÖRTÉNETI ELMÉLETEK

[nevezetes perek]

„IMÁDKOZOM A SZERETET ÉS
A BÉKE VILÁGÁÉRT!” –
MINDSZENTY JÓZSEF, AZ
ELNYOMÁS ELLENI
TILTAKOZÁS ÉS A DIKTATÚRA
ELLENI HARC SZIMBÓLUMA

[jog és kultúra]

TÖRBE EJTVE
ÉG A HÁZUNK

[tartalomjegyzék]

[főszerkesztői köszöntő]	3
-----------------------------------	---

[alkotmány- és jogtörténet]

Gera Anna: Tanulmányút a dualizmusban: a kisdudavótól az elemi iskoláig. A dualizmus közoktatási rendszere I. rész	4
Csanádi Ferenc: Az Országgyűlés helyszíneinek változása	8
Polonyi Domonkos: A kivételes hatalom megszüntetése az első világháború után.....	13
Schlaffer Daniella: A kulturális élet szereplőinek korlátozása a Kádár-korszak kezdeti időszakában (1957-1962)	17
Szabó Zsanett: Adalékok az 1867-1890 között működő tanítók egyesülési jogához.....	22
Szabó Zsanett: 180 éve született Péterfy Sándor, az Eötvös-alap alapítója	32
Vincze Zsombor: A magyar büntetés-végrehajtás humanizálódása	40
Zanathy Anna: "Kiberjog" vagy Netikett: Az internet szabályozására vonatkozó jogtörténeti elméletek.....	44

[nevezetes perek]

Újhelyi János Ábel: A Bárdossy-per, mint tendenciózus koncepció per?	53
Sós Marietta: A vérgrófnő: tömeggyilkos vagy áldozat?	60
Kovács Petra Júlia: „Imádkozom a szeretet és a béke világáért!” – Mindszenty József, az elnyomás elleni tiltakozás és a diktatúra elleni harc szimbóluma	65

[jog és kultúra]

Filmajánló • Törbe ejtve	71
Könyvajánló • Ég a házunk	72

[tdk hírek]

Kún Hanga Cecília: Bemutatózik a MÁJT TDK	73
--	----

[jogtörténeti érdekességek]

Csanádi Ferenc: Érdekességek a jogtörténet világából.....	74
--	----

A címlapon: Báthory Erzsébet. Készítette: Anthonie Blocklandt van Montfoort, 1580.
Forrás: <http://costumecon.blogspot.com/2018/08/igy-oltoztek-ok-2-resz-bathory-erzsebet.html>

© Kún Hanga Cecília, Schlaffer Daniella 2021
© A szerzők, 2021
© Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Joghistoria, 2021

Folyóiratunkba továbbra is szeretettel várjuk minden publikálni vágyó hallgató tudományos igényű munkáját, legyen annak témája akár a magyar, akár az egyetemes állam- és jogtörténet.

Elérhetőségünk: joghistoria@gmail.com

JOGHISTÓRIA

SZERKESZTŐSÉG

Felelős szerkesztő:
dr. Képešy Imre

Főszerkesztők:
Kún Hanga Cecilia
Schlaffer Daniella

SZERKESZTŐK

Kún Hanga Cecilia
Schlaffer Daniella
(Alkotmány- és jogtörténet)

Kún Hanga Cecilia
(Nevezetes perek)

Gera Anna
(Jog- és kultúra)

Csanádi Ferenc
(Jogtörténeti érdekességek)

Kún Hanga Cecilia
(TDK hírek)

KORREKTÚRA

dr. Képešy Imre

BORÍTÓTERV ÉS
BELSŐ TERVEZÉS

Barkóczi Dávid

KIADJA

Eötvös Loránd Tudományegye-
tem Állam- és Jogtudományi
Kar Magyar Állam- és Jogtörté-
neti Tanszék

(Cím: 1053 Budapest, Egyetem
tér 1-3., II. em. 211.; Tel./Fax.: 06
1 411 6518)

ISSN 2062-9699

KAPCSOLAT

joghistoria@gmail.com

LAPZÁRTA

2021. április 19.

Kedves Olvasóink!

Szeretettel köszöntünk benneteket a Joghistoria szerkesztői
nevében!

Folyóiratunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és
Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudomá-
nyos Diákkörének hivatalos lapja, amelyben nemcsak demonstráto-
raink kapnak lehetőséget tudományos igénnyel megszerkesztett mű-
veik publikálására, hanem egyetemünk azon hallgatói is, akik szeret-
nék az alkotmánytörténeti és jogtörténeti vonatkozású kutatásaik
eredményét mások számára is hozzáférhetővé tenni.

Folyóiratunkon keresztül rávilágítunk a jogtörténet fontossá-
gára. Amellett, hogy a Joghistoria megjelenése szolgálja a tudomá-
nyos ismeretek minél szélesebb körben történő terjesztését, célja a
hallgatók és a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék közötti kapcsola-
t kialakításának és elmélyítésének elősegítése is. Rendszeresen köz-
lünk híreket tudományos diákkörünk fontosabb üléseiről, illetve tájé-
kozódhattok tervezett féléves programunkról is. Az újságban megje-
lentetett rovatok célja mind a kulturális és közösségi ismeretek terjesz-
tése, mind pedig a tudományos eredmények közvetítése a hallgatók
irányába. Fontosnak tartjuk azt is kiemelni, hogy a Joghistoria volt az
ELTE Állam- és Jogtudományi Karának első olyan, hallgatók által szer-
kesztett folyóirata, amely a hallgatók tudományos cikkeinek megje-
lentetését szolgálja.

Ennek megfelelően folyóiratunkba továbbra is szeretettel vár-
juk minden publikálni vágyó hallgató tudományos igényű munkáját,
legyen annak témája akár a magyar, akár az egyetemes állam- és
jogtörténet. A TDK hírekben a Tanszék Tudományos Diákkörének min-
dennapi tevékenységéről és munkájáról kaphattok bővebb tájékoz-
tatást. A Jog és kultúra rovatunkban különböző jogi vonatkozású fil-
mekről, könyvekről és kiállításokról szerezhettek további információt.
A Jogtörténeti érdekességek rovatunkban pedig számos jogtör-
téneti vonatkozású információval gazdagíthatjátok tudásotokat.

Kellemes olvasást kívánunk!

Kún Hanga

Kún Hanga Cecilia

Schlaffer Daniella

Schlaffer Daniella

Tanulmányút a dualizmusban: a kisdedövótól az elemi iskoláig. A dualizmus közoktatási rendszere I. rész

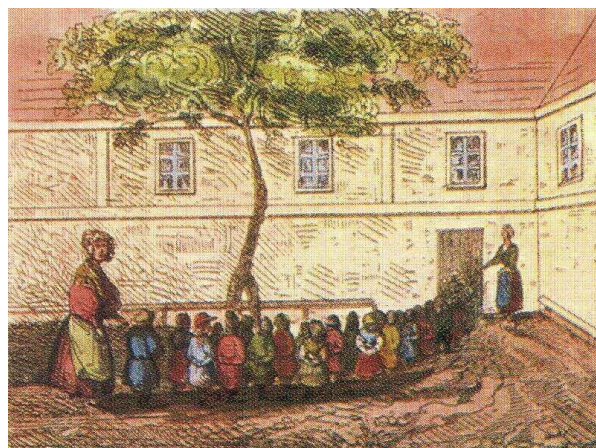
Írta: GERA ANNA

**„A törvényhozó nem felejtethi, hogy minek-utána a teremfőkéz mindenki szívébe eltörülhetetlen betűkkel beírta az örök törvényeket, csak e szívek homályát kell alkalmas nevelési rendszerrel oszlatgatni, (...) s kész lesz a polgári életet boldogító öntörvényhozás minden-
kiben.”¹**

Az 1867-ban kötött kiegyezés és az azt követően kialakult hatalmi rendszer megítélése egészen napjainkig vitás kérdés, a kompromisszum mellett és ellen is számos érv hozható fel akár az önálló magyar államiságnak a lehető legszélesebb körben való megőrzése iránti igény, akár a polgári fejlődés lehetőségének megteremtéséhez fűződő érdek fontosságának hangsúlyozásával.² A képzési rendszer alakításának szempontjából ugyanakkor kétségkívül kedvező eredményekre vezetett a változás: a 19. században számos, régóta szükséges oktatási reform valósult meg, amelyek sikerességéhez hozzájárult az iskolákra fordítható költségvetési keret megemlése is.³ Az így bekövetkezett változások kiegészítették és tovább formálták az 1800-as évek kezdetétől körvonalazódó közoktatási hálózatot, lehetővé téve, hogy az állam közvetlenül a születést követő évektől egészen az egyetemi oktatás befejezéséig gondoskodjon a gyermekek és fiatalok oktatásáról és neveléséről.

Két részből álló cikksorozatomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, milyen utat járt végig egy gyermek, miután belépett a 19. századi oktatási rendszerbe, milyen iskolákban folytathatta tanulmányokat és milyen további lehetőségei voltak az adott iskola befejezése után. Az első részben a kisdedövók kialakulását és szabályozását tekintem át, majd az elemi oktatási rendszerről írok, kitérve az idővel bekövetkező, elsősorban a nemzetiségeket érintő változtatásokra is. A következő részben a középfokú oktatás lehetőségeit mutatom be röviden, illetve pedig az egyetemi oktatásban bekövetkező átalakulásokról, illetve egy alternatív

tanulmányi lehetőségről, a tisztképzésről írok összefoglaló jelleggel. Bízom benne, hogy e cikkek segítenek áttekintést nyújtani a dualizmus kori képzési lehetőségek rendszeréről az első belépési lehetőségtől egészen a legmagasabb szintű oklevél megszerzéséig, képet festve arról, hogy mennyiben tért el a korabeli oktatás a napjainkra kialakulttól, és mennyiben különbözött a korabeli diákok helyzete a kortásainkétól.

Kisdedővó a 19. században⁴

Belépés a köznevelési rendszerbe: a kisdedövók

A kisdedövók, bár a legfiatalabbakat gondozták, már maguk is szerepet játszottak a közoktatásban. A gyermekek felügyelete mellett ugyanis ezen intézményekben már sor került a legelemibb iskolai ismeretek átadásának megkezdésére: az óvónők olvasni, írni tanítottak, valamint vallási oktatást is nyújtottak itt. Az óvodahálózat kialakulása a 19. század elején kezdődött meg, amikor 1828-ban Brunszvik Teréz megnyitotta Pest-Budán az Angyalkert nevű kisdedövót, amely a Habsburg Birodalom első óvodája volt.⁵ Az első falusi kisdedövó évekkel később, 1836-ban nyílt meg Tolna megyében, Bezerédy Amália munkájának köszönhetően, aki a gyermekek nevelésében ifjúsági

könyvek alkotásával is részt vállalt, a magyar gyermekirodalom első kiemelkedőként számontartott műveit hozva létre.⁶

1836 más okból is jelentős volt az óvoda-rendszer fejlődésének történetében: ekkor alakult meg Brunszvik Teréz vezetésével és többek között Kossuth Lajos tagságával a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület. A szervezet ugyan kezdetben nem érte el a kívánt sikereket, de kitartó munkájának köszönhetően 1861-re már nyolcvan kisdedóvó jött létre Magyarországon, a közoktatás első állomásaként.⁷ Az óvodarendszer kiépítésének sikerében szintén nagy szerepet játszott Wargha István, aki az óvodai nevelést elméleti oldalról megközelítve, az 1837-ben, Tolnán létrehozott első óvóképző igazgatójaként 1843-ban *Terv a kisdedóvó-intézetek terjesztése iránt* címmel jelenített meg könyvet.⁸ Munkájában a törvényhozók felelősségének hangsúlyozása mellett rámutat arra is, hogy a társadalom minden rétegének részt kell vállalnia az óvodarendszer működtetésében, legyen szó fiatalokról és idősekről, vagyonosokról és szegényekről, hogy a gyermekekben természetesen meglévő értelmet és erkölcsi érzést az oktatás eszközével már a kezdetektől megerősítsék, kibontakoztassák.

Az óvodák rendszerének kiépítésében és azok működtetésében *A kisdedóváról szóló 1891:15. tc.* jelentette a következő lépést. A törvény kisdedóvók és menedékházak létrehozásáról rendelkezett, melybe csak akkor nem volt kötelező járattatni a gyermekeket, ha a szülők igazolták, hogy otthon kellő törődésben, gondozásban részesítik őket. A kisdedóvókba három- és hatéves kor között járhattak a gyermekek, míg a menedékházakba akár hároméves kor alatt is, és további eltérés volt a két intézmény között, hogy a kisdedóvókban csak okleveles kisdedóvók dolgozhattak, míg a menedékházi munkához elegendő volt egy alkalmassági vizsga letétele. A kisdedóvói képzés során a tizennegyedik életévüket betöltött lányok, valamint a tizenhatodik életévüket betöltött fiúk a gondozáshoz szükséges ismeretek mellett többek között alkotmánytant, mértant, magyar irodalmat és hegedülést is tanultak, munkájukat pedig a kétéves képzés után kezdhették meg.

Az óvodákban a törvény alapján a gyermekeket értelmes beszédre, imára, éneklésre, valamint kézimunkára és jó magaviseletre tanították, valamint nem magyar gyermekeknél „a magyar nyelv ismeretébe való bevezetés” is feladata volt a kisdedóvóknak. Ebből is látszik, hogy az óvodai szint a közoktatás első lépcsője volt, amely megalapozta a gyermekek későbbi, elemi iskolai tanulmányait.

Eötvös József⁹

Először az iskolapadban: az elemi iskolai oktatás

A dualizmus előtti Magyarországon az elemi oktatás rendszere nem volt részletesen szabályozva. Az iskolarendszer az 1868-as népiskolai törvényt megelőzően az 1806-ban kiadott II., illetve az 1845-ben kiadott III. Ratio Educationisra épült, amelyet 1855-ben az osztrák kultuszminisztérium rendelettel pontosított, megkülönböztetve a városi és a falusi elemi iskolákat.¹⁰

A kiegyezést követően, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium vezetőjeként Eötvös József célul tűzte ki a teljes oktatási rendszer megreformálását¹¹, e törekvésének pedig kedvezett az a

tény, hogy megnövekedett az iskolaügy fejlesztésére szánt költségvetési összeg is.¹² A változtatások jogszabályi alapját *A népiskolai közoktatás tárgyában született 1868:38. tc.* jelentette, amely rendelkezett a tankötelezettségről, a népoktatási tanintézetek egyes fajtáiról, valamint a tanítóképzőről és a tanítókról is. A törvény bevezette a tankötelezettséget: minden hat és tizenkét év közötti gyermek köteles volt iskolát, majd tizenötéves koráig ismétlőiskolát végezni, amelyet házi tanítással is meg lehetett valósítani, ebben az esetben viszont a gyermek évenként vizsgát tenni volt köteles. A népiskolai törvény emellett szabályozta az iskolák létesítésének feltételeit, rögzítve, hogy hitfelekezetek és magánosok is létrehozhatnak oktatási intézményeket, viszont amennyiben erre nem kerül sor, a községek kötelesek iskolákat alapítani és annak felszereléséről, valamint az oktatók fizetéséről gondoskodni. A törvény alapján az államnak is lehetősége volt saját költségén népoktatási tanintézményeket felállítani.

Iskolapadok, 19. század¹³

Az elemi népiskolákban, amelyek a törvény által kiépített iskolarendszer első szintjét képezték, az első hat évben mindennapi oktatás keretei között heti legkevesebb húsz, legfeljebb huszonöt órán vettek részt a gyermekek. Az ezt követő, három évig tartó ismétlőiskolában lényegesen kevesebb, telente heti öt, nyaranta pedig csak heti kettő órán kellett jelen lenni a diákoknak, amely könnyebbiséget a családi munkában való részvétellel történő összehangolás indokolta. Az iskolákban a fiúk és a lányok egymástól elkülönítve, a törvény rendelkezése értelmében lehetőleg külön teremben voltak kötelesek tanulni. Az oktatott tantárgyak között szerepelt többek között az

írás és olvasás, a fejbeli és jegyekkel való számolás, a hazai és némi általános földleírás és történet, valamint a polgári főbb jogok és kötelességek tanítása is.

A tankönyvekkel történő ellátás érdekében Eötvös József 1868-ban egy tankönyvbizottságot is alapított,¹⁴ amelynek célja az volt, hogy felkérésekkel és pályázatok kiírásával tankönyvek írására ösztönözze az egyes tudományok értőit. A bizottság munkájának köszönhetően számos magyar, illetve nemzetiségi nyelvű, illetve arra lefordított tankönyv született. E törvény értelmében az elemi iskolák növendékei, ha szegénységüket igazolták, ingyen kaphatták meg e tankönyveket, és további kedvezmény volt számukra, hogy ebben az esetben tandíjat sem kellett fizetniük.

Az 1868-as népiskolai törvény a nemzeti-ségeknek széles jogokat biztosított, rögzítve, hogy minden diák jogosult az anyanyelvén tanulni. Ebben hozott változást *A magyar nyelvnek a népoktatási tanintézetekben való tanításáról szóló 1879:18. tc.*, amely előírta a magyar nyelv kötelező oktatását a népiskolákban. Ennek megvalósítása érdekében a tanítók is kötelesek lettek elsajátítani a magyar nyelv ismeretét: a tanítóképzőkben kötelezően oktatták a magyar nyelvet, tanító oklevelet csak olyan kapott, aki olyan szinten megtanulta, hogy azt tanítani tudja, és azok a tanárok, akik a törvény meghozatalakor már tanítottak, szintén kötelesek voltak meghatározott időn belül magyarul megtanulni és nyelvtudásuk igazolására vizsgát tenni. Szintén az oktatók helyzetével volt kapcsolatos *A községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló 1893:26. tc.*, amely a népiskolai oktatók fizetésének minimumát állapította meg, rögzítve egyebek mellett azt is, hogy azt milyen feltételekkel lehet készpénz helyett terményben teljesíteni.

A 20. század elején, Apponyi Albert minisztersége alatt született meg *Az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről szóló 1908:46. tc.*, amely nagy lépést jelentett az oktatás széles körben való elérhetővé tétele szempontjából. Szintén ekkor született *A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók já-*

randóságairól szóló 1907:27. tc., ami a javadalma-
zási kérdések szabályozása mellett újabb rendelkezéseket fogalmazott meg a magyar nyelv és a magyar nemzeti érzés tanításával kapcsolatban. Az elemi iskolák csak akkor részesülhettek állami segélyezésben, ha megfeleltek a magyarosító rendelkezéseknek, amelyek többek között előírták, hogy kizárólag magyar jelvények, címerek és zászlók lehetnek elhelyezve az iskolákban. A törvény rögzítette, hogy a nevelő „*a gyermek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát, valamint a vallás-erkölcsös gondolkodást tartozik kifejleszteni és megerősíteni*”, s a tanító fegyelmi vétséget követett el, ha e kötelezettségének nem tett eleget, illetve, ha a magyar nyelv tanítását elhanyagolta.

A dualizmus korában tehát kialakult az általánosan kötelező elemi oktatás rendszere, amelynek a kezdetekben csak a szegények vonatkozásában fennálló ingyenességét idővel az összes tanulóra kiterjesztették. Az oktatók fizetésének és munkaviszonyának szabályozása mellett, hogy hozzájárult az oktatás színvonalának emeléséhez, a magyarosító törekvéseknek is terepül szolgált. A magyar nyelv tanításának kötelezővé tétele, valamint

a magyar nemzeti érzés egészen fiatal körben történő kialakítására irányuló törekvések párhuzamba hozhatók a dualizmus korán átívelő, a nemzetiségi kérdés rendezésére irányuló vitákkal és lépésekkel.¹⁵

A továbbtanulás lehetőségei

Az elemi oktatásban való részvételt követően a diákok számára megnyílt a lehetőség arra, hogy felsőbb népiskolákban, illetve polgári iskolákban folytassák a tanulmányaikat. A klasszikus oktatási rendszer utolsó állomását az egyetemi képzés jelentette, amelynek intézményi kibontakozása az 1870-es években vette kezdetét, és folyamatosan fejlődött, törekedve arra, hogy megfeleljen a hallgatóság igényeinek. A hagyományos tudományos pálya mellett lehetősége volt a fiataloknak arra is, hogy a katonai pályát válasszák, az erre való felkészítés elkülönült intézményrendszerben működött. Cikkem következő részében a közoktatás ezen területeinek bemutatására teszek kísérletet.

¹ WARGHA István: Terv a kiseddóvó-intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában. Pest, 1843, 6. o.

² SZARKA László: Jogfeladás vagy éltető kompromisszum, in: http://real.mtak.hu/71725/1/Jogfeladas_vagy_elteto_kompromisszum_Tempevolgy.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 04. 28.)

³ KISS László: Az oktatás helye a monarchiabeli Magyarország politikai színterén, in: <http://www.irisro.org/pedagogia2013januar/0104KissLaszlo.pdf> (utolsó letöltés ideje: 2020. 04. 28.)

⁴ Kép forrása: <http://vmek.uz.ua/01900/01903/html/index1670.html>

⁵ TARJÁN M. Tamás: 1828. június 1. – Megnyílik az Angyalkert Budán, in: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1828_junius_1_megnyilik_az_angyalkert_budan/ (utolsó letöltés ideje: 2020. 04. 28.)

⁶ ILLYÉS György: A magyar ifjúsági irodalom kézikönyve. Dekameron Könyvkiadó, Budapest, 2012, 2. fejezet

⁷ TARJÁN, i.m.

⁸ WARGHA, i.m.

⁹ Kép forrása: <https://eotvos.sopron.hu/hirek/eotvos-jozsef-megemlekezes-2019-09-12>

¹⁰ BELOVAI József: A nemzetiségek és a népoktatási politika az Osztrák-Magyar Monarchiában, in: <http://www.vmtt.org.rs/mtn2009/Belovai.pdf> (utolsó letöltés ideje: 2020. 04. 28.)

¹¹ MANN Miklós: Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus első évtizedeiben, in: http://misc.bibl.u-szeged.hu/43805/1/is-kolakultura_1993_015_016_078-086.pdf (utolsó letöltés ideje: 2020. 04. 28.)

¹² KISS, i.m.

¹³ Kép forrása: <https://nagymacsikalendarium.wordpress.com/1990-utan/>

¹⁴ KISS, i.m.

¹⁵ DÁVID Gabriella: Német nemzetiségi oktatás – kisebbségpolitika az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásától 1945-ig, in: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/article/view/109/70> (utolsó letöltés ideje: 2020. 04. 28.)

Az Országgyűlés helyszíneinek változása

Írta: CSANÁDI FERENC

„Mert akármit mondanak is, kívülről főképp a Duna felől, az új országháza csodaszép épület, melynek a részletei elhibázottságáról s vakmerő stíletlenségéről ugyancsak akármit mondanak, a hatalmas épülettet egybefolyó egységében a részletek elmerülnek, a stílus tisztaságára pedig fűtyül a független ízlés, ha e tisztaság a konstrukció kedvéért történik meg s a külső formában a belső célszerűség fejeződik ki. Mondom, ez a hatalmas épület éppen a tagoltságával veszteget meg, az ember úgy látja, hogy egyik roppant szárny a képviselőké, a másik roppant szárny a főrendeké, s a kettőt, mint a kerek korona foglalja egységbe a merész eredetiségű vakmerőségben sikerült kupola.”¹

Ezen pozitív véleményt az Országgyűlés új székhelyéről Veigelsberg Hugótól – ismertebb nevén Ignotus, aki a Nyugat főszerkesztője volt 1908-1929 között² – olvashatjuk, aki csodálattal ír Steindl Imre munkájáról. Dicsérő szavai pedig jogosak voltak, hiszen az új Országgyűléssel a magyarság egy régi vágya valósult meg, ugyanis már az 1843. évi Országgyűlésen rendelkeztek arról, hogy jövőbeni üléseket Pesten tartják meg, azonban a szabadságharc, majd az azt követő megtorlás megghiúsította ezen terveket.³ De felmerülhet bennünk a kérdés, hogy egyáltalán mióta van állandó székhelye az Országgyűlésnek? Mikor alakult ki az igény egy állandó helyre, és milyen tényezők játszottak szerepet ebben? A következőkben ezen kérdésekre reflektálva mutatnám be az Országgyűlés helyszíneinek útját a ma ismert helyszínig.

Az államalapítást követő első évszázadban még biztosan nem beszélhetünk arról, hogy lett volna egy olyan állandó hely, ahova az uralkodó összehívta volna tanácskozni a rendeket. Ennek pedig több oka is van. Ekkor még a patrimoniális állam nem is tette szükségessé az uralkodó számára azt, hogy folyamatosan egyeztessen az ország elő-

kelőivel, továbbá még nem is létezett egy olyan állandó központ, ahol ennyi ember ellátását meg lehetett volna szervezni. Gondoljunk arra, hogy az uralkodó folyamatosan járta az országot, ahol a birtokain felélte a felhalmozott készleteket, igazságot tett, majd továbbállt a következő birtokra. Tehát ezzel magyarázható az, hogy ezekben az időkben az ország számos pontján tartottak gyűléseket, mint például Szegeden, Temesváron, Szabolcsban, Szekszárdon, Esztergomban és Rákos mezején.⁴ Az idő előrehaladtával pedig a megszilárduló Magyar Királyságban az ország centruma, azon belül is Buda-Esztergom-Székesfehérvár háromszöge emelkedett ki, hiszen ezek a városok tudtak a legdinamikusabban fejlődni, köszönhetően annak, hogy az ország méltóságainak székhelyei itt összpontosultak, valamint ezen városok az ősi római hadiút mentén feküdtek, amelyek kereskedelmi szempontból előnyösek voltak. E városok fontosságát jelzi az is, hogy a német-római császárok fő célja is ezen városok elfoglalása volt, hiszen akik ezen városokat uralják, azok uralják ezen „vad keleti tartományt”.⁵ Így hát kezdetben az ország minden zugában tartott országgyűlések helyei egyre inkább egy helyre koncentráálódtak, Rákos mezejére. Rákos mezejét a források először 1074-ben említik, és egyre növekvő jelentőségét jelzi az, hogy egy 1289-ből származó forrásban már az ország közepének nevezik.⁶ Ez pedig nem véletlen, hiszen földrajzi adottságai révén tökéletes helyszínül szolgált a gyűléseknek. Először is biztosította azt, hogy az előkelők jó körülmények között vitathassák meg az ország ügyeit, hiszen Buda közel volt, így az urak a vár és a város nyújtotta kényelmek között dolgozhattak, míg Rákos mezeje elég tágasnak bizonyult a népes köznemesség és más rendek képviselőinek befogadására, ráadásul a környékben számos kis település helyezkedett el, amelyek el tudták látni a népes rengeteget. Ezen példátlan adottságok pedig biztosították azt, hogy számos országgyűlés helyszínül szolgálhasson Rákos mezeje, melyek közül

jó néhány az egész ország sorsát befolyásolta, gondoljunk csak az 1458-as, 1490-es vagy az 1505-ös rákosi országgyűlésre.

Rákos-mezei Országgyűlések térképe⁷

Rákos mezejének eme kiemelt helyét a mohácsi csata törte meg, ugyanis a király halálát követően az országban az anarchia lett úrrá. Ennek fő oka az volt, hogy a trónra Habsburg Ferdinánd mellett Szapolyai János is igényt tartott, ráadásul mindketten meg is koronáztatták magukat – előbbi Pozsonyban, míg utóbbi Székesfehérváron –, így az országnak két uralkodója volt. A helyzetet tovább bonyolította Buda 1541-es eleste, melynek következtében az ország három részre szakadt. Az ország középső, török általi megszállt részén – Hódoltság – nem beszélhetünk országgyűlésekről, hiszen ezen országrész irányítása a Budai vilajet vezetőjére, a budai pasára hárult, akit a szultán nevezett ki.⁸ Ellenben a másik két országrészben az országgyűlések „viszonylagos rendszerességet” mutatnak. A keleti országrészben, amelyet Erdélyi Fejedelemségnek nevezünk számos országgyűlést tartottak. Azonban a kornak megfelelően itt sem alakult ki egyetlen egy központ, ahova összehívták volna a rendeket, hanem másfél évszázados fennállása során számos város szolgált a gyűlések helyszínül. Ezek közül a legkiemelkedőbbek Torda, Kolozsvár, Nagyszombat és Gyulafehérvár.⁹ Ezen helyszínekben a közös pedig az, hogy a régióhoz képest fejlett és gazdag városok voltak, így méltó körülményeket tudtak teremteni a követeknek és regalistáknak,¹⁰ hogy megtárgyalják a fejedelemséget érintő kérdéseket. A nyugati országrészben –

mely az Adriától Erdélyig félkörben húzódó területet jelenti – Erdélyhez hasonlóan számos országgyűlést tartottak a török megszállás mintegy 150 éve alatt, és ezek jelentőségét növeli az, hogy mivel a Habsburg-ház szabadította fel az országot a török uralom alól, így az itt kialakult szabályok és szokások váltak irányadóvá a későbbiekben. Habsburg Ferdinánd 1526-os királlyá választását követően trónharc kezdődött az országban, amelyben kezdetben Ferdinánd tűnt győztesnek, hisz 1527-re elfoglalta Székesfehérvárt, ahová pedig koronázó országgyűlést hívott össze.¹¹ Itt jogosan merülhet fel a kérdés, hogy erre miért volt szükség, ha már egyszer őt Pozsonyban királlyá választották? Valószínűleg a koronázó országgyűlés összehívására két okból kerülhetett sor. Egyrészt ez jelezte azt, hogy tiszteletben tartja a magyar szokást – miszerint csak az minősül törvényes királynak, akit Székesfehérváron az esztergomi érsek a szent koronával megkoronáz –, másrészt ezzel jelezte, hogy ő az ország legitim királya, és így Jánosnak semmi jogalapja sem lehet a trónra –, ugyanis a Habsburgok nem ismerték el a rákosi végzést.

Buda eleste után új helyzettel találták magukat szembe az ország vezetői, hiszen egy új és megfelelő helyett kellett keresni az országgyűlések számára. A Habsburg-ház Pozsonyban találta meg az országgyűlések új helyszínét. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Pozsony rendelkezett mindazon tulajdonságokkal, mint amelyekkel azelőtt Buda. Ugyanis a város elég nagy volt ahhoz, hogy elszállásolja a népes követsereget, és azok számára megfelelő kényelmet nyújtson, míg a vár méltó helyszínt biztosított a mindenkor uralkodó és főurak számára. Továbbá nagy előnyt jelentett az is, hogy közel volt Bécshez, így az uralkodónak nem kellett messzire utazni, valamint távolléte alatt is gyorsan szerezhetett tudomást az eseményekről, és azokra gyorsan is reagálhatott. Azonban Pozsony sem játszott kizárólagos szerepet az országgyűlések helyszínének nyújtásában, hiszen Sopronban is számos országgyűlést tartottak a 17. század folyamán, s nem mondhatjuk azt, hogy ezen országgyűlések bármivel jelentéktelenebbek lettek volna a pozsonyinál, hiszen az 1681-es soproni országgyűlés az

egész országra kiterjedő hatással bírt.¹² Mindemellett Sopron is hasonló adottságokkal rendelkezett, mint Pozsony, hisz a város ugyancsak rendelkezett impozáns épületekkel, amelyek méltó helyszínei lehettek a tanácskozásoknak; a felsőház a kecske templomban és a városházán, míg az alsóház a césár házában ülésezett.¹³

I. Ferenc koronázási esküje Budán¹⁴

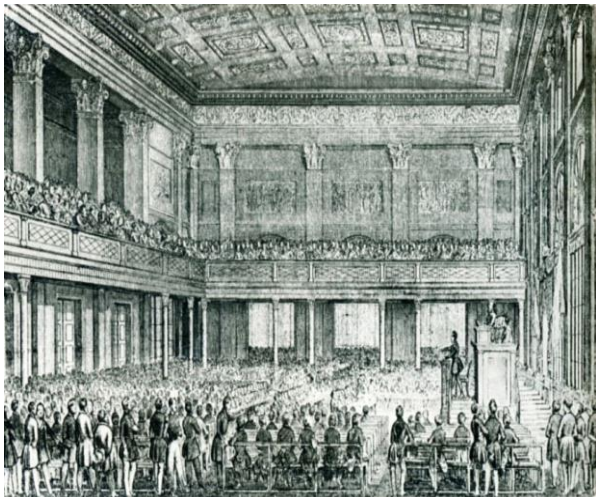
De a 18. században változás kezdődött meg. Az országgyűléseket közel egy évszázadig csak Pozsonyban tartották. Ennek pedig több oka is volt. Először is megfigyelhető egy európai tendencia, amely az országgyűléseket egy állandó helyre koncentráltta, ugyanis ezzel is akarta jelezni az adott állam az állandóságot és a stabilitást, másrészt a felvilágosult abszolutista uralkodók is közel akarta tartani magához az országgyűlést, hogy arra minél inkább nyomást tudjanak gyakorolni, hiszen egy esetleges rákosi országgyűlésre az udvarnak sokkal kevésbé volt befolyása, mint egy tőle 70 kilométerre székelő ülésre. Azonban a felvilágosult abszolutizmus, azon belül is II. József uralkodása, olyan hatásokat váltottak ki, amelyek gyökeresen megváltoztatták a történelem alakulását. Az önkényes reformok, a magyar törvények figyelmen kívül hagyása alapot szolgáltatott a nemesség számára, hogy saját előjogaik védelmét összekapcsolják az ország önállóságának kérdésével. Mindez vegyülve a II. József germanizációra törekvő politikájával, életre hívta a magyar nemzeteszményt. Azaz innentől kezdve már az országgyűlésen nem a rendek érdekeit hangsúlyozták, hanem a nemzetét.¹⁵ Ennek pedig mi sem állít éke-

sebb bizonyítékot, minthogy a kalapos királyt követő uralkodó – II. Lipót – az 1790. évi országgyűlést Budára hívta össze, majd pedig fiát is – I. Ferencet – a Budán tartott országgyűlés választotta meg királlyá.¹⁶

Ez pedig már előre vetítette azt, hogy a nemzet újra az ország szívében kívánja megtartani gyűléseit, hiszen ezzel egyrészt tiszteleg az ősi hagyományok előtt, másrészt pedig ezzel is csökkenti az udvartól való függőséget. Azonban I. Ferenc nem engedett olyan könnyen. Uralkodása alatt, ha tehetette mellőzte az országgyűlést, és azt csak szükség esetén hívta össze, és azt is csak Pozsonyban, ahol figyelemmel tarthatta az ülések napirendjét. Azonban a szellemet már nem lehetett visszaszorítani a palackba. A nagy francia forradalom, majd a napóleoni háborúk egész Európába eljuttatták a felvilágosodás eszméit, és életre hívták a nacionalizmust is. Így történt ez Magyarországon esetében is.¹⁷ Egyre többen és egyre hevesebben szálltak síkra a magyar nemzeti érdek képviseléséért, és újra felmerült a Budán tartandó országgyűlés gondolata, sőt 1843-ban már arról határozott az országgyűlés, hogy Pesten a leendő Országház helyét jelöljék ki. Ez pedig óriási előrelépés volt, hiszen jelzi azt számunkra, hogy a felvilágosodás eszméi Magyarországon is táptalajra letek.¹⁸ Hiszen egyfelől mutatja, hogy véglegesen szakítottunk a fejenkénti megjelenéssel az országgyűlésen (ennek gondolata Rákóczi alatt merült fel újra¹⁹), és helyette a követek általi képviseletet mellett törtünk lándzsát. Ugyanis a középkorban és a kora újkorban még nem beszélhetünk erről. E korszakokban az emberek identitásának alapját a vallás adta, így az uralkodók főképp fényűző templomokat emeltek, és fel sem merült senkiben, hogy a rendi gyűlések székhelyének is méltó épületet emeljenek. Ám a felvilágosodás, majd az abból táplálkozó nacionalizmus az egyházat leemelte a piedesztálról, és az államot/nemzetet helyezte oda. Ebből pedig már egyértelműen következik az, hogy az országgyűlésnek, mint annak a szervnek, amely a legfőbb döntéseket hozza az állam életében, méltó épületet emeljenek. Ezen grandiózus és haladó terveket a szabadságharc és a megtorlás elhalasztotta, azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy az

országgyűlés Pozsonyból Pest-Budára költözzön.

²⁰ Az első népképviselői országgyűlést – a 12 pontban megfogalmazottak szerint – a Pesti Vigadóban tartották. Azonban a képviselők nem tanácskozhattak sokáig Pesten, hiszen a szabadságharc az év végére elérte a várost, így az országgyűlés Debrecenbe költözött át.²¹

Az Országgyűlés a Redoute termében²²

A forradalom leverése után az uralkodó bízott abban, hogy ezzel véget vetett a magyar ellenállásnak, és az országot az Olmützi alkotmány által kijelölt keretek között tudja irányítani. Ebben azonban tévedett. A birodalom egyre súlyosabb problémákkal találta szembe magát, és az uralkodónak rá kellett döbbsennie arra, hogy szüksége van a magyarok támogatására, amelyet csak úgy érhet el, hogyha biztosítja számukra az állami lét kibontakozását. 1865-re országgyűlést hívtak össze, amelyet Pesten tarthattak meg az Ybl Miklós által tervezett, a főherceg Sándor utcai épületében (mai Budapesti Olasz Kultúrintézet), ezzel pedig egyértelműen jelezte az uralkodó, hogy hajlandó engedményeket tenni a magyarság iránt.²³

1867-ben megtörtént a kiegyezés, ezzel pedig Magyarországon soha nem látott mértékű gazdasági és szellemi fejlődés vette kezdetét. Ezzel párhuzamosan pedig felmerült újra az igény egy olyan épületre, amely megfelelő helyet biztosít a magyar parlament számára, és amely méltó módon tükrözi a magyarság erejét. Ezen nyomás hatására pedig az országgyűlés 1880-ban el is fogadta az LVIII. törvénycikket, amely kimondta, hogy „az

országgyűlés mindkét házát befogadó állandó országháznak a főváros ötödik kerületében levő Tömő-téren építése ezennel elrendeltetik”.²⁴

A parlament épülete építés közben²⁵

1881-re fel is állítottak egy bizottságot a pályázat összeállítására és kiállítására Tisza István miniszterelnök vezetésével – aki 1875-1890 között volt kormányfő – és fő céljuk az volt, hogy a londoni és a bécsi parlamenthez méltó épületet emeljenek a Duna partján. Számos pályamunka érkezett be, melyek közül végül Steindl Imre munkája került ki győztesen. Az országgyűlés pedig végül 1884-ben elfogadta a XIX. törvénycikket, mely elrendelte a munkálatok megkezdését, és ennek végrehajtásának biztosításáról pedig a miniszterelnöket bízták meg, jelezve ezzel a feladatkomolyságát.²⁶ A munkálatok 1885. október 12-én kezdődtek meg, és már kezdetben nehézségekbe ütköztek, hiszen az alapozáshoz védőgátat kellett emelni, ugyanis a Duna vize folyton betört az építkezési területre.²⁷ Így az 1884. évi XIX. törvénycikkben meghatározott 10 éves határidőt nem tudták tartani, sőt az 1896-os millenniumra sem készült el a teljes épület, ám ettől függetlenül az országgyűlés két háza megtartotta együttes ülését a kupolacsarnokban, ezzel tisztelegve az 1000 éves Magyarország előtt. Végül a munkálatok 1904-re fejeződtek be teljesen – így elmondható hogy a Tiszák alatt kezdődött és fejeződött is be - de a két ház már 1902-től ülésezett az épületben.²⁸ Elmondható, hogy az országház felépítése óriási munka volt, melynek során mintegy 40 millió téglát és 30 ezer köbméter követ használtak fel.²⁹ Fogadtatása vegyes volt, sokan kritizálták „túlhajtó pompája” miatt, azonban

sokan dicsérték is az új épületet, s Kammerer Ernő úgy méltatja az épületet, hogy „a német állam azóta épített nagy parlamenti palotát. És amikor idejött az éles eszű és határozott meggyőződésű koronás vendég, vajon melyik parlamenti palotának adott elsőbbséget? Nem titok, hiszen egész Európában beszéltek akkor erről.”³⁰ Ha pedig hihetünk Kammerer Ernőnek, akkor a magyar parlament igenis párját ritkította az egész kontinensen, és büszkén hirdette a magyar nép eltökéltségét és erejét.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a magyar országgyűlés helyszínei mindig is követték a korszaknak megfelelő irányvonalat, és bár a történelem nem volt kegyes hozzánk, hosszú évszázadok kemény munkája árán az országgyűlés – amely az ország hangja és lelke – visszatérhetett az ország közepébe, Budapestre, és a dualizmus teremtette lehetőségeknek hála, majd 2 évtizedig tartó kemény munka eredményeként egy olyan impozáns épületet emeltek az országgyűlés számára, mely méltón hirdeti a magyarság helyét az európai nemzetek sorában azóta is.

¹ Sisa József: „Mert akármit mondanak is, kívülről, főképp a Duna felől, az új országháza csodaszép épület” – az Országház fogadtatása, ujkor.hu, 2020.09.27, In: http://ujkor.hu/content/mert-akarmit-mondanak-kivulrol-fokepp-duna-felol-az-uj-orszaghaza-csodaszep-epulet-az-orszaghaz-fogadta-tasa?fbclid=IwAR2Rb7eCXgB6vhG5gwi_g2vNirbT0LQbW_HEDr-FWDher7BAY0UTwVnifjHo, Letöltés: 2021.03.08

² In: https://hu.wikipedia.org/wiki/Ignotus_Hug%C3%B3, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

³ Pesti Mónika: 268 méter neogótika, Lechner Tudásközpont, 2017.10.06, In: <http://uj.lechnerkozpont.hu/cikk/268-meter-neogotika>, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

⁴ Mezey Barna (szerk.): Magyar Alkotmánytörténet, Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 114. o.

⁵ Nemere István: Magyarország Története, Budapest, ANNO kiadó, 25-35. o.

⁶ Katona Zoltán: A híres Rákosmező, In: https://multarnyai.hu/index.php/hirek/egyeb/70-a-hires-rakos-mezo?fbclid=IwAR26REjr1drPBu3ck3CZAfJLr4YEixS2bG_z6v_gNzYTBrYBul7EiKIFSN8, Letöltés ideje: 2021.03.08

⁷ Kép: <https://dunaiszigetek.blogspot.com/2010/10/egykoriduna-meder-nagykorut-alatt.html>

⁸ Száray Miklós: Történelem 10., Budapest, 2016, Oktatóskutató és Fejlesztő Intézet, 66-74. o.

⁹ Mezey, 2003, 118. o.

¹⁰ Mezey, 2003, 188. o.

¹¹ Száray, 2016, 66-74. o.

¹² Száray, 2016. 94. o.

¹³ In: https://hu.wikipedia.org/wiki/Soproni_orsz%C3%A1gg%C5%B1%C3%A9s?fbclid=IwAR0-0aV3a_n59h8_LlVo9f7oiOlin79eEhV9H64mEsyTCgxuXCS_ZzcxrK0w, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

¹⁴ Kép: <http://vmek.uz.ua/01900/01903/html/index250.html>

¹⁵ Száray, 2016, 196. o.

¹⁶ Száray, 2016, 194-196. o.

¹⁷ Száray, 2016, 197., 200-201. o.

¹⁸ Pesti Mónika: 268 méter neogótika, Lechner Tudásközpont, 2017.10.06, In: <http://uj.lechnerkozpont.hu/cikk/268-meter-neogotika>, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

¹⁹ Mezey, 2003, 80. o.

²⁰ Száray, 2016, 231. o.

²¹ Száray, 2016, 237-238. o.

²² Kép: <https://egykor.hu/budapest-v--kerulet/redoute/1361>

²³ In: [https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9pvisel%C5%91h%C3%A1z_\(Magyar_Kir%C3%A1lys%C3%A1g\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9pvisel%C5%91h%C3%A1z_(Magyar_Kir%C3%A1lys%C3%A1g)), Utolsó letöltés időpontja: 2021.03.08

²⁴ Az állandó országház építéséről szóló 1880. évi LVIII. törvény cikk (1) bekezdése

²⁵ Kép forrása: https://bpromantikaja.blog.hu/2017/10/11/az_aranykor_csucsteljesitmenye_igv_epult_az_orszaghaz

²⁶ Pesti Mónika: 268 méter neogótika, Lechner Tudásközpont, 2017.10.06, In: <http://uj.lechnerkozpont.hu/cikk/268-meter-neogotika>, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

²⁷ In: <https://mult-kor.hu/nem-aratott-osztatlan-sikert-az-epulo-orszaghaz-a-szazadfordulon-20201012?pidx=1>, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

²⁸ Sisa József: „Mert akármit mondanak is, kívülről, főképp a Duna felől, az új országháza csodaszép épület” – az Országház fogadtatása, ujkor.hu, 2020.09.27, In: http://ujkor.hu/content/mert-akarmit-mondanak-kivulrol-fokepp-duna-felol-az-uj-orszaghaza-csodaszep-epulet-az-orszaghaz-fogadta-tasa?fbclid=IwAR2Rb7eCXgB6vhG5gwi_g2vNirbT0LQbW_HEDr-FWDher7BAY0UTwVnifjHo, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

²⁹ Pesti Mónika: 268 méter neogótika, Lechner Tudásközpont, 2017.10.06, In: <http://uj.lechnerkozpont.hu/cikk/268-meter-neogotika>, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

³⁰ Sisa József: „Mert akármit mondanak is, kívülről, főképp a Duna felől, az új országháza csodaszép épület” – az Országház fogadtatása, ujkor.hu, 2020.09.27, In: http://ujkor.hu/content/mert-akarmit-mondanak-kivulrol-fokepp-duna-felol-az-uj-orszaghaza-csodaszep-epulet-az-orszaghaz-fogadta-tasa?fbclid=IwAR2Rb7eCXgB6vhG5gwi_g2vNirbT0LQbW_HEDr-FWDher7BAY0UTwVnifjHo, Utolsó letöltés ideje: 2021.03.08

A kivételes hatalom megszüntetése az első világháború után

Írta: POLONYI DOMONKOS

Amikor 2020-ban a magyar kormány veszélyhelyzetet hirdetett ki a koronavírus-járvány miatt, az intézkedést komoly szakmai kritikák érték, és heves politikai viharok kísérték. Hasonló indulatokat szított 1922-ben a különleges jogrend – vagy ahogy akkoriban nevezték: kivételes hatalom – kérdése, annyi különbséggel, hogy ekkor nem a bevezetése, hanem a megszüntetésének módja képezte a vita tárgyát. A különleges jogrend magyar története viszonylag jól dokumentált, ezt a fejezetét azonban csak érintőlegesen dolgozta fel a jogtörténet tudománya.¹ Cikkemben korabeli források alapján mutatom be az 1922-ben kulminálódó, alkotmányjogi fordulatokban gazdag eseményeket.

A háború esetére szóló kivételes hatalom

Az első világháború alatt a magyar kormánynak rendkívüli felhatalmazása volt, vagyis a korabeli jogi szakkifejezés szerint kivételes hatalommal bírt. Ennek szabályait az 1912. évi LXIII. törvénycikk² rögzítette, amit az Országgyűlés az egyre erősödő háborús fenyegetettségre való tekintettel alkotott meg.³ A törvény 1. §-a meghatározza a kivételes hatalom időbeli kereteit. Ennek értelmében a kormány szokásosnál tágabb jogalkotási hatásköre a háború tényéhez igazodik: a háború kitörésével bármilyen további intézkedés nélkül veszi kezdetét, és ugyanígy szűnik meg a háború befejezésével. Más kérdés, hogy a háborús kormányrendeletek viszont nem *ipso facto* veszti hatályukat. A törvény a kormány kötelezettségeként írja elő, hogy a kivételes hatalom megszűnésének napján hatályon kívül kell helyezni rendeleteit.

A trianoni békeszerződés hatálybalépésével – ahogy azt annak preambuluma is rögzíti⁴ – megszűnt a hadiállapot Magyarországon, és ezzel egyidőben a kivételes hatalomnak is véget kellett volna érnie. Azonban ez mégsem így történt, a

Nemzetgyűlés ugyanis 1920 áprilisában elfogadott egy törvényt, ami a kivételes hatalom hadiállapoton túli meghosszabbításáról rendelkezett.⁵ Az 1920. évi VI. törvénycikk⁶ 1. §-a kimondja, hogy a kivételes hatalom a békeszerződés hatálybalépése után is további egy éven át a kormány rendelkezésére áll. A jogalkotó ezt a lépést azzal indokolta, hogy az élet még a békekötés után sem fog „rendes medrébe egyhamar teljesen visszatérni”.⁷

A trianoni békeszerződés 1921. július 26-án lépett hatályba, a kivételes hatalom lejáratának napja tehát végül 1922. július 26-ára esett. Az 1912:LXIII. tc. és az 1920:VI. tc. értelmében a kormány ettől kezdve több kivételes hatalmon alapuló rendeletet nem fogadhatott el, és a korábbi rendeleteit is hatályon kívül kellett helyeznie. A kormányzat jogalkotási kötelezettségeinek eleget téve 1922 júniusában törvényjavaslatot nyújtott be a Nemzetgyűlés elé. Ez a jogszabálytervezet azonban mind formailag, mind tartalmilag hagyott maga után némi kivetnivalót.

Viták a parlamentben

A kivételes hatalom megszüntetésére vonatkozó rendelkezések ugyanis egy – mai szóhasználatnál élve – „salátatörvénybe” lettek elrejtve.⁸ Az előterjesztés 7. §-a kinyilvánította, hogy a törvény hatálybalépése a kivételes hatalom végét jelenti, amit a következő mondat azzal egészített ki, hogy a korábban meghozott rendeletek határozatlan ideig nem veszti hatályukat. Továbbá a kormány „a közszabadság (...) visszaállítására irányuló átmenet időtartama alatt” szabadon módosíthatja és kiegészítheti őket – szövelt a javaslat. Az előterjesztés tehát nem helyezte hatályon kívül a korábbi rendeleteket, sőt azáltal, hogy ezek módosítását engedélyezte, korlátozottan fenntartotta a kormány kivételes hatalmát is. Ez teljes egészében összeegyeztethetetlen volt a kivételes hatalomról szóló korábbi törvényekkel.

A tervezet éppen ezért nagy felháborodást váltott ki az ellenzék köreiből, és két nappal benyújtását követően már komoly viták folytak róla a Nemzetgyűlés pénzügyi bizottságában. A 7. § legnagyobb ellenzőjévé a liberális ellenzék képviselője, Vázsonyi Vilmos, valamint a független kisgazdapárti Rassay Károly vált. A bizottságban mindketten szembesítették Bethlen István miniszterelnököt azzal, hogy a rendelkezés számukra elfogadhatatlan. Június 24-én Bethlen még azt válaszolta Vázsonyinak, hogy ő venné a legszívesebben, ha a kivételes hatalmat teljes egészében megszüntethetné, a jelen körülmények között viszont ez elképzelhetetlen, és Vázsonyi sem tehetne másképp, ha ő kormányozna.⁹ Egy nappal később azonban Rassay felszólalására már azzal reagált, hogy nem zárkózik el a megfelelő módosítások elől.¹⁰

A törvényjavaslat plenáris vitáján, július 31-én Bethlen azt hangsúlyozta, hogy a környező országok közül szinte mindegyikben kivételes felhatalmazás alapján folyik a kormányzás.¹¹ Kiemelte, hogy Németországban és Csehszlovákiában sokkal szélesebbek a kormányok jogosultságai, és az alkotmányos szabadságjogok közül sokkal többet korlátoznak, mint Magyarországon. A miniszterelnök hozzátette, hogy ezekben az országokban a szociáldemokraták vannak hatalmon, majd a baloldalhoz fordulva megjegyezte, hogy ezek után nehezen állíthatják, hogy a kivételes hatalom nem egyeztethető össze a demokráciával. Bethlen azzal fejezte be a beszédét, hogy olyanok a viszonyok Közép-Európában, hogy a kormányok nem engedhetik meg maguknak, hogy feladják a kivételes hatalmat.

A Nemzetgyűlés a törvényjavaslatot végül augusztus 3-án szavazta meg.¹² A végleges szöveg, azaz az 1922. évi XVII. törvénycikk¹³ 6. §-a értelmében a kivételes hatalmon alapuló rendeletek ideiglenesen hatályban maradnak hat hónapon keresztül. Amennyiben a kormány azt kívánja, hogy egy adott rendelet hat hónap elteltével ne veszítse hatályát, köteles a törvény hatálybalépése utáni négy hónapon belül ugyanabban a tárgyban törvényjavaslatot terjeszteni a Nemzetgyűlés elé. Ezek a ga-

ranciák azt tükrözik, hogy Bethlen betartotta a szavát, és hajlandó volt megtenni bizonyos módosításokat.

Jogalkotás az átmeneti időszakban

A törvény elfogadására tehát több mint egy héttel a kivételes hatalom lejártá után került sor, vagyis július 26-a úgy érkezett el, hogy egyéb törvényi rendelkezés hiányában a kormány elvileg köteles lett volna hatályon kívül helyezni a rendeleteket. A problémát a kormányzat két, július 25-én keltezett rendelet kiadásával hárította el. A 6300/1922 M.E. számú rendelet¹⁴ kihirdette a kivételes hatalom megszűnését, az 5230/1922 M.E. számú rendelet¹⁵ pedig felsorolta a hatályukat veszítő kormányrendeleteket. A rendelet szövege úgy folytatódott, hogy azok a kivételes hatalmon alapuló jogszabályok, amik nem szerepelnek a listán – ami egyébként rendkívül hosszú volt, 21 oldalt foglalt el a Budapesti Közlönyben – ideiglenesen továbbra is hatályban maradnak. Ennek az intézkedésnek a jogszerűsége erősen kétséges, hiszen az 1912:LVIII. tc. és az 1920:VI. tc. értelmében a kormányzat saját hatáskörben nem hozhatott volna ilyen döntést, azonban nem igazán volt más választása, mivel a rendeleteket hatályban tartó törvény parlamenti tárgyalásai elhúzódtak.

Miután az 1922:XVII. tc. augusztus 11-én hatályba lépett, a kormány augusztus 21-i dátummal újabb rendeletet hozott a kivételes hatalom tárgyában. Ennek a jogszabálynak a megalkotása jogilag nem volt szükségszerű, inkább értelmező jellegűnek tekinthető. A 6976/1922 M.E. számú rendelet¹⁶ ugyanis felsorolta azokat a rendeleteket, amik az 1922:XVII. tc. szabályozása alapján a kivételes hatalom megszűnése után is átmenetileg hatályban maradhattak. Vagyis azokat a rendeleteket tartalmazta ez a lista, szám szerint 452 darabot, amik nem veszítették hatályukat július 25-én.

Az 1922:XVII. tc. előírásainak megfelelően a kormánynak legkésőbb december 11-éig kellett törvényjavaslatokat előterjeszteni azoknak a kivételes rendeleteknek a tárgykörében, amiket nem akart hatályon kívül helyezni hat hónapon belül. Ezt a határidőt be is tartotta az adminisztráció,

és december 7-én hét különböző miniszteri tárca összesen tizennégy törvényjavaslatot nyújtott be a Nemzetgyűlés elé a kivételes hatalom megszűnésével összefüggésben.¹⁷ Az 1922:XVII. törvény-cikkből fakadó másik kötelezettségének is eleget tett a kormány, a hathónapos haladék lejártát követően ugyanis 1923. február 9-én újabb hatályon kívül helyezési hullám következett. A 960/1923 M.E. számú rendelet¹⁸ azokat a jogszabályokat nevesíti – összesen 120-at –, amelyek tárgyában nem terjesztett elő törvényjavaslatot a kormány, és ezért hatályukat veszítik.

Összegezve az eddigieket: 1922. július 25-én a kormány fenntartott 452 rendeletet, ezek közül hat hónappal később 120-at visszavont. Vagyis számításaim szerint 332 olyan kivételes rendeletről beszélhetünk, amelyek azért maradhettek 1923. február 11-e után is hatályban, mert tárgyukban törvényjavaslat benyújtására került sor. Ezeknek a törvényjavaslatoknak a sorsa ugyanakkor különös fordulatot vett.

Az időkorlát lebontása

A fent említett tizennégy törvényjavaslat közül ugyanis mindössze kettőt tárgyalt meg és fogadott el a Nemzetgyűlés.¹⁹ A többivel egyáltalán nem foglalkoztak a képviselők, majd a kormány később a maradék tizenkét előterjesztés közül mindet visszavonta – volt, amit az 1923-as év folyamán,²⁰ az összes többit pedig 1924 végén.²¹ Így aztán – mivel tárgyukban nem került elfogadásra törvény – hatályos maradt számos kivételes hatalmon alapuló rendelet. Vajon jogszerű volt ez az állapot? – ez a kérdés a korszak elméleti és gyakorlati jogászeit egyaránt foglalkoztatta.

Nizsalovszky Endre²² úgy vélte, hogy igen. A Magyar Jogi Szemlébe írt 1925-ös cikkében²³ az 1922:XVII. tc. szó szerinti értelmezése alapján arra jutott, hogy a törvény pusztán a benyújtás tényéhez fűz joghatásokat. Mivel a törvényjavaslatok előterjesztése megtörtént, a kivéte-

les hatalmon alapuló rendeletek hatályban maradtak. A tervezetek visszavonása Nizsalovszky szerint nem változtat ezen a tényen. Hevesi Illés²⁴ a Jogtudományi Közlöny hasábjain épp az ellenkezőjét vezette le annak, mint amit Nizsalovszky.²⁵ Ha a kormány visszavonja a javaslatokat, és egyértelműen megállapítható, hogy nem célja új tervezetek előkészítése és beterjesztése, akkor Hevesi szerint a kivételes hatalmon alapuló kormányrendeletek az 1922:XVII. tc. értelmében automatikusan megszűnnek. Hevesi tehát azt állította, hogy ezek a rendeletek valójában mind hatálytalanok, és az ő szemében törvényen kívüli állapotot jelentett, hogy ennek ellenére továbbra is alkalmazták őket.

Akármelyik véleményt fogadjuk is el, tagadhatatlan, hogy a kormány végeredményben sikeresen mentette át kivételes hatalmának egy részét a kivételes hatalom formális megszüntetését követő időszakra is. Az első világháború idejére szóló rendkívüli felhatalmazás szövevényes története ezzel nyugvópontonra jutott. Azonban két évtizednek sem kellett eltelnie, és a kivételes hatalom újra valósággá vált, miután a második világháború kitörésekor a kormány ismét igénybe vette ezt az intézményt.²⁶

Összegzés

A magyar kormány háború esetére szóló kivételes hatalma 1922. július 26-án szűnt meg, az ez alapján bevezetett rendeletek egy része viszont hatályban maradt, és a kormányt továbbra is megillette módosításuk joga.²⁷ Vagyis a rendeletek hatályát a kormánynak sikerült határozatlan ideig meghosszabbítania – érdekes párhuzam, hogy ugyanez történt tavaly a járvány első hulláma idején.²⁸ Bár most más a szabályozás, mások a körülmények és az események is máshova futottak ki, ez a mozzanat kétségkívül összeköti egymással a különleges jogrend magyar történetének két meghatározó pillanatát.

¹ Jó példa erre Mezey Barnának a Jogtörténeti Szemlében megjelent tanulmánya (I. MEZEY Barna: A kivételes hatalom

jogi természete. In: Jogtörténeti Szemle, 2015/4. 35-36. o.), illetve a Joghistoria korábbi számában megjelent cikk a kivételes hatalom történetéről, l. SZABÓ András: A kivételes hatalom szabályozásának rövid története. In: Joghistoria, 2017/4. 28-29. o.

² <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200063.TV> (letöltés ideje: 2021. 01. 28.)

³ MEZEY Barna: A kivételes hatalom jogi természete. In: Jogtörténeti Szemle, 2015/4. 35-36. o.

⁴ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100033.TV> (letöltés ideje: 2021. 01. 28.)

⁵ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. II. kötet. Budapest, 1920, Athenaeum. 344. o.

⁶ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000006.TV> (letöltés ideje: 2021. 01. 28.)

⁷ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000006.TVI> (letöltés ideje: 2021. 02. 05.)

⁸ Az indemnítási törvényjavaslat egyes rendelkezései közé, l. Törvényjavaslat az 1922/23. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról. In: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. kötet. Budapest, 1923, Pesti Könyvnyomda. 5-6. o. Az indemnítási törvény olyan törvény, ami felhatalmazza a kormányt arra, hogy a folyó évre vonatkozó költségvetési törvény nélkül kormányozzon, az előző év költségvetési tételeit alkalmazva.

⁹ Takarékoság és adóemelés. In: Világ, 1922. június 24. 1. o.

¹⁰ A pénzügyi bizottság általánosságban elfogadta az indemnítást. In: Világ, 1922. június 25. 3. o.

¹¹ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. III. kötet. Budapest, 1922, Athenaeum. 118-119. o.

¹² Uo. 305. o.

¹³ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92200017.TV> (letöltés ideje: 2021. 01. 28.)

¹⁴ Budapesti Közlöny, 1922. július 26. 1. o.

¹⁵ Uo. 1. o.

¹⁶ Budapesti Közlöny, 1922. augusztus 31. 3-8. o.

¹⁷ Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. IV. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1923. 1-151. o.

¹⁸ Budapesti Közlöny, 1923. február 11. 5-7. o.

¹⁹ Így született meg az 1923. évi VIII. és az 1923. évi XXIII. tc., l. NIZSALOVSKY Endre: A kivételes rendeletek. In: Magyar Jogi Szemle, 1925/1. 37. o.

²⁰ Így az igazságügyi javaslatot, l. HEVESI Illés: Hatályban van-e még az esküdtbírók működését felfüggesztő kivételes rendelet? In: Jogtudományi Közlöny 1928/11. 101. o.

²¹ NIZSALOVSKY 1925, 36. o.

²² Nizsalovszky ekkor az igazságügyi minisztériumban dolgozott, később a kereskedelmi jog professzora lett, és az 1959-es Ptk. kodifikációjában is részt vett, l. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/n-ny-76F7D/nizsalovszky-endre-77108/> (letöltés ideje: 2021. 01. 28.)

²³ NIZSALOVSKY 1925, 37. o.

²⁴ Hevesi ügyvéd volt Budapesten, l. Jogtudományi Közlöny, 1928/11. 97. o.

²⁵ HEVESI 1928, 101-102. o.

²⁶ Ekkor már a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk alapján.

²⁷ Ne feledjük, hogy az 1914-22 között kiadott rendeleteknek csupán egy töredékéről van itt szó.

²⁸ A 2020. évi XII. törvény úgy hosszabbította meg a kormány kivételes rendeleteinek hatályát, hogy ehhez nem szabott semmilyen határidőt.

A kulturális élet szereplőinek korlátozása a Kádár-korszak kezdeti időszakában (1957-1962)

Írta: SCHLAFFER DANIELLA

A történelem folyamán az írók és költők egy része mindig is fontosnak érezte a társadalmi és politikai szerepvállalást. Korszakonként eltérő volt az a réteg és létszám, akiket valóban megszólíthattak műveik által, azonban a 20. századra ez egészen megváltozott. Az irodalmi folyóiratokon és könyveken keresztül már nagyobb olvasóközönséghez eljuttathatták nézeteiket.

E korszak kutatói eltérően gondolkodnak arról, hogy milyen szerepet is töltött be az irodalom valójában. Egyesek szerint a színvonal jelentősen csökkent, valamint társadalmi és politikai szerepe is megszűnt.¹ Mások szerint az irodalompolitika a kultúrpolitika (később: művelődéspolitika) részeként pedig felértékelődött, ugyanis ezen keresztül igyekezett a hatalom a szocialista ideológia szerinti átforgatására.²

Ezen kétfajta nézet alapján szeretnék egy átfogóbb képet adni a Kádár-korszak irodalmának politikai hatalom általi szabályozásáról, melyet az MSZMP határozatain, jegyzőkönyvein, fontosabb tisztségviselők megnyilvánulásain keresztül és nem utolsósorban az írók és költők perspektívájából kívánok bemutatni. Úgy gondolom, hogy e korszak sajátosságai közé tartozik, hogy lehetetlen a maga egészében bemutatni egy-egy fontosabb területet, hiszen szinte minden összefonódott a napi politikával, valamint hosszabb idő kellett ahhoz is, hogy egy egységes elgondolás kialakuljon a párt részéről az irodalom szerepével, valamint az írók és költők számára meghatározott határokkal kapcsolatban.

Az általam vizsgált periódus 1957 és 1962 közötti „irodalmi szanálás időszaka”, mely során a kádári vezetés alapvetően meghatározta a hiva-

talos irodalmi élet intézményes kereteit, ezek pedig a későbbiekre nézve is visszafordíthatatlan változásokat idéztek elő ezen a területen.³

A forradalmat követő megtorlás, irodalompolitikai intézkedések

A kommunista hatalom elsőként az újságírókkal számolt le, akik számára e szakma a megélhetést jelentette. Kilátástalan egzisztenciális helyzetük következtében pedig vagy „behódoltak” az új rezsimnek és elfogadták a kialakult helyzetet, vagy hivatásuk feladására kényszerültek, végső esetben, pedig az országot is elhagyták.⁴

Legtovább az írók ellenálltak, akik jelentős része aktív szerepet vállalt a forradalom napjain, így őket sem kerülhette el a megtorlás. 1957 januárjában az Írószövetséget betiltották, áprilisban pedig feloszlatták. Az irodalmi lapokat megszüntették és csak az Élet és Irodalom című lap működött, mely valójában az ortodox kommunista írók irányítása alatt állott.⁵

A forradalomban való részvétel következtében és a megfélemlítés érdekében több íróst elítéltek a koncepciók perke keretében. Ennek egyik emlékeztető példája volt 1957 őszén a „nagy íróper”, mely Déry Tibor és társai ellen zajlott.⁶ A Népszabadság novemberi számában jelent meg egy rövid közlemény az ítéletről, mely szerint: „A Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa szerdán államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése miatt Déry Tibort 9 évi, abban való tevékeny részvétel büntetése miatt Háy Gyulát 6 évi börtönre, a demokratikus államrend elleni izgatás büntetése miatt bűnösnek kimondott Zelk Zoltánt 3 évi, Tardos Tibort pedig 1 évi és hathónapi börtönbüntetésre ítélte.”⁷

1957 szeptemberében került sor az első irodalomról szóló hivatalos állásfoglalásra⁸ az

MSZMP részéről, melyet többek között a gyorsan megszerveződött emigráns irodalom hazai közvéleményre gyakorolt hatása és a közelgő ENSZ őszi ülészak is sürgetett. Átfogó irodalompolitikai koncepció hiányában ez azonban csak egy intézkedési terv volt, mely a legfontosabb elveket írta elő.⁹ Hangsúlyozta, hogy főként a társadalom aktuális kérdéseiről és a közelmúltról szóló alkotások megszületését szorgalmazza, az irodalom helyes kibontakozása érdekében pedig elsősorban a kommunista írókra támaszkodnak.

A hatalomnak zsarolással, megfélemlítéssel és a bebörtönzött írók pereiben ígért enyhébb büntetéssel sikerült rávennie az írók egy részét arra, hogy tiltakozzanak az ENSZ-jelentés ellen és elítéljék nyugatra menekült társaikat.¹⁰ 1957. szeptember 6-án jelent meg a Népszabadságban „A magyar írók tiltakozása” című írás, mely szerint az írók az alábbiakat nyilatkozták: „... *fel-
emeljük tiltakozó szavunkat azellen, hogy az Egye-
sült Nemzetek Szervezetének közgyűlése a ma-
gyarországi események ügyét napirendre tűzze*”.¹¹

A „három T elve” is meghirdetésre került, melynek értelmében „*a párt és a kormány első-
sorban a szocialista-realista alkotások létrejöttét
támogatja*”, de „*megtűri*” az olyan nem realista irányzatokat is, melyek „*nem állnak szemben el-
lenségesen a népi demokráciával*”, viszont minden olyan mű, mely a „*népi demokrácia állami és
társadalmi rendjét akarja aláásni*” megjelenését tiltották. Természetesen azt is kiemelték, hogy anyagi szempontból elsősorban a támogatott írásművek megjelenését preferálják.¹²

A forradalmat követő bő egy évben azonban még nagy bizonytalanság uralkodott a politikai vezetés részéről, ahogy azt a később megjelent irodalomról szóló határozat is mutatja. 1957 végéig, illetve a valóságban inkább 1958 tavaszáig a „liberálisabb” könyvkiadásnak, kiadók nagyobb önállóságának köszönhetően – mely területet csak később sikerült szabályozni – nem érvényesültek még erőteljesen a szocialista elvek és elvárások.¹³

Az írók körében nézeteiknek megfelelően különféle csoportok voltak megfigyelhetőek. Ezek

közül az egyik legerősebbnek a népi írók számítottak, akikkel szemben meg is indította „hadjáratát” a kommunista vezetés.

Az 1958. júniusi határozat¹⁴ a népi irodalomról rendelkezett, mely azt a célt szolgálta, hogy felszámolja, politikailag semlegesítse a legbefolyásosabb és legreménytelibb írói csoportot. Ennek értelmében a népi írók is megértették, hogy az irodalmi életben betöltött korábbi pozícióikat már soha többé nem nyerhetik vissza.¹⁵

Végül 1959 februárjában jelentek meg MSZMP tézisei „A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről” címszó alatt. A történeti részben kiemelték a Révai József által elkövetett hibákat, s ezekből tanulva egyben egy új irodalompolitikai elképzelést vázoltak fel melynek lényege, hogy az állami szervek és ezekhez kapcsolódó szerves intézmények nemcsak a központi utasítások végrehajtásával, hanem egyéb kezdeményező tevékenységgel segítsék a szocialista irodalom kibontakozását.¹⁶

A szervezeti kontroll kiépítése

Az irodalmi élet egyik legjelentősebb intézményét, az Írószövetséget 1957 áprilisában megszüntették. Májustól működött ugyan az Irodalmi Tanács, mely a szervezeti keretek folytonosságát kívánta reprezentálni, azonban semmiféle politikai befolyással nem rendelkezett és a népi írókkal való sikertelen tárgyalások következtében pedig tagjai teljes mértékben ortodox kommunisták voltak.¹⁷ A művelődésügyi miniszter mellett működött, mint „*a művelődésügyi miniszter véleményező és tanácsadó szerve*”.¹⁸

1959 elején már sejteni lehetett, hogy hamarosan ismételten sor kerül az Írószövetség helyreállítására, természetesen olyan körülmények között, hogy politikai szerepvállalására esély sem mutatkozzék. A politikai vezetésnek azonban számolnia kellett azzal is, hogy az írókat nehezebben tudja csak megnyerni az újságíróknál. A tekintélyesebb írók egy része börtönben ült (pl. Déry Tibor), más részük pedig emigrált vagy egy ideig ép-

pen szolidaritásból hallgatott, illetve nem publikált. Ekkor leginkább a rendszerhez lojális ugyan, de kevésbé tehetséges írók és költők művei jelentek meg elsősorban.¹⁹

Végül csak 1959 szeptemberében került sor az Írószövetség első közgyűlésére, melynek elnöke Darvas József lett. Az ekkor megtartott referátumában kifejtette a legfőbb problémákat, melyek közül az egyik legfontosabb az irodalom alacsony színvonala volt. Sajnos ezt követően a Kádár-korszak kezdeti időszakában ez a színvonal továbbra sem fog változni és az irodalmi alkotásokat mindenekelőtt a szürkesség és unalom fogja jellemezni (legalábbis a megjelent művek többségét). Számos ígérettel, kedvezménnyel igyekeztek „visszacsalni” az írókat, költőket, végső esetben pedig már fenyegetésekkel próbálkoztak. Ezek a folyamatok jelentősen lecsökkentették az irodalmi élet szereplőinek számát.²⁰

Az írók társadalmi szerepét Darvas József a referátum végén így foglalta össze: „*Végzetül fontosnak tartjuk arról is szót ejteni, hogy a megváltozott társadalomban sok szempontból új írói magatartásra van szükség. Az író nem vezetője, hanem szolgálója a népnek.*”²¹

Korántsem lehetne azt állítani, hogy nem születtek rendkívüli alkotások e korszakból, azonban a „nemlétező” cenzúrának köszönhetően kevesebb mű kerülhetett napvilágra. Ezen kívül pedig, amíg a szocialista vezetés számára fontosabbnak mutatkozik a „közepes nivójú szocialista kultúra”, mint a „magas színvonalú antiszocialista”²², addig természetes, hogy nem várható el fejlődés az irodalmi kultúra színvonalának tekintetében.

Könyvkiadás, cenzúra

A könyvkiadás terén alapvetően nem történt jelentős változás a Rákosi-korszakhoz képest. A könyvkiadók államosítása tovább folytatódott. E terület egyik vezetője pedig egészen 1953-tól – a Kiadói Tanács megalakulásától, későbbi nevén Kiadói Főigazgatóság – Köpeczi Béla volt, aki ugyan a hatalom érdekeit tekintette szem előtt, de nagy hangsúlyt fektetett a szakmaiságra is.²³

A forradalmat követő egy éven belül még nem tudta teljes mértékben érvényesíteni akaratát a kádári vezetés az irodalompolitika területén. Ennek egyik legfőbb oka minden bizonnyal az lehetett, hogy az irodalommal kapcsolatos elképzelések a szocialista ideológiának megfelelő művekről és ezek kiadásával kapcsolatos elvárásokat csak 1957 végére sikerült megfogalmaznia az MSZMP-nek.

A Kiadói Főigazgatóság a könyvkiadás 1957. évi terveiről szóló tájékoztatójában²⁴ felhívta a kiadók figyelmét bizonyos hibákra, többek között arra, hogy „*háttérbe szorult a politikai irodalom, a szovjet irodalom kiadása és az új magyar irodalom terén néhány helytelen szerződésfelbonthatásra került sor*”. Ennek okát a kiadók nagy önállóságában, valamint az írók befolyásában vélték felfedezni.

A Politikai Bizottság 1957. november 21-én rendelkezett a könyvkiadásról. E határozatban²⁵ többek között felhívta a könyvkiadók figyelmét arra, hogy mindenekelőtt a színvonalas, szocialista-realista művek megjelentetését támogassák, valamint „*neveljenek olyan szerkesztőket, akik következetesen bírálják a különböző antimarxista irányzatokat*”.²⁶ A szépirodalmi alkotásokról is rendelkeztek. Az új írásokon kívül a régiek utánnyomása is tervben volt, így ezek voltak a legnagyobb többségben. Az MSZMP elvárta, hogy „*A szépirodalmi könyvkiadók támogassák a szocialista realista törekvéseket, azokat az irodalmi irányzatokat, amelyek a szocialista realizmus irányába mutatnak. A helytelen nézeteket is tartalmazó, vitatható műveket megfelelő marxista előszóval jelentessék meg, s ugyanakkor határozottan zárkózzanak el az ellenséges munkák megjelentése elől.*”²⁷

A könyvkiadás minden egyes mozzanatára gondosan ügyelt a kommunista vezetés. Maga a könyvkiadás a Művelődésügyi Minisztérium, a könyvek terjesztése a Belkereskedelmi Minisztérium, a nyomdák pedig a Könnyűipari Minisztérium felügyelete alá tartoztak. Ezek egészét pedig a Kiadói Főigazgatóság fogta össze, mely funkci-

óját tekintve pedig egyfajta cenzúra-hivatal szerepet töltött be, annak ellenére, hogy a kommunista vezetők többször is hangsúlyozták a cenzúra nemlétét.²⁸

A könyvek megjelenéséhez a Kiadói Főigazgatóság engedélyén túl még számos más engedélyre volt szükség. A nyomda a kéziratot csak abban az esetben vehette át, ha egyúttal azt az engedélyezési lap is kísérte. A nyomtatási munkafolyamatok után, sőt még közben is ellenőrizhették a levonatokat és akár vissza is vonhatták az engedélyüket. A szerkesztők a „kényesebb” írásművek esetén a vezetők véleményét is kikérték, s ilyen esetekben elsősorban az akkori irodalompolitika egyik legfőbb irányítójához, Aczél Györgyhez fordultak segítségért.²⁹

Összegzés

Ahogy a dolgozat elején is említettem az irodalom társadalmi és politikai szerepéről eltérően gondolkodnak ezen korszak kutatói. Egyesek szerint felértékelődött, míg mások szerint kiemelt jelentősége megszűnt. Úgy gondolom, hogy részben mindkét állítás igaznak tekinthető, csak más-más megközelítésből. A forradalmat követő időszakban ugyanis az írók között különféle csoportosulások voltak megfigyelhetők, melynek bizonyára a hatalom is örült, hogy sikerült őket kisebb egységekre bomlasztania. Az öncenzúrának és az intézményesített cenzúrának, a folyamatos ellenőrzésének köszönhetően természetesen nem tudtak jelentősebb hatást elérni az írók, költők, főleg nem politikai kérdésekben, illetve az ezzel kapcsolatos véleménynyilvánítás terén.

Azonban, ahogyan az MSZMP határozatai is mutatják korántsem volt közömbös a hatalom ezen területtel szemben. Az tény, hogy a sajtónak jelentősebb szerepet szántak, a nagyobb olvasóközönség miatt is, ugyanakkor az irodalom sem tekinthető elhanyagolhatónak e korszakban, hiszen ideológiájuk terjesztésének eszközeként szánták ezt

is. 1962 májusában pedig Kádár – bízva abban, hogy sikert arattak az irodalom terén és végre leszámoltak az írókkal is – az MSZMP PB ülésén a következőket mondta: *„Egyébként én már régen mondtam, lesz magyar irodalom, mert olyan lakodalom még nem volt, ahol volt menyasszony, volt vőlegény, ennivaló, hozomány, és zene nem volt. (...) Értsék meg, hogy a népnek szívességet nem tehet senki a világon, csak nagyon nagy megtiszteltetést érezhet, ha a nép ügyét szolgálhatja! Ez kivétel nélkül minden emberre - az írókra is - vonatkozik. Tehát nem a nemzet tartozik neki kézcsókkal, mert ő kegyes írni valamit, hanem ő csókolja meg a kezét, hogy szolgálhatja a népet.”*³⁰

Az amnesztiát követően egyes írók, mint például Déry Tibor is, visszatérhettek az irodalmi életbe, azonban, ha műveiket a szélesebb publikumnak szánták, lehetőségeik erőteljesen korlátozva voltak ezen a téren. Véleményem szerint a 20. század második felének irodalmi kultúráját is tágabb perspektívából kellene megközelíteni, hiszen számos olyan író akadt ebből a korból is, aki az „asztalfióknak” írta műveit, melyek aztán csak később láthattak napvilágot. Ezen kívül pedig a megjelent művek – melyek kerültek a politikailag kényesebb témákat – között is fellelhetők színvonalas alkotások. Amennyiben a cenzor egy-egy mondat korrekcióját javasolta és végül az író „beadva a derekát” eleget tett-e kérdésnek, úgy gondolom, hogy ettől még nem tekinthető szocialista alkotásnak.

¹ Lásd pl. KALMÁR Melinda: Az irodalmi élet szerkezetváltozása. Szanálás 1957-1962. In: Holmi, 1997/1. 78. o.

² Lásd pl. GEDEON Sarolta: Dosztojevszkij 1945 utáni magyarországi recepciója irodalompolitikai és könyvkiadástörténeti

kontextusban. Budapest, 2015, ELTE BTK. 18. o.; SZÖNYEI Tamás: Titkos írás – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. Budapest, 2012, Noran Kiadó. 19. o.

³ CSEH Gergő Bendegúz – KALMÁR Melinda – PÓR Edit (szerk.): Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963. (Dokumentumok). Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 17. o.

⁴ HORVÁTH Attila: A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Budapest, 2013a, Médiatudományi Intézet, 63–64. o.

⁵ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.) 1999, 18. o.; HORVÁTH 2013a, 63–64. o.

⁶ SINKA Erzsébet: Íróper. 1957. In: Holmi, 1997/10. 1384–1398. o.

⁷ Magyar Távirati Iroda. In: Népszabadság, 1957/ 269. 8. o.

⁸ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről. (1957. szeptember 12.)

⁹ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.), 1999, 18. o.

¹⁰ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.) 1999, 18. o.; Babus Antal: Meddig hallgatott Illyés Gyula 1956 után? <http://www.arssacra.hu/Egyeb/Babus-Illyes.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2021. 03. 14.)

¹¹ Magyar Távirati Iroda. In: Népszabadság, 1957/210. 2. o.

¹² VASS Henrik – SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1964, Kossuth Kiadó. 136–138. o.

¹³ KALMÁR Melinda: Ennivaló és hozomány. Budapest, 1998, Magvető Könyvkiadó. 119. o.; GEDEON 2015, 53–54. o.

¹⁴ Az MSZMP Központi Bizottsága Kulturális Elméleti Munkaközösségének állásfoglalása a „népi” írókról. In: Társadalmi szemle, 1958/7–8. 116–151. o.

¹⁵ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.) 1999, 19. o.

¹⁶ VASS – SÁGVÁRI (szerk.) 1964, 312. o.

¹⁷ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.), 20. o.

¹⁸ MNL OL XIX-J-4-eee 1. d. Művelődésügyi Miniszter 58/1957. (M. K. 10.) sz. utasítása művészeti tanácsok létesítéséről.

¹⁹ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.) 1999, 20. o.; HORVÁTH Attila: A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában. In: PAÁL Vince (szerk.): Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Budapest, 2013b, Médiatudományi Intézet, 91. o.

²⁰ CSEH – KALMÁR – PÓR (szerk.) 1999, 22–23. o.

²¹ MNL OL XIX-I-4-aaa Aczél György miniszterhelyettes iratai.

²² MNL OL 288. f. 4. cs. 18. ő.e. Kádár János Az MSZMP KB 1958. július 25-i ülésének jegyzőkönyve.

²³ GEDEON 2015, 53. o.

²⁴ MNL OL XIX-I-4-aaa 49. doboz 54 dosszié. A Kiadói Főigazgatóság tájékoztatója a könyvkiadás 1957. évi terveiről.

²⁵ VASS Henrik – SÁGVÁRI Ágnes (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Budapest, 1973, Kossuth Kiadó. 2. kiadás. 161. o., Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a könyvkiadásról (1957. november 21.); MNL OL 288. f. 5/50. ő. e. Előterjesztés a könyvkiadás helyzetéről és az 1958. évi tervről.

²⁶ VASS – SÁGVÁRI (szerk.) 1964, 153–154. o.

²⁷ VASS – SÁGVÁRI (szerk.) 1973, 161. o.

²⁸ GEDEON 2015, 56. o.

²⁹ HORVÁTH 2013b, 80. o.

³⁰ MNL OL 288. f. 5. cs. 264. ő. e. Az MSZMP PB 1962. május 3-i ülése az írószövetségi közgyűlés tervezett referátumát tárgyalta.

Adalékok az 1867-1890 között működő tanítók egyesülési jogához

Írta: SZABÓ ZSANETT

Az egyesülési jog szabályai

Az egyesülési szabadságjog gyakorlásának kereteit a mindenkor jogrend határozza meg, mely részben közjogi, részben magánjogi szabályokban realizálódik. A magánjog szerint az egyesület már a megalakítás elhatározásával és az alapszabály elfogadásával létrejön, míg a közjogi jogalanyiság elnyerését csak az egyesület felügyeletére illetékes miniszter jóváhagyó aktusa biztosíthatja. Az egyesülési jog külön törvényben történő szabályozására a dualizmus korszakában annak ellenére nem került sor, hogy Wenckheim Béla belügyminiszter 1868-ban elkészítette az egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatát, illetve Ferenc József az 1869. évi országgyűlést megnyitó trónbeszédében „*halasztathatlan teendőként*” jelölte meg az egyesülési és gyülekezési jog rendezését.¹

Ellentétben a 19. századi Nyugat-Európával – ideértve az Osztrák-Magyar Monarchia Lajtán túli részét is –, ahol szinte valamennyi polgári alkotmány deklarálta az egyesülési jogot, mint szabadságjogot (emberi jogot),² a Lajtán innen csak a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. törvénycikk 26. §-ában került rögzítésre, hogy az állam felügyelete alatt „*bármely nemzeti-ségű egyes honpolgárok*” „*egyletekbe összeállhatnak és szabályokat alkothatnak, [...] pénzalapot gyűjthetnek és [...] azt kezelhetik.*” A törvény a nemzetiségi jogok biztosítása és szabályozása, valamint az egy politikai nemzet koncepciója miatt vált ismertté; ez utóbbiból következett, hogy a törvény személyi hatálya az ország valamennyi lakosára kiterjedt. Így a nemzetiségi jogok árnyékában ugyan, de a törvény 26. §-a mégiscsak rögzítette az egyesületek keretszabályait.³

Az egyesületi jog alapvető részletszabályait az 1394/1873. BM rendelet, a 773/1874. BM

rendelet, valamint az 1508/1875. BM rendelet⁴ tartalmazta. Szapáry Gyula belügyminiszter neve alatt jegyzett az egyesületek ellenőrzéséről szóló 1394/1873. BM rendelet rögzítette az egyesületek megalapításának ellenőrzésével kapcsolatos, valamint adminisztratív szabályokat. E feladat ellátására a rendelet helyi szinten a törvényhatóságot, központi szinten – a láttamozási jog gyakorlójaként pedig – a kormányt jelölte ki. Ez a rendelet deklarálta, hogy bármely egyesület csak a belügyminiszter, illetve az egyesület kapcsán illetékes más miniszter által jóváhagyott alapszabály alapján működhet, és megalakultnak e kormányhatósági aktus megtörténte után tekinthető.⁵ A 773/1874. BM rendelet az egyesületek nyilvántartásának a szabályait rögzítette. A Tisza Kálmán belügyminiszter neve alatt jegyzett 1508/1875. BM rendelet pedig átfogóan szabályozta az egyesületek alapításával, működésével és hatósági felügyeletével kapcsolatos kérdéseket.

Az egyet (egyesület)

Az egyesület általában művészi, tudományos, jótékonyági vagy politikai célok érdekében alakul, ezért az egyesületek fontos tényezői a társadalomnak, az egyének és a csoportok azonosságtudata formálásának, a közvélemény alakításának, ugyanis a társadalom életében való részvétel eszközei. Az egyesület (*universitas personarum*)⁶, a szabad és egyenlő (természetes és jogi) személyek meghatározott célra alakult önkéntes társulása, tehát nem rendi alapon szerveződő, feudális-rendi korporáció, kényszeregyesülés, hanem a modern polgári társadalom folyamánya, amely a „*polgári-asultság egyik fokmérője*” szerepét is betölti.⁶

Eötvös József a kezdetektől támogatta az egyesületi tevékenységet, ugyanis szerinte „*az egyesületi tevékenység [...] egyes érdekek kifejtésének leghatalmasabb eszköze, s [...] ily módon*

*legalább az ország három legfontosabb érdekét: a köznevelést, a mezeti gazdaságot s az ipart nem törvény által, de tetteleg centralisaltuk, mind azon veszélyek, melyek nemzetiségünket az egyenlőség miatt fenyegethetnék, bőven ellensúlyoztatnak.”*⁷

Karl Theodor Welcker⁸ jogi felfogására alapozva Otto von Gierke⁹ az 1860-as években dolgozta ki liberális szemléletű értelmezését az egyesületi jelenség vonatkozásában, miszerint az nem más mint, a „modern polgári demokrácia egyfajta kísérleti terepe”, hiszen az alkotmányos demokrácia elvei érvényesülnek benne – a tagok jogegyenlősége, a tisztségviselők választása, elszámoltatása és visszahívhatósága, a többségi elv, a nyilvánosság kontrollja –, abban az időszakban, amikor az állam még nem ilyen szabályok szerint működik.¹⁰ Thomas Nipperdey¹¹ szerint a 19. századi egyesületek három fő jellemzője, hogy (i) a rendből a polgári társadalomba vezető átalakulás során mobilizáló tényezőként funkcionált; (ii) a polgári kultúra specializálódásához intézményt hozott létre; és (iii) elősegítette a bürokratikus államszervezeti modell alkotmányos, liberális-demokrata átalakulását.¹²

A nevelő- és oktató egyletek a nevelés és az oktatásügy előmozdítására jöttek létre, külön konkretizált tematikákra, így különösen gyermekkert (15), iskolát alapító-, fenntartó- és népvélséi (32), kisdédóvó (46), nőképző (11), felnőtteket oktatására alakult (3), valamint tanító és tanáregyletekre (24). Az iskolákat fenntartó és népnevelési egyletek szegény sorsú tanulók segélyezésével, iskolák fenntartásával és támogatásával foglalkoztak. Az országos statisztikai hivatal első hazai egyeltekre vonatkozó adatközlése szerint 24 tanító- és tanári egyelet 3770 tagot számlált.¹³

Tanítóegyletek

A tanítóegyletek nem a kiegyezést követő korszak termékei, azokat már az 1830-as évektől kezdve megtaláljuk az ország területén. Az 1840-es évek elején az ország különböző vidékein – így

többek között Pesten, Sopronban, Borsod és Bihar vármegyében – 15 tanítóegyesületet tartottak számon.

A tanítóegyletek alapításának eötvösi szorgalmazása tehát nem volt előzmények nélküli. A népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk (a továbbiakban: „népiskolai törvény”) 147. §-a rögzítette, hogy „a községi nép- és polgári iskolai tanítók kötelesek minden tankerületben tanítói testületté alakulni. A tankerületi tanítói testület annyi körre oszlik fel, a hány járása van a megyének. A járási körök, a községek segélyezésével, kötelesek évenként kétszer, az egész testület pedig évenként egyszer tanítói értekezletre egybegyűlni. A tanítói értekezletek szabályozására a közoktatási miniszter rendeletet bocsát ki.” Fontos hangsúlyozni, hogy csak a községi nép- és polgári iskolákat terhelte tehát e kötelezettség. Kelemen Elemér megjegyzi, hogy e rendelkezés kezdetől fogva inspirálta az egyházi hatóságokat, de a felekezeti tanítóságot is saját tanítóegyleteik meg-, illetve újjászervezésére. A felekezeti tanítók ennek alapján kezdeményezték – többnyire egyházi hatóságai ellenében – a vallásfelekezet nélküli közös tanítóegyletek megalakítását. Az így szerveződő testületek, egyesületek jelentették a következő években, évtizedekben a tanítóság szakmai szervezkedésének bázisát és szervezeti kereteit.¹⁴ Lantos István e tekintetben megjegyzi, hogy ezzel a rendelkezéssel [ti. a 147. §-sal] Eötvös „egyrészt legalizálta, másrészt további szervezkedésre ösztönözte a magyarországi tanítómozgalmat.”¹⁵

A tanítók egyesülésére előírt kötelező – bár szankciót nem tartalmazó – norma, azaz a felülről érkező iránymutatás mellett a különböző társadalmi csoportok társas fellépésére való törekvés, így a tanítók egyesülésre való igénye is viszonylag hamar megjelent. Ez a kezdetektől tetten érhető párhuzamosság a magyar polgári átalakulás folyamatában a jelentős eredmények mellett számos ellentétet is felszínre hozott. A tanítóegyletek szerepét másként értelmezték az állam képviselői és másként az egyletek részesei, sőt a tanítók között sem volt egyetértés, hogy egyesületüknek inkább a

tapasztalatcsere, az önképzés fórumának vagy egyfajta érdekvédelmi, segélyezési, a tanítók anyagi helyzetének előmozdításáért küzdő platformnak kell-e lennie.

Eötvös álláspontja szerint az „[...] ország polgárai egyesületekké alakulva, hatalmasan támogathatják törvényhozásunk céljait. [...] a törvényhozás bár mi célszerűen intézkedik is, csak egy szebb jövőnek alapját rakhatja le; az egyesületi tevékenység a népoktatás javításánál bár nagy segédül szolgálhat, de végre is csak segédkezet nyújthat: hanem a javítás maga csak azok által eszközölhető, kik a közoktatással közvetlenül foglalkoznak [...] törekvéseink eredménye azon buzgalomtól függ, mellyel e hon néptanítói törekvéseinkben részt vesznek. [...]”¹⁶ Tehát Eötvös szerint a tanítóegyletek elsődleges feladata az állam által kitűzött célok támogatása, ami nem jelenthet mást, mint a tanítók önképzésének megszervezését, ezzel biztosítva az oktatás színvonalának emelését. Az 1394/1873. BM rendelet nyomatékositotta, hogy egyesületek felett felügyeleti jogot szükséges gyakorolni, mert az egyesületek „a közélet ébresztését” biztosítják, azonban „[...] ezen üdvös működéssel való visszaélés veszélyeztetni nem csak ezen cél elérését, de veszélyessé válhatik magára az államra is.”

A felülről előirányozott egységes (megyei) szervezetbe tömörülés nemcsak az önképzésnek teremtette meg a platformot, ugyanis a szakmai érdeklődés mellett az érdekérvényesítés is jelentős szerepet kapott a tanítóegyletekben. A tanítók tevékenységkörének hivatássá válásához a szakmai végzettség megszerzése mellett szükség volt a szakmai érdekérvényesítés intézményeinek a megteremtésére, szakmai testületek, folyóiratok létrehozására és a szakmai-etikai normák kimunkálására, tágabb társadalmi közösséggel való elfogadtatásra is.¹⁷ A tanítók mindezek – ideértve különösen a tanítók szellemi műveltségének és díjazásának – rendezésére a tanítóegyleteket tartották a legalkalmasabb eszköznek. 1870 őszén sorra alakultak a megyei tanítóegyletek, kevés kivétellel felekezeti különbözőség nélkül. A megyei egyletekben

a kötelező tagok (azaz a községi tanítók) számát lényegesen meghaladta az önkéntes tagok aránya. A tanítóegyletek a tanítók számára szakmai és érdekvédelmi fórumot jelentettek, akár az iskolafenntartó felekezetekkel szemben is.

A tanítóegyletek történetéhez az 1868-tól a mindenkor közoktatásügyi kormányzat hivatalos lapjaként megjelenő Néptanítók lapjában¹⁸ közzétett meghívók, tudósítások, felhívások, jelentések és beszámolók szolgáltatják az alapvető forrást, amely mentén rekonstruálható ezen egyletek tevékenysége és jelentősége. Megállapíthatjuk, hogy az egyletek működésének és karakterének alakulása általában konkrét személyekhez, lelkes tanítócsoporthoz kötődött.¹⁹

Peres Sándor²⁰ 1896-ban megjelent, 1894-es adatokra támaszkodó munkájában részletes adatokat közölt a tanítók szociális helyzetére, anyagi erejére, valamint a magyar tanügy fejlődése vonatkozásában. 294 tanítóegyesületet regisztrált, melyből 14 országos és 280 helyi egyesület volt. A helyi egyesületek közül 83 általános, azaz „felekezet nélküli”, 197 pedig felekezeti volt a következő megoszlás szerint: 98 római katolikus, 39 evangélikus, 37 református, 14 görög katolikus és 9 görögkeleti tanítóegyesület. Tehát az 1894-ig megalakult majd 300 egyesületnek alig egyharmada volt általános, felekezet nélküli szervezet, s csak 14 volt országos jellegű.²¹ Voltak a kezdetektől aktív tevékenységet folytató, jelentős szerepet betöltő tanítóegyletek, melyek a tanítók demokratikus véleményének kifejezését biztosították. Ezen aktivitásra szolgált példát a népiskolai törvényjavaslathoz kapcsolódóan megküldött észrevételek közül, az alföldi tanítóegylet²², a pécsi tanítóegylet²³ és a soproni tanítóegylet véleménye²⁴, melyek a javaslat vonatkozásában mind a pozitívumoknak, mind a negatívumoknak hangot adtak.

Országos lefedettségű egyesületként az Országos Középtanodai Tanáregyletet (1867; 1881-től Országos Középiskolai Tanáregyesület), a Polgári Iskolai Tanárok Országos Egyesületét (1875), a Felső Nép- és Polgáriskolai Tanítók és

Tanítónők Országos Egyesületét, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületét (1889) és a Magyar Pedagógiai Társaságot (1877) tartották számon.²⁵ Továbbá fontos kiemelni még a Budapesti (Hivatalos) Tanítótestületet (1873), mely értékes pedagógiai munkát végzett a tanítók Eötvös-alapja, a Tanterv és Utasítás revíziója tekintetében, valamint a tanítóság anyagi és erkölcsi életének minden problémájával foglalkozott és vezető szerepe volt az országos vonatkozású tanítói kérdésekben.²⁶

A tanítóegyletek vezetésében két irány küzdött, a mérsékeltbb önképzőköri és a radikálisabb, amelynek élén a Budai Tanítóegylet állt.²⁷ A Magyarhoni Országos Tanítóegyletek Szövetségében tűntek fel a mérsékeltbb pusztán önképzőköri szerepfelfogású egyletek ellenében kialakuló radikálisabb, az érdekvérvényesítés előtérbe helyező tanítók. Az 1870-es évek végén a tanítóegyletek szerepfelfogásáról szoltak a tanítóegyletek belső polémiái, azaz arról, hogy azok inkább önképzőköri vagy inkább segélyegyleti karakterisztikájúak.²⁸

Egyetemes tanítógyűlések

Az egyetemes tanítógyűlések elődjének az 1848 nyarán, Pesten szervezett protestáns tanári tanácskozásából első egyetemes magyarországi tanítógyűléssé váló fórumot tekintette az első magyarországi egyetemes tanítógyűlés.²⁹ A tanácskozás legfontosabb határozata arról szolt, hogy a tanítók, tanárok véleményének meghallgatása nélkül ne születhessen az iskolát érintő elhatározás. Emellett döntöttek arról is, hogy szükséges az, hogy a tanítók, tanárok képviseltesék magukat a tanügyigazgatás helyi, regionális és országos intézményeiben.³⁰ A szabadságharc, majd az azt követő önkényuralmi rendszer levette a napirendről a közoktatás modernizálásának kérdését, s az újból csak a kiegészítést követően kerülhetett újra középpontba.

A jelen tanulmányban vizsgált korszakban, azaz 1867 és 1890 között négy alkalommal tartottak egyetemes tanítógyűlést: 1870-ben az elsőt, majd 1874-ben, 1878-ban és 1890-ben. Az 1870 augusztus 16-18. között Zichy Antal elnökle alatt

megtartott első egyetemes tanítógyűlés megvalósítása a pesti népnevelők tanítóegylete önkéntes munkájának volt köszönhető. A pesti népnevelők egylete az egyetemes tanítógyűlés megszervezése érdekében három albizottságot hozott létre (1) Lederer Ábrahám irányítása alatt a taneszköz-kiállítás megszervezésére; (2) Göndöcs Lajos irányítása alatt a rendezvény tényleges megszervezése (hely, időpont, fedezet); és (3) Péterfy Sándor vezetése alatt a rendezvény népszerűsítése, a gyűlés témáinak meghatározása érdekében szakmai jelentések gyűjtése, sajtócikkek megjelentetése érdekében. Az albizottságok megalakulását követően az egyetemes tanítógyűlés tervét a pesti népnevelők küldöttsége ismertette Eötvös József közoktatási miniszterrel, aki pártfogása alá vette azt.³¹

Az első egyetemes tanítógyűlés eredményeként a tanítóegyleti élet aktivizálódását, valamint a taneszközök kiállításának messze mutató hasznát emelte ki a kormányzati sajtó, míg negatívumként a tanítók „bizonyos pártrésről tapasztalt [...] türelmetlenségét”³² jelölte meg – utalva itt a tanítók elsődlegesen anyagi helyzetének kérdésére³³ – amely miatt a „pedagógiai vitatkozásokra időt sem nyertek.”³⁴

Az első egyetemes tanítógyűlés tisztségviselői voltak: Zichy Antal, Varga Ferencz és Popovics Vazul, J., Neuman Soma, Rákoczy Lajos, László János, és Szabó Endre. A tanítógyűlés napirendjére Neumann Soma, Madzsar János, Vészl A., Göndöcs Lajos, Péterfy Sándor, Rákoczy Lajos, Liber J., Komjáthy György és Lakits Vendel tételei kerültek fel. A közoktatásügyi minisztérium részéről Tárnoky Gedeon vett részt a gyűlésen.

A második egyetemes tanítógyűlés előkészületei, szervezése során – az elsőn szerzett tapasztalatokra tekintettel – a kormányzati sajtó rögzítette, hogy „a tanácskozás csak a nevelés és oktatás körére terjedhetvén, politikai és személyes ügyek mellőzendők.”³⁵

A második egyetemes tanítógyűlés Molnár Aladár elnökle alatt 1874. augusztus 9-12. között került megrendezésre, az elsőől nyugodtabb hangulatban, ugyanis az eredményekről beszámoló

kormányzati sajtó azt rögzítette, hogy „jól fel van fogva a viszony, melyben a tanítók országos testülete a kormányhoz, a képviselőházhoz s a nagy közönséghez áll. Nem nyilvánultak itt meg túlzott követelések, melyek azt árulnák el, hogy a tanítók túlbecsülik magukat [...]”³⁶

A gyűlésen számos szakmai kérdés került megvitatásra, s ennek nyomán az alábbi fő témákban születtek határozatok: (1) részletes tanterv megállapítása érdekében az ország valamennyi tanítóegyletének felhívásáról minden egyes tantárgy tanmenetének kidolgozására, lapok útján való közlésére; (2) az általános tandíjmentességről; (3) a népiskolai oktatás 16-18 éves korig történő kiterjesztéséről; (4) a gyűlésnek a tankönyv és taneszköz ajánlási jogának fenntartásáról, melynek értelmében csak a megyei tanítógyűlések által megvizsgált tankönyveket lehessen a közoktatásügyi minisztérium elé terjeszteni jóváhagyásra; (5) az iskolaszékek minden községben való felállításáról; (6) a póttanfolyamokról; (7) az Eötvös-Alap létrehozásáról; valamint (8) a tanítók nyugdíja, valamint özvegyeik és árváik segélyezése tárgyában Molnár Aladár tervezete nyomán a közoktatási minisztérium részére kérvény előkészítéséről.³⁷

A harmadik egyetemes tanítógyűlés Molnár Aladár elnöklete alatt 1878. augusztus 21-23. között került megrendezésre. A szervezőbizottság tagjai voltak: Molnár Aladár, Péterfy Sándor és György Aladár, valamint Mayer Miksa és Girókuti P. Ferencz, Gödöcs Lajos, Schettel József, Örley János, Zirzen Janka, Bárány Ignác és Kiss Áron, Gyulay Béla, Berecz Antal, Murányi Károly, Dr. Ballagi Aladár és Lakits Vendel.³⁸

A harmadik egyetemes tanítógyűlésen előadtak, illetve tisztséget viseltek: Péterfy Sándor, Bálint Mihály, Luttenberger Ágoston, P. Szatmáry Károly, Dr. Kármán Mór, György Aladár, Fodor Lajos, Kobány Mihály, Völgyi Lajos, Szarvas Gábor, Vas Mátyás, Györgyössy Rudolf, Lábosi Imre, Lukácsy Sándor, Stettina Ilona, Schettel József, Györffy Iván, Goldberger Jakab, Vasadi Balog Lajos, Mikulai Antal, Schwarcz Mór, Harrer Paula, Losonczy Balog.³⁹ A közoktatásügyi miniszter nevében Tárnoky Gedeon vett részt a gyűlésen.⁴⁰

A harmadik egyetemes tanítógyűlés kiemelten foglalkozott a népiskolai törvény revíziójával – különös tekintettel a kisdédvók-, a siketnémák- és a zsidó tanítók helyzetére –, valamint a leánynevelés eddigi történetével, további fejlesztési lehetőségeivel. A gyűlés fénypontja Dr. Kármán Mór „Közoktatásügyünk pedagógiai szervezete” című előadása volt, melyben az egyéni képzés előnyeire, a szakoktatás célszerű megszervezésére, a közoktatási rendszer egységesítésére, a felsőbb fokú intézetek felállítására és közadóból történő fenntartására hívta fel a figyelmet.

A harmadik egyetemes tanítógyűlés után Trefort az „Országos tanítói testület képviselői közgyűlésének” szervezésére vonatkozó rendeletével saját hatáskörében kétszer 1881-ben és 1883-ban hívta össze a tanítógyűlést, ahol a tanítóegyletek a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által megszabott módon képviseltették magukat.⁴¹ A Magyarhoni Országos Tanítóegyletek Szövetsége a III. egyetemes tanítógyűlés határozataira hivatkozva bojkottálta ezeket a gyűléseket.⁴²

Trefort halálát (1888) követően újra aktívalódtak a tanügy iránt elkötelezett tanítók és a sajtóban jelentős nyomásgyakorlás kezdődött egy negyedik egyetemes tanítógyűlés összehívására. A negyedik egyetemes tanítógyűlés Szathmáry György és Lakits Vendel elnöklete alatt 1890. augusztus 21-23 között került megrendezésre. A gyűlés választott tisztségviselői voltak: Schneider István, Vas Mátyás, Schenk Jakab, Dr. Gööz József, Schwetz Vilmos, Ember János, Sziklay Gyula, Tóth József, Gyertyánffy István, Verédy Károly, Zirzen Janka, Hagara Viktor és Dömötör Géza. Csáky Albin közoktatásügyi miniszter képviselőletében Kárfy Titusz vett részt a gyűlésen.⁴³

A negyedik egyetemes tanítógyűlésen előadtak, felszólaltak: Zollich Károly, Erdélyi Lipót, Krompaszky Ignác, Vargha István, Miklós Gerő, Kozelek Emil, Szántó Edéné, Láng Mihály, Peres Sándor, Bányai Jakab, Parthay Géza, Vántsa György, Suppan Vilmos, Havas Gyula, Gábel Jakab, Manczos J., Király Károly, Vas Mátyás, Józsa M., Bokor József, Száva János, Takó Ferencz,

Szőke István, Glatz György, Sebestyén József, Varasdy Lajos, Schmidt Boldizsár, Gaál Franciska, Faluvégi Albert, Krompaszky Géza, Hoffman Mór, Trájtler Károly, Hermann József, Vicze József, Eckhart Antal, Sudy K. János, Bánfi Alajos, Záray Ödön, Dömötör Géza, Nagy László, György Aladár, Geranoda Antonia, Dorogsághy Dénesné, Gyulay Béla, és Péterfy Sándor.⁴⁴

A negyedik egyetemes tanítógyűlést a korabeli sajtó kiemelkedően sikeresnek minősítette. Határozatai közül érdemes kiemelni a (1) népkönyvtárak felállítására, (2) a magyarul nem tudó tanítókat képző intézetek eltörlésére, (3) a tanítói állás biztosítására és a szolgálati viszony szabályozására, az (4) egységes iskolaszervezetre, az (5) iskola elődlegesen állami jellegére, (6) az iskolaszék hatáskörének szűkítésére és a tanfelügyelők hatáskörének bővítésére vonatkozóakat, valamint azt, amelyben rögzítették, hogy a (7) tanító feletti jogérvényes ítélet mondásának jogára csak tanítói oklevéllel rendelkező legyen jogosult és a tanító fegyelmi ügyeiben a szakfelügyelő elnöklete alatt alakult szakbizottság legyen jogosult ítélni, melynek tagjait a kormány nevezi ki és azt, amelyben kimondták, hogy a (8) tanítót a szakfelügyelő hármas candidatiója alapján a kormány nevezze ki.⁴⁵

Csáky közoktatásügyi miniszter a tanszerkiállítás bezárása alkalmával tartott beszédében elismerően szólt a negyedik egyetemes tanítógyűlés munkájáról, külön hangsúlyozta a tanítói állás biztosítása és a tanítók anyagi helyzetének javítása tárgyában kifejtett kiemelkedő munkásságát a gyűlésnek. Egyebek mellett pedig megköszönte a résztvevőknek, hogy „a tárgyalásaikon kellő tapintattal kerültek mindazt, amit akár a felekezeti féltékenységek nyújthatott volna tápot, akár pedig nemzetiségi viszályt idézhetett volna elő.”⁴⁶

A negyedik egyetemes tanítógyűlés jelentős hatást gyakorolt a jogalkotásra, ami a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisededővő intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról szóló 1891. évi XLIII. törvénycikk, az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről szóló 1893. évi

IV. törvénycikk és az azon nyilvános tanintézeti igazgatók, tanárok, tanítók, igazgatónők és tanítónők – kikről állami vagy más hasonló természetű közrendelkezéssel gondoskodva nincs – nyugdíjazásáról és hozzátartozóik ellátásáról szóló 1894. évi XXVII. törvénycikk megalkotásában volt tetten érhető.

Az egyetemes tanítógyűléseknek a közoktatásügy területén betöltött alapvető szerepe az oktatási rendszer hiányosságainak feltárásban, és ezek orvoslására megfogalmazott javaslatoknak a felsőbb hatóságok elé tárásában határozható meg. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy az egyetemes tanítógyűlés határozatai nem voltak kötelező erejűek, hatásuk azonban – miként azt fentebb láthattuk – kézzelfogható volt a közoktatással kapcsolatos törvényhozásban. Külön kiemeljük, hogy a magyar nyelv tanításának minden hazai népiskolára kötelezővé tételét az egyetemes tanítógyűlés felterjesztése folytán, és annak sürgetésére mondta ki és iktatta törvénybe magyar országgyűlés.⁴⁷

Magyarhoni Országos Tanítóegyletek Szövetsége

Már 1870. augusztusában, az első egyetemes tanítógyűlésen felvetődött a tanítóegyletek országos szövetségének a gondolata. Rill József⁴⁸, a budai tanítóegylet elnöke javasolta az egyletek országos szövetségbe tömörítését. Az óbudai tanítóegylet tevékenysége után Baranyában volt a legerősebb a törekvés egy országos szövetség létrehozása érdekében.⁴⁹

A Magyarhoni Országos Tanítóegyletek Szövetsége (a továbbiakban: „MOTSZ”) szerződési okmányát 1872. augusztus 17-én, a Pesten tartott alakuló gyűlésen – a budai tanítóegylet vidéki lapokban is közzétett felhívása nyomán – megjelent hatvankét⁵⁰ tanítóegylet közül harminchatan írták alá.⁵¹ Ezzel tehát magánjogi értelemben az egylet létrejött, meg is kezdhette ideiglenes működését, azonban közjogi jogalanyiságát csak a kormányzati jóváhagyással nyerhette volna el, erre, azonban mint látni fogjuk, nem került sor.

A MOTSZ feladataul tűzte ki az alábbiak előmozdítását: (1) népiskola önállóságát; (2) tanítók műveltségének emelését; (3) tanítói állás presztízsének emelését; (4) a neveléstudományi elvek meghonosítását, fejlesztését; valamint (5) korszerű elvek mentén szervezett népiskolai oktatási rendszer kiépítését; (6) a tanítók fizetésének emelését, tekintélyük biztosítását, (7) iskolák megfelelő tan-szerrel, bútorral történő felszerelését; (8) a tanítók és azok árvaainak állami és községi segély igénybe-vételével a nyugdíj biztosítását; (9) a tanfelügyelet-nek szakemberek általi irányítását; (10) a tanítók jogainak és kötelezettségeinek egyértelműsítését; és (11) az összes magyarországi tanító képviselét. A MOTSZ szerződési okmányában rendezte to-vábbá a szervezet, valamint a működés alapvető szabályait.⁵² Megjegyezzük továbbá, hogy a MOTSZ „Magyar Néptanító” címmel folyóiratot is alapított a kitűzött feladatok minél hatékonyabb megvalósítása érdekében.

A kormány bizalmatlansággal fogadta a MOTSZ-t, Trefort nem támogatta a tanítóegyletek ekként történő szövetségbe tömörülését, ugyanis az a magyar oktatáspolitikai erőterében egy olyan fő-rum legalizálását jelentette volna, amelyben az ok-tatáspolitikai, valamint az oktatásszakmai témák feldolgozása egységes kezelést nyert volna, a kor-mányzati különválasztási céllal ellentétesen. Tre-fort a Rill körül szerveződő, a tanítói státuszszere-pet hangsúlyozó és ehhez megfelelő anyagi ellen-tételezést óhajtó tanítók radikalizálódásában, és a MOTSZ ezen csoport általi irányításában jelentős veszélyt látott.

Minderre tekintettel 1872. szeptember 2-án Trefort az országos tanítótestület kötelező felállítá-sáról rendelkezett, gyakorlatilag a MOTSZ-szal azonos – ahelyett működő, a kormányzat által kont-rollálható – intézmény felállítását tűzte ki. A ren-delet szerint minden három évben egyszer alakul meg a kongresszus, amely 8 napig tart, és a részt-vevő testületek képviselő 3 forintnyi napidíjat kap-nak.⁵³ A MOTSZ-szal szemben Trefort, Trefort or-szágos testületével szemben pedig a tanítók voltak bizalmatlanok, utóbbiak különösen a segélyként

felajánlott pénz miatt, mely felvetette azt a gondo-latot, hogy esetleg „meggyőződését kell érte adni.”⁵⁴

Kelemen szerint a MOTSZ belügyminisz-ter általi 1873-as betiltása szerves része volt a pári-zi kommünt követő munkásmozgalom-ellenes – sőt mindenféle haladó szervezkedéssel leszámoló – belpolitikai intézkedéseknek, s ez erősen befolyá-solta a tanítóegyletek tevékenységét, fejlődési irá-nyát, valamint politikai karakterét. A kormányzat ezen intézkedése meghatározta a továbbiakban a tanítóegyletek fejlődését és karakterisztikáját,⁵⁵ és a tanítók körében „bizonyos lehangoltság és el-csüggedés vett erőt.”⁵⁶

1877 szeptemberében az aradi tanítóegylet újra felkarolta a MOTSZ eszményét és 1878. ápri-lis 13-án kiadta a Magyarországi Népművelő-egylet-ek szövetségének az alapszabály-tervezetét és megküldte minden egyletnek. 1878. augusztus 3-án a III. egyetemes tanítógyűlésen napirendi pont volt a Magyarországi Tanítóegyletek Szövetség (a to-vábbiakban: „MTSZ”), melynek eredményeként 21 tanítóegylet aláírásával nemsokára újból meg-alapításra is került az egyesület. Az MTSZ jóváha-gyásra megküldött alapszabályát azonban 1879. szeptember 2. Lukács György neve alatt jegyzett, a fővárosnak 38.391. szám alatt megküldött határo-zata szerint a kormány, Trefort 20.761. számú át-íratára tett hivatkozással, miszerint az egyesület „[...] a népiskolai törvényben alapot nem talál és ezen törvény 147. §-ában említett szabályrendelet már 1872-ben kiadatott és más ilyenmű szabály-zatra nincs szükség [...]” nem hagyta jóvá, tehát nem nyerte el a közjogi jogalanyiságát az egyesü-let.

Trefort „zsibbasztotta még egy időre a ta-nítóságot előre való nemes törekvésében az által, hogy a tanítóegyesületek szövetségének megalaku-lását nem hagyta jóvá, s e helyett megalkotta az or-szágos képviseleti tanítógyűléseket, melyek azon-ban népszerűtlen voltak miatt igen csekély ered-ményt mutattak.”⁵⁷

A Rill-ügy⁵⁸

1874. május 2. napján a képviselőházban jelentős vita bontakozott ki Rill József budai tanárképezdei tanár 1873. decemberében történt Trefort Ágoston vallás- és közoktatás miniszter általi felmentéséről. A Rill-ügynek több rétege volt, ugyanis szólt egyrészt (1) Rill József menesztésének – tényleges és feltételezett – okáról, valamint (2) a népiskolai törvény revíziójának szükségességéről, továbbá a (3) Trefort eljárásának jogszerűségéről és az (4) országgyűlésnek az „*adminisztráció feletti ellenőrzési jogáról*.”

A Rill-ügy a Győr-megyei evangélikus tanítóegyletnek, a békéscsabai és a szigetvári tanítóegyletnek⁵⁹ Rill József tanárnak elmozdítása ügyében és a tanítói állása biztosítása iránt beadott kérvény nyomán került a képviselőház elé. Trefort első felszólalóként a helyzetet tisztázni kívánva előadta, hogy Rill budai képezdei tanár felmentésére azért kerül sor, mert a budai tanítóképezde rossz állapota miatt – a tanfelügyelő és az igazgatótanács által lefolytatott vizsgálat alapján – Rill a felelős. Erre tekintettel vált szükségessé Rill (és az egész tanszemélyzet) áthelyezése Szabadkára, Kolozsvárra, illetve Szegedre. Rill Szabadkára történő áthelyezését azonban nem fogadta el. Trefort három hónap szabadságot biztosított neki, hogy megfontolja magát, azonban erre nem került sor, sőt Trefort álláspontja szerint Rill háborút indított a minisztérium és az ő személye ellen a sajtóban, ezért nem volt más választás, mint elbocsátani.

A sajtóban többen felszólaltak a „*kormányilag üldözött agitátor*”⁶⁰ ügyében, így például az aradvidéki tanítóegylet, aki Rill eltávolításáról kért tájékoztatást, hangsúlyozva, hogy az nem csak egy személy, hanem az országos tanítóegylet szövetségével összefüggő ügy, ami egyúttal „*tanulmányos vonásokkal bír a tanítók alkotmányos helyzete is*.”⁶¹

Trefortot – valamint az ügy előadóját, Szögyén Lászlót követően – nyolcan szólaltak fel az ügyben, így Schvarcz Gyula, Csernátorny Lajos, Ürményi Miksa, Almásy Sándor, Huszár Imre,

Oláh Gyula, valamint Tisza Kálmán és Pulszky Ferencz.

Schvarcz az ügy részleteinek tisztázását óhajtotta, különösen (1) a népiskolai törvény 97. és 99. §-ában foglaltakra – melyek értelmében Rill ügyére, tekintettel arra, hogy a budai tanítóképezde azon 20 képezde egyike, melyet a népiskolai törvény állított fel első fokon a tanári széknek, míg fellebbviteli fórumként az igazgatótanácsnak lett volna hatásköre –, valamint (2) Rillnek és a budai-, valamint a kérvényező tanítóegyleteknek a sajtóban megjelent ellentétes állításaira tekintettel.

Az ügy előadója ismertette a bizottság véleményét miszerint, mivel a tanítóképezdei tanár nem választott tanár, hanem az állam által kinevezett tanár, és így állami hivatalnok, ezért a miniszternek joga van őt elmozdítani. Azonban a bizottság egyetértett a kérvényezőkkel a tekintetben, hogy a népiskolai törvény több szakasza, így különösen a tanítóképezdei tanárookra vonatkozóak nem egyértelműek, ezért a népiskolai törvény felülvizsgálata és módosítása szükséges.

Az eljárásrend kivizsgálása mellett szólalt fel Csernátorny Lajos, Huszár Imre, Oláh Gyula és Almásy Sándor is, utóbbi felhívva a figyelmet a Rill körüli tisztázatlan körülmények háttértörténetére, miszerint Rill már az elmozdítása előtt olyat dolgokat kezdett a sajtóban publikálni, ami nem tetszett a vallás és közoktatásügyi minisztériumnak. Továbbá Almásy Schvarczal együtt hangsúlyozta, hogy az 1873 decemberétől három hónapra biztosított szabadsága miatt Rillt csak ezt követően lehetett volna felmenteni, azonban Trefort már december végén menesztette, pontosan beszüntette a fizetését Rillnek. A gyors eltávolítás azért is különösen érdekes, mert Rill József nem pusztán egy tanítóképezdei tanár volt, hanem az Országos Közoktatási Tanács (a továbbiakban: „OKT”) népoktatási osztályának elnöke, akit „*valamelyik előbbi miniszter nevezett ki*.”

Megjegyezzük, hogy a Rill-ügy utóöngéi az OKT-t is érintették, ugyanis Trefort – a Horvát Mihály javaslatára – az OKT-t úgy szervezte át,

hogyan annak tisztségviselői, tagjai között az egyesületek 1875-től nem képviseltették magukat.⁶²

A Rill-ügynek újabb réteget adott az utolsók között felszólaló Tisza Kálmán, aki a képviselőház jogköréről értekezett. Álláspontja szerint a képviselőház rendelkezik az adminisztráció feletti ellenőrzés jogával, és nem csak abban az esetben, ha esetlegesen törvénytelenység merül fel, hanem abban az esetben is, ha a kormány önkéntesen és kellő ok nélkül mozdít el egy hivatalnokot. Ekkor is jogában áll a képviselőháznak kérdőre vonni a kormányt, de nem azért, hogy törvényesen járt-e el, hanem azért, hogy eljárása célszerű és helyes volt-e, ugyanis ez egyfajta elvi féket jelent a kormány működésében. Tisza egyébként a Rill-ügy tisztázása mellett foglalt állást és támogatta Schvarcz módosító javaslatát.

Trefort azonban kitartott álláspontja mellett, és Schvarcz javaslatát elutasította, így a képviselőház akkori felállításának megfelelően Trefort mellett szavazott a többség, a Rill-ügy tisztázása pedig ejtve lett.

A kor egyik legnépszerűbb politikai élelapja, a Bolond Miska hasábjain a Rill-ügyet úgy kommentálták, hogy „[...] Akit a tanfériak között

*dicsértek, azt Pali basa*⁶³*elűldözte, így különösen Rillt, attól félve, hogy hátha, hátha Rill támadásai és bizonyítékai által megingatja, s helyét maga foglalja el. Intrigált és inquirált. Inquirálta a tanítóegyleteket, s intrigált a tanegyletek országos működése ellen, és spanyolt csizmába húzta a tanügyi szabad véleményt. Az országos tanítógyűlést is csak azért tűrte meg, mert remélte, hogy országos botrány lesz belőle. De nem az lett. Erre Pali basa kijátszotta utolsó tromfját. Rávette miniszterét: oszlatassa fel a belügyér által 17 tanítóegylet szövetségét. [...]*”⁶⁴

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Trefort-Rill ellentét okai a (1) tanítóegyletek egyesítésének, az országos intézmény koncepciójának eltérő megítélésében; (2) az oktatási rendszeren belüli hangsúly megválasztásában – Trefort a közép és felsőoktatásra, míg Rill az elemi oktatásra koncentrált inkább –; valamint (3) a tanítók (anyagi) helyzetének, presztízsének emelését szolgáló intézkedések ütemének és feltételeinek megteremtésében; továbbá a (4) tanítók helyzetével kapcsolatos nézetek kifejtésének módjában keresendők.

¹ „[...] hogy az alkotmányosságnak ezen egyik alapja a törvények oltalma alá és korlátai közé helyeztessék, s hogy a kormány felügyeleti jogának és kötelességének a határvonala szabatosan meg legyen állapítva.” [Ferenc József]: Trónbeszéd, mellyel ő cs. és apostoli király felsége 1869. évi április 24-én Budán, a királyi várpalotában az 1869-diki országgyűlést megnyitotta. In: Az 1869. évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Főrendi ház. – Irományok I. I. kötet, 1870. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság

² Horváth Attila: Az egyesületalapító Széchenyi. Széchenyi Fórum, 2015. 1.

³ Domaniczky Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. In: Jogtörténeti szemle. 2012. 1. sz. 3.

⁴ Megjegyezzük, hogy az 1875-ben kihirdetett 1508/1875. BM rendelet kimaradt a Rendelet Tára 1875. évi kötetéből. Az egyes rendeleteknek a Rendelet Tárából történő kihagyása nem befolyásolta azok érvényességét, azonban azok visszakereshetőségét lényegesen megnehezítette. Az egyes miniszterek rendeleteinek közzétételére általában a szakági közlönyökben, valamint a Budapesti Közlönyben került sor.

⁵ Magyar állam és jogtörténet. szerk.: Mezey Barna, Budapest, Osiris, 2003. 278-279.

⁶ Pajkossy Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon. In: História, 1993. 15. évf. 2. sz. 6.

⁷ Közli Luknich Imre: Eötvös József báró, Naplójegyzetek-gondolatok 1864-1868. 1941., idézi Eötvös és Trefort szerk.: Felkai László és Mann Miklós. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1988. 29.

⁸ Karl Theodor Welcker (1790-1869) német jogász, liberális politikus, lapszerkesztő, a Staatslexikon társszerkesztője Rotteck mellett.

⁹ Otto von Gierke (1841-1911) német jogtörténész, politikus.

¹⁰ Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalom-története a reformkorban. Budapest, L'Harmattan, 2005. 20-21.

¹¹ Thomas Nipperdey (1927-1992) német történész.

¹² Thomas Nipperdey: Verein als soziale Struktur im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert. In: Geschichtswissenschaft und Vereinswesen im 19. Jahrhundert. Göttingen, Beiträge zur Geschichte historischer Forschung in Deutschland, 1972. 39, 42-43. idézi Tóth, 2005. 21.

¹³ Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. szerk.: Dr. Vargha Gyula, Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1880. XVIII.-XX.

¹⁴ Kelemen Elemér: Pedagógusszervezetek és -mozgalmak Magyarországon a 19. században. In: Iskolakultúra 2004. 6-7. sz. 148.

¹⁵ Lantos István: A Magyarhoni Tanítóegyletek Országos Szövetsége (1872-1874) In: Tanulmányok a magyar nevelésügy

XV11-XX. századi történetéből. szerk.: Mészáros István, Budapest 1980. 169.

¹⁶ Eötvös József: A néptanítók köszöntése. Néptanítók lapja, 1868. 1. évf. 1. sz. 1.

¹⁷ Gyáni Gábor-Kövér György: Magyarország társadalomtörténete. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 81.

¹⁸ A folyóiratot Eötvös József alapította a népiskolai törvény végrehajtásának, valamint a néptanítók kulturális és pedagógiai műveltségének elősegítése érdekében. A Néptanítók lapja 1868-1874 között a magyaron kívül német, szlovák, román, horvát, szerb és rutén nyelven is megjelent és azt minden magyarországi népoktatási intézet ingyen megkaphatta.

¹⁹ Kelemen, 1981. 276-277.

²⁰ Peres Sándor (1863-1907): tanár, intézetigazgató, pedagógiai író, lapszerkesztő. 1888-1891 között szerkesztette a Nevelés című folyóiratot, 1895-től a Kisdiednevelés című lapot, és 1899-től a Népkövelők Könyvtárát. A kisdiedvők országos egyesületének titkára, a tanítóegyesületek aktív résztvevője.

²¹ Peres Sándor: A magyarországi tanítóegyesületek története. Budapest, 1896. 17. 130-186.

²² MNL OL K – 2 4663/868. sz. a.

²³ MNL OL K – 2 4473/868. sz. a.

²⁴ MNL OL K – 2 4456/868. sz. a.

²⁵ Miru György: Polgárosodás és alkotmányos átalakulás Schvarcz Gyula politikai gondolkodásában. Kandidátusi Értekezés, 1997. 130.

²⁶ Pedagógiai Lexikon. szerk.: Finánczy Ernő-Kornis Gyula-Kemény Ferenc, Révai Intézet, Budapest, 1936. 278.

²⁷ Nagy Péter Tibor: Tanügyigazgatás és oktatáspolitikai a polgári Magyarországon. Kandidátusi disszertáció 1994. 13.

²⁸ Uo.

²⁹ Mayer Miksa: A magyarországi egyetemes tanítógyűlés. In: Néptanítók lapja 1870. 2. évfolyam 22. sz.

³⁰ Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből. Iskola-kultúra, Pécs, 2007. 95.

³¹ Mayer Miksa: A magyarországi egyetemes tanítógyűlés. In: Néptanítók lapja 1870. 2. évfolyam 22. sz.

³² Neumann Soma és Prik György felszólalásaira utalás a tanítók fizetése témájában. Mayer Miksa: Az első magyarországi egyetemes tanítógyűlés. In: Néptanítók lapja 1870. 2. évfolyam 22. sz.

³³ Mayer Miksa: Az első magyarországi egyetemes tanítógyűlés. In: Néptanítók lapja 1870. 2. évfolyam 22. sz.

³⁴ Mayer Miksa: Az első magyarországi egyetemes tanítógyűlés. In: Néptanítók lapja 1870. 2. évfolyam 35. sz.

³⁵ Néptanítók lapja 1874. 7. évf. 8. sz.

³⁶ Bihari Péter: A második egyetemes tanítógyűlés eredménye. In: Néptanítók lapja 1874. 7. évf. 15. sz.

³⁷ Uo.

³⁸ Néptanítók lapja 1878. 11 évf. 16. sz.

³⁹ Uo. és Vasárnapi Újság 1878. 25. évf. 31. sz.

⁴⁰ Néptanítók lapja 1878. 11 évf. 16. sz.

⁴¹ Néptanítók lapja 1890. 23. évf. 29. sz.

⁴² Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből. Iskola-kultúra, Pécs, 2007. 100-101.

⁴³ Néptanítók lapja 1890. 23. évf. 77. sz.

⁴⁴ Néptanítók lapja 1890. 23. évf. 79.-85. sz.

⁴⁵ Néptanítók lapja 1890. 23. évf. 79. sz.

⁴⁶ Néptanítók lapja 1890. 23. évf. 85. sz.

⁴⁷ Lakits Vendel: Milyen hatása volt az egyetemes tanító gyűléseknek a népkövelésben? In: Magyar Pedagógia 1895. 4. évf. 636.

⁴⁸ Rill József (1839-1909): pedagógiai író, lapszerkesztő, tanfelügyelő. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából egy évet Németországban töltött, ahol a képző-intézeteket tanulmányozta. Innen visszatérve, a budai tanárképző intézet tanára lett. 1880-1888 között a Magyar Pedagógiai Szemle szerkesztője.

⁴⁹ Kéri Katalin: Tanítói egyletek a történeti Baranyában. In: Tudásmenedzsment, XXI. évf., 2020. június, különszám, 122.

⁵⁰ Székesfehérvár és Vidéke 1880. 8. évf. 63. sz.

⁵¹ Néptanítók lapja 1872. 5. évf. 35-36. sz.

⁵² Néptanítók lapja 1872. 5. évf. 35. sz.

⁵³ Székesfehérvár és Vidéke 1880. 8. évf. 63. sz.

⁵⁴ Székesfehérvár és Vidéke 1880. 8. évf. 63. sz.

⁵⁵ Kelemen, 2004. 149-153. és Kelemen Elemér: A Somogy megyei tanítómozgalom kezdetei. In: Magyar Pedagógia. 1981. 3. sz. 272.

⁵⁶ Dr. Kiss Áron: A III-ik egyetemes tanítógyűlés. In: Néptanítók lapja 1878. 11. évf. 16. sz.

⁵⁷ Lakits Vendel: Milyen hatása volt az egyetemes tanító gyűléseknek a népkövelésben? In: Magyar Pedagógia 1895. 4. évf. 636.

⁵⁸ Képviselelőházi napló, 1872. X. kötet. Szerk.: Nagy Iván. Magyar Királyi Államnyomda, Buda, 1874. 109-119.

⁵⁹ Képviselelőházi irományok 667. sz., 1872. XVI. kötet. Magyar Királyi Államnyomda, Buda, 1874.

⁶⁰ Székesfehérvár és Vidéke 1880. 8. évf. 63. sz.

⁶¹ Ellenőr 1873. 5. évf. 275. sz.

⁶² Bajomi Iván: Az első tanügyi tanács körüli viták. In: Educatio 2012./2. 186.

⁶³ Gönczy Pál (1817-1892) pedagógus, az MTA tagja, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosa, majd 1874-től miniszteri tanácsosa, 1888-tól pedig címzetes államtitkára.

⁶⁴ Bolond Miksa (1874. szeptember 6.) 1874. XV. évfolyam 36. sz.

180 éve született Péterfy Sándor, az Eötvös-alap alapítója

Írta: SZABÓ ZSANETT

Péterfy Sándor, a „tanítók atyja”

Péterfy Sándor (1841-1913) a társadalom legalsóbb rétegébe tartozó, nehéz anyagi körülmények között élő, 13 gyermeket nevelő Péterfy családból indult, és sok küzdelem árán, kitartása, szorgalma és hivatástudata révén vált a „tanítóság országos tekintélyű vezéralakjává,¹” akit nyugdíjazásakor (1895) Ferenc József királyi tanácsosi címmel tüntetett ki.

Péterfy Sándor fiatalkori arcképe²

Péterfy szülőfalujában, Nemescsón végezte el az elemi iskolát, majd 1852-től Kőszegen járt az evangélikus gimnáziumba. Azonban 1856-ban az algimnázium elvégzését követően családja anyagi körülményei nem tették lehetővé a továbbtanulását. A tehetséges fiatal volt nemescsói tanítója Zeberer Ágoston vette maga mellé (fizetés nélküli) tanítónövendéknek, s e tisztségébe Zeberer utóda Bruck Henrik is megtartotta. A két kiváló tanítótól kapott képzés, valamint Beyer János – volt kőszegi tanára – támogatásával és szorgalmas tanulással a képző tanfolyam tárgyait egy év alatt elsajátította. 1857-ben Nagygeresden kapott segédtanítói állást Németh Ferencz mellett, – az iskolafenntartó gyülekezet által folyósított – évi 35 forint fizetés és teljes ellátás fejébe. Németh Ferencz, valamint Haubner Máté nagygeresdi evangélikus szuperintendens támogatásával még ebben az évben letette a tanítói vizsgát. Haubner nemcsak a vizsgára való felkészülését támogatta Péterfynek, hanem nevelői állást is szerzett számára Rupprecht Henrik földbirtokos gyermekei mellé 1858-ban. Rupprecht – lengyelországi távozása miatt – Péterfyt továbbajánlotta, így került Nagy János répceszemerei földbirtokos gyermekei mellé nevelőnek. Biztos állását azonban 1859-ben feladta annak érdekében, hogy felvételt nyerhessen a soproni evangélikus tanítóképző intézetbe. Az intézet igazgatója, Pálffy József felismerve az ifjú tehetségét, valamint átlátva nehéz helyzetét, egyből a tanítóképző 3. évfolyamába vette fel „bennlakó segédnek.” Bennlakó segédként feladata volt a tanulmányai mellett az internátusban lakó tanulók felügyelete, ezért cserébe nem kellett fizetnie a szállásért és az étkezésért. Pálffy mindezen túl azzal is támogatta, hogy a liceum növendékei közül tanítványokat szerzett neki, valamint ruházatot is juttatott számára, végül pedig felkérte Péterfyt az előkészítő tanfolyam néhány tárgyának oktatására és az intézeti könyvtár kezelését is rábízta. A tanítóképesítő vizsga dicséretes letételét követően Pálffy a soproni tanítóképzőben marasztalta őt segédtanítóként.³ 1862-től Nagykanizsán szervezte az evangélikus gyülekezet iskoláját, majd 1863-tól Győrben tanítóként működött⁴ 1865-ig, amikor a pesti evangélikus iskola megválasztotta tanítónak, melynek 1874-től ő lett az igazgatója is. Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter 1877-ben kinevezte a

tója Zeberer Ágoston vette maga mellé (fizetés nélküli) tanítónövendéknek, s e tisztségébe Zeberer utóda Bruck Henrik is megtartotta. A két kiváló tanítótól kapott képzés, valamint Beyer János – volt kőszegi tanára – támogatásával és szorgalmas tanulással a képző tanfolyam tárgyait egy év alatt elsajátította. 1857-ben Nagygeresden kapott segédtanítói állást Németh Ferencz mellett, – az iskolafenntartó gyülekezet által folyósított – évi 35 forint fizetés és teljes ellátás fejébe. Németh Ferencz, valamint Haubner Máté nagygeresdi evangélikus szuperintendens támogatásával még ebben az évben letette a tanítói vizsgát. Haubner nemcsak a vizsgára való felkészülését támogatta Péterfynek, hanem nevelői állást is szerzett számára Rupprecht Henrik földbirtokos gyermekei mellé 1858-ban. Rupprecht – lengyelországi távozása miatt – Péterfyt továbbajánlotta, így került Nagy János répceszemerei földbirtokos gyermekei mellé nevelőnek. Biztos állását azonban 1859-ben feladta annak érdekében, hogy felvételt nyerhessen a soproni evangélikus tanítóképző intézetbe. Az intézet igazgatója, Pálffy József felismerve az ifjú tehetségét, valamint átlátva nehéz helyzetét, egyből a tanítóképző 3. évfolyamába vette fel „bennlakó segédnek.” Bennlakó segédként feladata volt a tanulmányai mellett az internátusban lakó tanulók felügyelete, ezért cserébe nem kellett fizetnie a szállásért és az étkezésért. Pálffy mindezen túl azzal is támogatta, hogy a liceum növendékei közül tanítványokat szerzett neki, valamint ruházatot is juttatott számára, végül pedig felkérte Péterfyt az előkészítő tanfolyam néhány tárgyának oktatására és az intézeti könyvtár kezelését is rábízta. A tanítóképesítő vizsga dicséretes letételét követően Pálffy a soproni tanítóképzőben marasztalta őt segédtanítóként.³ 1862-től Nagykanizsán szervezte az evangélikus gyülekezet iskoláját, majd 1863-tól Győrben tanítóként működött⁴ 1865-ig, amikor a pesti evangélikus iskola megválasztotta tanítónak, melynek 1874-től ő lett az igazgatója is. Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter 1877-ben kinevezte a

Zirzen Janka⁵ igazgatósága alatt működő pesti állami tanítónőképző pedagógiai tanárává, ahol 1896-ban történt nyugdíjazásáig működött.⁶ Ezt követően a kisdudovás területén tevékenykedett és még hat évig igazgatta a Magyarországi Központi Főrl-nőegyesület felkérésére az V. kerületi „gyermekkertésznő intézetet.”⁷

Péterfynek 1865-ös Pestre kerülésétől megnyílt a lehetősége a magyar tanügy vérkeringésébe bekapcsolódni, és a pedagógiai közélet fejlesztésében szerepet vállalni. Különösen az egyetemes tanítógyűlések előkészítésében és lebonyolításában, a néptanítók pesti egyeltének 1868-as megalapításában, valamint az Eötvös-alap, majd a Tanítók háza létrehozásában vitt vezető szerepet. Péterfynek volt köszönhető továbbá a Nemzeti Nőnevelés című folyóirat elindulása is, melynek alapításáról, 1879. november 19-én, Zirzen Janka igazgatói működésének 10. évfordulóján, Péterfy indítványára határozott a pesti állam tanítónőképző tanszülete.

Ferencz József Tanítók Háza Budapesten⁸

Péterfy 1872-től az Országos Közoktatási Tanács tagja, 1877-től a Magyar Pedagógiai Társaság alelnöke, 1889-től pedig az akkor megalakult Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének az elnöke lett.⁹ Péterfy a tanítóság megszervezésével és segélyezésével kapcsolatos gondolatait a Ma-

gyar Tanügyben, a Néptanítók lapjában, a Néptanítók ismerettárában és a Népnevelők lapjában fejtette ki.¹⁰

A tanítók segítése és a tanítógyermeknek iskoláztatása érdekében Péterfy nemcsak a különböző alapítványok, valamint betöltött tisztségei útján tevékenykedett, hanem a gyakorlatban is élen járt a lakásgondokkal küzdő szegény egyetemisták támogatásában. Ezen támogatás alapvetően instruktorközvetítői tevékenységében nyilvánult meg, melynek keretében a jómódú pesti családok gyermekei mellé szerződtette el házi tanítóként az ígéretes ifjúkat. Például a fiatal szegényparaszti családból származó Móra Ferencnek is három házitánítói állást ajánlott, azonban amikor látta, hogy ezen közvetítések különböző okok folytán nem vezettek eredményre, akkor Péterfy maga kínált neki lakást és munkát, majd a sikeres alapvizsga letétele után Péterfy szerzett Mórának tanári állást Felsőlvön.¹¹

Móra Ferenc levelezéséből, tapasztalataiból közelebbi képet kaphatunk Péterfy személyiségéről, tekintettel arra, hogy a fiatal író Péterfynél élt egy darabig. „A lehető leghidegebb egyszerűség, - de egyúttal a legnagyobb tisztaság”¹² – így jellemezte Móra Péterfy lakását, és minden bizonynyal ezt Péterfy egész életvitelére irányadónak tarthatjuk. Első életrajzírója, barátja Böngérfi szerint „Péterfy idealista. P. idealista a szó legnemesebb értelmében. Az idealisták megbecsülhetetlen talizmánja: a lelkesedés már korán és szép mértékben megmutatkozott nála. Ez avatta föl valódi tanítómesterré, mintatanítóvá; és ez tette őt az ifjúság igaz barátjává, szerető atyjává [...]”¹³

Péterfy kitartó, áldozatos ügybuzgalma meghozta az eredményt a magyar tanítók számára, ugyanis a korabeli sajtó, valamint a szakirodalom által élete munkájának nevezett intézmények megvalósulhattak. „[...] Péterfy Sándor nélkül soha sem lett volna a magyar tanítóságnak sem Eötvös-alapja, sem Tanítók Háza, de még erkölcsi elismerése sem olyan mértékben, mint a hogy az ő befolyásával kifejlődött.”¹⁴

Alapítványok, alapok

Széchenyi István honosította meg az „alapítvány” elnevezésű intézményt, mely az alapítók tulajdonától elszakadt vagyonok összekapcsolódását jelentette. A jótékony célú adományozás egyik formája volt az a nyilvános kezelés és ellenőrzés alatt álló vagyon, amelynek kamatait –a törzsállomány figyelmen kívül hagyásával csak az előre megjelölt célra használhatták fel. Az alapítvány és az alap azonban nem szinonimák, ugyanis az alap az egy olyan különleges célra rendelt vagyon, melynek nemcsak hozadéka, hanem tőkéje is felhasználható.¹⁵

Az alapítványokat, alapokat szabályozó külön törvény nem született a 19. században, így a jogi keretek hiánya miatt meglehetősen sokszínűség jellemezte a civil társadalom ezen intézményi formáját.¹⁶ Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883. évi XXX. törvénycikk 48.§-a és 51-52. §-a¹⁷ az iskolai alapítványok vonatkozásában rögzítette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyeleti joggal rendelkezik. Az egyéb alapítványok felügyelete legnagyobb részben a belügyminiszter jogkörébe tartozott. „[...] az összes alapítványok kivétel nélkül, az állam felügyeleti joga alá tartoznak; de kitűnik egyúttal az is, hogy az államnak ezen jogköre a maga teljességében soha sem gyakoroltatott [...]”.¹⁸ Az alapítványok általános miniszteri jóváhagyását jogszabályi szinten 1912-től tették kötelezővé.¹⁹

Tekintettel arra, hogy a 19. században az államnak Magyarországon az alapvető infrastrukturális beruházásokat kellett elvégeznie a liberális piacgazdaság feltételeinek megteremtése mellett, így a civil társadalomra sokkal nagyobb szerep hárult a jótékonykodás és a humanitárius segítségnyújtás létrehozandó intézmények felállításában.²⁰

Az Eötvös-alap

Az Eötvös-alap létrehozásának ötlete Péterfytől származott és a megvalósítás realizálása nagymértékben az ő személyes ambícióinak, az

ügy iránti elköteleződésének és áldozatkészségének volt köszönhető. A korabeli sajtóban jól megfigyelhető, hogy a civil társadalmi intézmények megszervezése mögött általában egy konkrét személy húzódott meg, aki saját anyagi és szellemi erejét áldozta egy közérdekű közösségi, társadalmi vagy karitatív cél megvalósulása érdekében. Az idő előrehaladtával azonban az is detektálható, hogy a fontosabb társadalmi feladatokat ellátó civil szerveződések alapuló intézményekben az állam valamilyen formában megjelent, és ez az állami felelősségvállalás kiteljesedéséhez vezetett.

Az Eötvös-alap habár nevében az alap szót viselte a korabeli sajtóban számos hivatkozás történt rá egyetként. Az „*egyleti életünk legszebb alkotásai közé tartozó*”²¹ Eötvös-alapnak azonban a fő rendeltetése a tőkeelhelyezés, tehát a vagyonegyesítés – nem pedig a személyegyesítés – volt, mégpedig abból a célból, hogy utána a rászoruló tanítóknak, valamint a tanítók özvegyeinek és árváinak az összegyűjtött pénzből támogatást nyújtson. Tehát az Eötvös-alap az önfenntartás elvéből eredő gondolatra épült, éppen ezért a „*tanítóság erkölcsi önállóságának egyik fokmérőjének*” tekinthetjük.²² Megjegyezzük egyébiránt, hogy a hazai alapítványokról, alapokról szóló szakirodalom igen szegényes, a korabeli vonatkozó joganyag pedig töredékes.²³

Péterfy 1870-ben részt vett az osztrák tanítók Bécsben rendezett XIX. egyetemes gyűlésén, ahol megismerte a tanítók által a tanítók özvegyeinek és árváinak létesített Pestalozzi-alapját, melynek testületi felépítését, működését tanulmányozta, és hamarosan ennek mintájára megfogalmazta az Eötvös-alap létrehozását célzó felhívását.²⁴ Péterfy szerint a tanítók önszerveződő szervezetének, mely alapvetően a segélyre szoruló tanítók megsegítését, valamint a tanítógyerékek iskoláztatásának megkönnyítését célozta, azért volt kiemelkedő szükség, mert a népiskolai közoktatás tárgyában hozott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 145-146. §²⁵-ában foglaltak inkább bizonytalan mennyiségű alamizsnát jelentettek a biztos nyugdíj helyett, sőt kevésbé

biztosította a törvény a tanítók és özvegyek árváinak támogatását, mint az 1806. évi II. Ratio Educationis.²⁶

Mindezek fényében az Eötvös-alap létrehozására vonatkozó indítványát Péterfy az első egyetemes tanítógyűlésen (1870) terjesztette elő, mellyel a gyűlés résztvevői alapvetően egyetértettek, azonban az egyesület munkatervének kidolgozása során Péterfy fő célja elsikkadt, és a „vezéreszme nem a jótékonyosság” lett. Péterfy pedig az alap elsődleges célját az önsegélyezés megvalósításában, egy országos tanítói árvaház fenntartásában látta volna, azonban a néptanítók pesti egyesülete az önsegélyezésre vonatkozó részt „szó nélkül hagyta.”²⁷

A második egyetemes tanítógyűlésen (1874) Péterfy újra felelevenítette az Eötvös-alap eszméjét és „*A néptanítók nyugdíjazása, özvegyeik és árváik gyámolítása és ennek módoszatai*” címmel előadást tartott. Javaslatára a közgyűlés elfogadta, hogy egy 50 fős bizottság intézkedjen Molnár Aladár „*néptanítók nyugdíjazásának s ezek özvegyei és árváinak gyámolítása*” tárgyában még 1863-ban készített törvényjavaslata mielőbb törvényalkotási tárgysorozatba vétele iránt. 1875. januárjában újabb felhívást intézett Péterfy az Eötvös-alap létesítése érdekében a Néptanítók lapjában, és az erre válaszul beérkező tervezetek és vélemények figyelembevételével készítette elő az Eötvös-alap részletes alapszabály-tervezetét, melyet 1875. március 7-én be is terjesztett véleményezésre a népnevelők pesti egyesülete, mint a harmadik egyetemes tanítógyűlés szervezőbizottsága elé. A bizottság megvalósíthatónak vélte a tervezetet és 100 forintot meg is szavazott az alap létrehozására. Péterfy az Eötvös-alap létrehozására felajánlotta azt a 200 forintot, melyet a második egyetemes tanítógyűlés naplójának szerkesztéséért kapott tiszteletdíj.²⁸

A népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kisdédóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról, valamint azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról szóló 1875. évi XXXII. törvénycikket habár mindezen események hatására

1875. májusában szentesítette az uralkodó és kihirdették, attól Péterfy a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok miatt tényleges eredményt nem remélt.

Az Eötvös-alap „*a magyarországi néptanítók közös társadalmi úton létesített jótékony célú alapja, melynek [...] fő célja abban áll, hogy a szegényebb sorsú magyarországi tanítóknak ösztöndíjak által segítséget nyújtson, hogy gyermekeiket tudományos vagy általában magasabb szakképzettséget igénylő pályán neveltessek*” – állapította meg az alapszabály-tervezet. Az Eötvös-alap alapszabályának tervezetét 1875. októberében jutatták el a kormányhoz, és ugyanezen év december 7-én az 58.617. sz. belügyminiszteri rendelettel megtörtént annak jóváhagyása. Az alap első elnöke Péterfy Sándor, titkára Komjáth György, pénztárnoka pedig Örley János lett.²⁹

Az alapszabályzat az évente befolyó pénzt két részre rendelte felosztani az alábbi célokra:

- (1) az összeg egyik részét évente tőkésíteni kellett és olyan alapítvány létrehozására fordítani, melynek kamatai Magyarország területén lévő népiskolák, polgári iskolák, képezdei tanintézetek, kisdédóvók nevelőinek, tanítóinak, tanárainak az egyetemen tanuló szorgalmukat és előmenetelüket igazolni képes gyermekei között ösztöndíjként lehet kiosztani;
- (2) míg az összeg másik felét további két részre kellett osztani, és az
 - (2a) összeg háromnegyed részét a nevelők, tanítók, tanárok középtanodát, képezdét vagy egyetemet látogató gyermekei között ösztöndíjként kellett kiosztani,
 - (2b) a maradék egynegyed részt pedig a nevelők, tanítók és tanárok özvegyei és árvái részére kellett segélyként kiutalni.

Fontos kiemelni, hogy az Eötvös-alap ezen juttatásaira vallásfelekezeti és nemzetiség különbség nélkül mindazon nevelő, tanító és tanár jogosulttá válhatott, aki az éves tagdíjat (1875-ben 1 forint) befizette az alap részére.³⁰

A harmadik egyetemes tanítógyűlésen (1878) Luttenberger Ágoston referált az Eötvös-

alap addigi működéséről, mely szerint az alap számos szegény sorsú tanulót segélyezett, számtalan pályadíjat tűzött ki és 1878-ra 4000 forint alaptőkével bírt. Luttenberger kiemelte, hogy az alaptőke növeléséhez Zirzen Janka jelenetős – az általa rendezett sorsjáték jövedelemből – több mint 1000 forinttal járult. Ezt követően Györffy Iván, esztergomi tanító javaslatot az alaptőke további növelése érdekében.³¹

Az Eötvös-alap alaptőkéjét az alábbi típusú bevételekkel növelték:

- (1) tagdíjak;³²
- (2) pénzadományok (pénzintézetek, részvénytársaságok, megyei és városi hatóságok iskolaszékek, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, mérnökök adományai);
- (3) tankönyvek íróinak meghatározott százalékának felajánlásai;
- (4) pénzgyűjtések;
- (5) az Anker Élet- és Járadékbiztosító Társaság Magyarországi képviseletével kötött megállapodás alapján a szerzett és a biztosító által elfogadott ügyletek fejébe kapott tiszteletdíjak, azzal, hogy az annak a tanítónak a nevére és javára kell elkönyvelni a díjat, aki a biztosítási ügyletet megszerezte;
- (6) gyűjtések, sorsolások, mulatságok megrendezéséből származó bevételek;
- (7) egy-egy tárgy elárverezéséből származó bevételek;
- (8) különböző kiadványok – így például a Magyar Tanítók Naptára című kiadvány – árusítása és az abból befolyó bevételek.³³

Az alaptőke növelésével párhuzamosan a segélyek számát és nagyságát is fokozni tudta az alap. Az 1875-ben 475 forinttal indult Eötvös-alap 18 évvel később 60.478 forint alaptőkével bírt, melyből fennállása óta 470 tanítói családot tudott támogatni 33.875 forint ösztöndíj, valamint segély jogcímén történő kiutalással.³⁴

Trefort az általa 1881-ben létrehozott országos képvisleti tanítógyűlés jogkörébe kívánta áttenni az Eötvös-alap kezelését, arra hivatkozással, hogy a nemzeti és felekezeti széttagoltság eltűnjön, azonban a mód, amit Trefort választott a tanítók egy részénél élénk ellenkezést váltott ki.³⁵ Péterfy az Eötvös-alap újraszervezésével kapcsolatban elfogadta az alapnak az országos képvisleti tanítógyűlésbe történő integrálását, azzal, hogy az önrendelkezési elv még hangsúlyosabb érvényre juttatását garantálnia kell a módosításnak. Az önrendelkezési jog elvéből eredően Péterfy szükségesnek tartotta, hogy rögzítésre kerüljön, hogy

- (1) csak azok az egyletek intézkedhessenek az alap felett, akik Eötvös-alap gyűjtőbiztosságokat hoztak létre, és az alap központi pénztárához bizonyos összeggel járultak – ellentétbe az eddigi egyetemes tanítógyűlésekkel, ahol az alap ügyeibe olyanok is beleszóltak, akik egyébként nem vettek részt benne –; valamint
- (2) államsegély folyósítása esetén az állam képviselőinek, azaz a kijelölt tanfelügyelőknek és az állami tanítóképezdek képviselőinek részvételét is biztosítani kell az Eötvös-alapügyi bizottságban az egyleti képviselőkkel megegyező arányban; valamint
- (3) az Eötvös-alapban részes tanítóegyletek, melyek alapgyűjtő bizottságokat alapítottak a gyűjtött összegük egy része felől közvetlenül rendelkezhetnek; és
- (4) az országos alapon kívül a szervezetrendszer differenciálása érdekében külön megyei Eötvös-alapok létrehozásáról is gondoskodjanak.³⁶

Péterfy továbbá szükségesnek tartotta, hogy a negyedik egyetemes tanítógyűlés tárgyalja le az Eötvös-alap átadására vonatkozó megállapodást úgy, hogy csak olyanok vegyen részt a tárgyaláson, „*kinek közük van az Eötvös-alaphoz.*” A kormányzati sajtó egyetértett Péterfy elveivel, kivéve ezen utolsó indítványával, mely Gyertánffy István³⁷ szerint „*korántsem egy ártatlan rögeszme*” és álláspontja szerint Péterfy csak azért tette ezt a javaslatot, hogy közelítse az Eötvös-

gyűjtőbizottság tagjai, valamint a kormányzati aláspontokat egymáshoz.³⁸

Végül 1883-ban – hosszas vita után – átkerült az alap kezelése az országos képviselői tanítógyűlés jogkörébe, és ez a szervezeti változás magával vonta az alapszabály módosítását is.³⁹ Ezt követően a közoktatásügyi miniszter is adományozott 1882-ben 1200-1200 forintot, 1883-ban 1300 forintot nem tőkésítés, hanem kiosztás céljából, sőt 1883-ban magánpénztárából a király 1500 forintot utalt át az Eötvös-alap javára.⁴⁰

„Szabad asztalok”

Az Eötvös-alap mellett Péterfy megvalósította a fiatal tanítók étkeztetési programját is. A „Szabad asztalok” néven elhíresült kezdeményezés eredményeként Budapesten 1893-tól 20-25 szegény sorsú fiatal kapott a programban résztvevő budapesti vendéglősöknél ingyen ebédet, s ez a szám 1899-re 96-ra emelkedett.⁴¹

A Tanítók háza

Péterfy 1891-ben a magyarországi tanítók országos bizottságának közgyűlésén ismertette a létesítendő „Tanítók háza” eszméjét és célját, valamint annak megvalósítási tervét. A bizottság támogatva a kezdeményezést és annak kidolgozását az Eötvös-alapra bízta.⁴² Az Eötvös-alap nevében Lakits Vendel és Péterfy Sándor közölte a Néptanítók lapjában a Tanítók házának vázlatos tervrajzát 1893. március 13-án. A Tanítók háza céljának (1) alapvetően a felsőbb iskolákat, különösen az egyetemeket látogató ifjúság szállásának és esetleges ellátásnak biztosítását tűzte ki, valamint emellett (2) a magyarországi tanítók egyesületeinek országos otthonának is helyet biztosítana. A Tanítók házának mintájául a bécsi Rudolfinumot jelölték meg, melyben a szegényebb sorsú ifjúság talált ingyen szállást és mérsékelt díjért teljes ellátást. Alapvető szervezeti és működési szabályainak megfogalmazása mellett javasolták, hogy az új intézmény a „Magyarországi tanítók Ferencz József-háza” nevet viselje.⁴³ Egy hónapon belül részletes pénzügyi

megvalósítási tervet közölt dr. Göőz József, az Eötvös-alap egyesület alelnöke, a Tanítók háza bizottságának elnöke a Néptanítók lapja hasábjain, miszerint a Tanítók háza felépítéséhez és berendezéséhez szükséges összeg előteremésének nagy része a főváros által nyújtandó ingyen telek biztosítása mellett az Eötvös-alap vagyonából elkülönítendő 20.000 forint, valamint Király Pál által az Eötvös-alapra hagyott kb. 8000 forint értékű telke és tervezett gyűjtés eredményéből befolyó kb. 2000 forint összeggel számítva biztosított. Göőz azonban feltételezi és számít rá, hogy a nemes cél érdekében a tanítókon és a tanári egyesületeken túl a törvényhatósági jogú városok és minden vármegye, a társadalom egésze, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium is támogatni fogja az ügyet.⁴⁴

1893. február 4-én az Eötvös-alap kérelmet adott be Budapest városához az iránt, hogy a VIII. kerületi Köztemető út és Alföldi utca sarkán lévő városi teleket jutassa ingyenesen a Tanítók háza részére, cserébe a Budapesti Tanítótörsületnek helyiséget bocsát a rendelkezésére, valamint a főváros árvaházaiból kikerülő magasabb tanintézeteket látogató diákokat bizonyos számban mérsékelt díj ellenében elhelyez. Arra az esetre, ha a főváros pénz is juttatna a nemes célra, egyéb vállalkozásokat is megfogalmaztak. A főváros pénzügyi és gazdasági bizottsága jóváhagyta a kérelmet, azonban a törvényhatósági közgyűlés a kért telek helyett egy X. kerületi telket biztosított volna, ugyanazon feltételek mellett. Ezt az Eötvös-alap a Tanítók háza célja megvalósítására teljesen alkalmatlannak találta, tekintettel a telek lokációjára, továbbá a feltételeket kifejezetten aránytalannak ítélete, ezért azt elutasította. Mindemellett Péterfy rögzítette, hogy *„ha teleket ingyen nem kapunk, szerezni fogunk pénzért [...] Tanítók Háza lesz, mert lennie kell, mert akarjuk, hogy legyen.”*⁴⁵

Péterfy 1895. januárjában újabb felhívást tett közzé, melyben a néptanítás támogatását kérte az ország tanítósa központi épületének létrehozása érdekében. A felhívást különböző társadalmi célokat kitűző gondolatokkal egészítették ki, így különösen az egyetemes jellegű tanítói és tanári szövetség eszméjével. Ezek azonban „kihullottak”

a tervezetből és az intézmény humanitárius irányzata diadalmaskodott. 1898-ban a letisztult cél megvalósítása érdekében erős mozgalom (és adakozás) indult az országban, melyre a kormány az 1900. évi költségvetésben 1.000.000 korona felajánlásával reflektált.⁴⁶

A Tanítók háza jótéteményében a kisded-óvótól az egyetemig minden tanító, tanár, nevelő és közoktatásügyi tisztségviselő részesülhetett, amennyiben az Eötvös-alapba beiratkozott. A tagsági jogosultság ily mértékű meghúzása egyrészt a (1) a Tanítók háza társadalmi értékét növelte, hiszen egy olyan platformot teremtett, ahol a közoktatás szereplői kapcsolatot építhettek egymással; (2) másrészt az Eötvös-alap alapszabályának módosítását eredményezte a fentiek okán.⁴⁷

1899. november 19-én nyílt meg a budapesti Tanítók háza a VIII. kerületi Szentkirály utca 47. szám alatt.⁴⁸ Fenntartását és üzemeltetését az Eötvös-alap biztosította.⁴⁹ 1904. szeptember 30-án pedig a budapesti Tanítók háza mintájára a kolozsvári Tanítók háza is megnyitotta kapuit.

Összefoglaló

Péterfy életrajzának vázlatos ismertetését elengedhetetlennek tartottuk a magyar tanítóság szociális szervezése iránt tanúsított elkötelezettségének, szociális érzékenységének megértése érdekében. Péterfy kiemelkedő teljesítménye a tanítás mellett a tankönyvek és neveléstörténeti monográfiák készítésében, a pedagógiai közélet fejlesztésében, a pedagógusok szociális szervezésében és segélyezésében mutatkozott meg, amellyel, hogy az egyetemes tanítógyűléseken, valamint a közoktatásügyi tanácsban is vezető szerepeket vállalt.

Életútja és munkássága jól példázza, hogy az ember személyes sorsa és tapasztalása milyen mértékben adhat erőt és kitartást egy nemes társadalmi cél megvalósításához. Péterfyt már életében a tanítók atyjának nevezték és nem volt olyan tanító, aki ne ismerte volna a nevét, „*ha egy-egy férfiú nagyságát, a szerint lehetne megmérni, hogy halála után hány ember önzetlen szeretete, szerető hálás gondolata kíséri a sírba, úgy ebből is meg lehetne állapítani a Péterfy Sándor egyéni értékét, nagyságát.*”⁵⁰ Péterfy „*tiszta jellemű, nemes gondolkodású, kifejezéseiben egyenes és határozott, ítéleteiben szigorú volt. Alázkodni nem szeretett, de ha a tanítóság érdekei kívánták, meg tudta hajtani a derekát s kilincselni, kérni és könyörögni is tudott.*”⁵¹

¹ Pedagógiai Lexikon. Főszerk.: Báthory Zoltán-Falus Iván. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997. 180. 205-216.

² Vasárnapi Újság 25. évf. 34. sz.

³ Kelényi Ferenc: Péterfy Sándor. In: Soproni Szemle 1963. 17. évf. 3. sz.

⁴ Itt ismerkedett meg a művelt árva lánnyal, Bozzay Júliával, akit feleségül is vett 1863-ban. Felesége azonban rövid házasság után elhunyt, egyetlen kislánya pedig korán meghalt ideggyógyban – írja Vincze Tamás. Vincze Tamás: Móra Ferenc és Péterfy Sándor kapcsolata. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság évkönyve 2006. 16. kötet. Szerk: Kovács Adél. 309.

⁵ 1874-1904 között élt magyar pedagógus, a magyar nevelés kiemelkedő alakja, aki Egerben, Jászberényben, Aradon majd a fővárosban tevékenykedett. 1869. december 14-én nyílt meg az első magyar állami tanítónő képezde az ő vetése alatt. Tíz év alatt elérte, hogy az intézetében több mint 200 diák nyerjen oktatást. A pedagógia közélet fejlesztésében is aktív szerepet vállalt, így különösen az egyetemes tanítógyűlések előkészítésében és koordinálásában.

⁶ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái X. kötet. Budapest, Horányánszky Viktor Könyvkereskedése, 1905. 878.

⁷ Kelényi, 1963. 2014.

⁸ Vasárnapi Újság 46. évf. 48. sz.

⁹ Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 2. rész. Vasi Szemle, 1975. 2. sz. 244.

¹⁰ Kelényi Ferenc: Emlékezés Péterfy Sándorra. Magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei. 1963. 215.

¹¹ Vincze Tamás: Móra Ferenc és Péterfy Sándor kapcsolata. In: Széphalom. A Kazinczy Társaság évkönyve 2006. 16. kötet. Szerk: Kovács Adél. 206-309.

¹² Móra Ferenc levele Walleshausen Ilonának 1899. február 11. Móra Ferenc Múzeum, 68. számú levél, 86.1.57/b leltári számú forrás

¹³ Böngér János: Péterfy Sándor. In: Pedagógiai Plutarch. Szerk.: Orbók Mór. Budapest-Pozsony, 1887. 220.

¹⁴ Schön József: Péterfy Sándor. In: Néptanítók lapja 1901. 34. évf. 33. sz.

¹⁵ Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna, 4. átdolgozott kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 170.

¹⁶ Mezey, 2007. 171.

¹⁷ „48. § [...] A vallás- és közoktatásügyi minister felügyel arra, hogy minden tanintézeti vagyon és különösen iskolai czélokra tett alapítványok biztosan elhelyezve, rendeltetési czéljukra rendesen fordítottassanak; ennél fogva jogában áll az iskolai vagyon állásáról mikénti elhelyezéséről és kezeléséről időnként hiteles kimutatást kívánni.

51. § 4. A magánosok által fentartott intézetek vagyonának kezelése, illetőleg hova fordítása iránt a magánosok intézkednek ugyan, ha azonban az ily intézeteknél alapítványok vannak, ez esetben az intézkedéshez a vallás- és közoktatásügyi minister jóváhagyása szükséges, ki a 3-ik pont határozatai szerint jár el.

52. § 52. § Ha az iskolai vagyonról és alapítványokról szóló időnként kimutatásokból (48. § utolsó kikezdése) az tűnnék ki, hogy a jövedelmek nem rendeltetési czéljukra fordítatnak, vagy valamely alapítvány hiányosan kezeltetik, avagy éppen vesztélyben forog, a vallás- és közoktatásügyi minister az illető tanintézetet fentartó hatóságot utasítja, hogy az alapítvány biztosításáról gondoskodjék; ha pedig a kezelés hiányos, vagy a felhasználás nem az alapítvány céljaira történik, a szükséges törvényes intézkedéseket tegye meg.”

¹⁸ Márkus Dezső: Magyar Jogi Lexikon. I. kötet. Budapest 1898. 165-166.

¹⁹ Balázs Magdolna: Az alapítványi élet indulása Magyarországon. In: Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat 1991. 3. évf. 1. sz. 85.

²⁰ Balázs, 1991. 82.

²¹ Néptanítók lapja, 1882. 15. évf. 16. sz.

²² Uo.

²³ Domaniczky Endre: A jogállam és a civil szektor, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra. Doktori értekezés, Pécs, 2008. 24.

²⁴ Regös János: Az Eötvös-alap első évtizedei. In: Magyar Pedagógia 1975. 2. sz. 164.; Ld. még Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 1. rész. Vasi Szemle, 1975. 1. sz. 107.

²⁵ „145. § A rendes tanítók évi fizetésének 2 százalékát a község évenként visszatartja a segélyezési pénztár számára, s azt a megyei iskolatanácsnak beszolgáltatja.

Az ekkép minden tankerületben begyűlt pénzt összesítve az oktatásügyi minister kezeli, róla évenként lehetőleg részletes nyílt számadást tevén közzé.

E pénztárból az öregség vagy betegség miatt végleg munkaképtelenné vált s így állomásaikon nem maradható tanítók, a munkaképtelenné vált tanítónők, valamint az elhalt tanítók özvegyei (míg férjhez nem mennek) és árvái (16 éves korukig) segélyeztetnek, különös tekintettel a segélyezendő tanító vagy özvegye számosabb tagokból álló s szükségben szenvedő családjára.

146. § Elhalt tanítók szegény árváinak neveltetésére az állam pénztárából is adatik segély, és pedig oly módon:

1. hogy az évenként megszavazott összeg legalább 100 gyermek között osztatik fel;

2. a gyermekek bármely helyen és bárminő tanintézetben tanulhatnak;

3. csak 16 éves korukig huzzák az árvák az állami segélyt.”

²⁶ Regös János: Az Eötvös-alap első évtizedei. In: Magyar Pedagógia 1975. 2. sz. 168.; Ld. még Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 1. rész. Vasi Szemle, 1975. 1. sz. 112.

²⁷ Uo. és Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás. II. Budapest, 1896. 159.

²⁸ Regös János: Az Eötvös-alap első évtizedei. In: Magyar Pedagógia 1975. 2. sz. 167-169.; Ld. még Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 1. rész. Vasi Szemle, 1975. 1. sz. 110-114.

²⁹ Regös János: Az Eötvös-alap első évtizedei. In: Magyar Pedagógia 1975. 2. sz. 170.; Ld. még Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 1. rész. Vasi Szemle, 1975. 1. sz. 114-115.

³⁰ Protestáns egyházi és iskolai lap, 1876. 19. évf. 5. sz.

³¹ Vasárnapi Újság 1878.25. évf. 31. sz.

³² 1894-ben az Eötvös-alapnak 30 tiszteletbeli, 750 pártoló, 1450 rendes, 32 alapító és 88 örökös tagsági díjat fizető tagja volt. (Protestáns egyházi és iskolai lap, 1893. 36. évf. 8. sz.)

³³ Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 2. rész. Vasi Szemle, 1975. 2. sz. 238-239.

³⁴ Protestáns egyházi és iskolai lap, 1893. 36. évf. 8. sz.; Lakits Vendel: Az Eötvös-alap gyarapodása. Néptanoda, 1894. 71.

³⁵ Pedagógiai Encyclopédia. Szerk.: Verédy Károly. Budapest, 1886. 182.

³⁶ Néptanítók lapja, 1882. 15. évf. 16. sz.

³⁷ 1834-1930 között élt magyar pedagógus, tanügyi író. A budai tanítóképző igazgatója 1873-1898 között, valamint a Néptanítók lapjának szerkesztője 1874-1895 között. 1878-1898 között az Országos Közoktatásügyi Tanács tagja.

³⁸ Uo.

³⁹ A második szabályzat kiadására 1885-ben került sor. A 19. században további két alapszabály módosítás történt még: 1891-ben és 1899-ben.

⁴⁰ Regös János: Az Eötvös-alap első évtizedei. In: Magyar Pedagógia 1975. 2. sz. 173.; Ld. még Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 1. rész. Vasi Szemle, 1975. 1. sz. 114-115.

⁴¹ Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 2. rész. Vasi Szemle, 1975. 2. sz. 237.

⁴² Néptanítók lapja, 1891. 24. évf. 12. sz.

⁴³ Néptanítók lapja, 1893. 26. évf. 22. sz.

⁴⁴ Néptanítók lapja, 1893. 26. évf. 33. sz.

⁴⁵ Dunántúli protestáns lap, 1894. 5. évf. – III. Iskolaügy

⁴⁶ Nagy László: A Tanítók háza. Felolvasatott a Magyar Pedagógiai Társaság 1900. február 17-én ülésén. In: Magyar pedagógia: a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata 9. 173.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Kelényi, 1963. 204.

⁴⁹ Regös János: Az Eötvös-alap Péterfy Sándor életművében. 2. rész. Vasi Szemle, 1975. 2. sz. 243.

⁵⁰ Székely Tanügy, 1913. 15. évf. 12. sz.

⁵¹ Tanító, 1913. augusztus 21. sz. 6-7.

A magyar büntetés-végrehajtás humanizálódása

Írta: VINCZE ZSOMBOR

A büntetés mint a társadalmi, gazdasági rendet legsúlyosabban sértő vagy fenyegető cselekmények „ellenszolgáltatása”, egyidős az emberiséggel. Egyfajta „malum”, amely a büntetőhatalmat gyakorlók helytelenítését fejezi ki a tettel, illetve a tettessel, az adott normát megsértővel szemben. Minden közösségnek alapvető érdekében állt a kohézióját megbontó elem kiiktatása, hatástalanítása, adott esetben megjavítása valamilyen módon.¹ Ennek módja azonban jelentős változáson ment keresztül az emberiség fejlődése során.

A büntetőjogi szankció fontos jellemzője a személyesség, eltekintve a ritkán alkalmazott kollektív felelősség eseteitől.² A büntetési nemek attól függően változtak, hogy az adott kor, a társadalmon belül elfoglalt státus mit irányzott elő olyan értéknek, amiktől a delikvens megfosztása megfelelő, hatékony büntetést eredményez a tett súlyával (sajnos nem mindig) arányosan, illetve, hogy a büntetés elérje a célját, ami szintén koronként változhatott.

A büntetés kegyetlenségére a környezet kegyetlensége is befolyást gyakorolt. Ilyen körülmények között a kezdeti időkben, amikor kialakult az állami konfliktuskezelés, a büntetés elsődleges célpontja a test volt. Fontos szerepet töltött be büntetőjogpolitikai szempontból a büntetés nyilvánossága is. Hasonló okokból váltak gyakorivá az újkor kezdetén a kegyetlen kivégzési jelenetek, amelyekre rendszerint sok ember kilátogatott, mert általában ünnepnapokon, tömegrendezvények keretében került rájuk sor. Ezek szolgálták az emberek elrettentését a hasonló bűnös cselekedetek elkövetésétől, ilyenformán a szabadságvesztés büntetés ekkoriban nem nyerhetett elsődleges alkalmazást, mert az akkori büntetőpolitikai céloknak, részint a nyilvánosság hiánya miatt, nem felelt meg.³ Nem lehetett elsődleges büntetési nem azért sem, mert

nem álltak rendelkezésre a végrehajtásához szükséges intézmények, épületek sem, másrészt a rabok élelmezése és ellátása, őrzése is rendkívül költséges lett volna. Ezeknek az érveknek az inverze volt elmondható a testet célzó büntetésekről, így egészen a 16-17. századig a szabadságvesztés büntetés csak elenyésző esetben vagy kiegészítő, eljárási jelleggel nyert alkalmazást.

A középkori büntetési nemek tehát rendkívül kegyetlenek és embertelenek voltak, ideértve a leginkább eljárási funkciót ellátó börtönöket (már az ókori Rómában ilyen volt a Tullianum), tömlőcöket is, amelyek embertelen körülményei (sötét, piszkos, levegőtlen, rágszálók), az ott töltött idő alatt hasonló mértékű fájdalmat és kínokat okozhattak, mint például a testet sújtó büntetések. Emellett persze a középkorban a testi fenyegetések és a kivégzések vitték a „prímet”, a már fent említett okokból. Első királyaink, például I. Szent László törvényeiben még a manapság kisebb súlyúnak számító bűncselekménynek (mai fogalmainkkal élve: vétségnek) számító lopás is halállal volt büntetendő. Werbőczy Hármaskönyve hasonlóan szigorú volt, a tolvajlást ugyanezen büntetési nemmel szankcionálta. Az államalapítást követően jelen volt emellett a szabadságvesztésnek az a fajtája, amikor a bűnös jogi státuszában történt változás, azaz szabad emberből szolgasorba süllyedt. Ez a büntetési módszer értelemszerűen akkor élte fénykorát, amikor még a társadalom nagyobb része szabad jogállású volt.

A 16. század környékére datálható a halálbüntetés minősített eseteinek a megjelenése. Ezek célja az elrettentés még magasabb szintre emelése volt a rendkívül morbid kivégzési jelenetekkel, amelyek jelentős nyilvánosság mellett zajlottak. Azt lehet tehát mondani, hogy a büntetések embertelensége a halálbüntetés minősített eseteivel és az ezeknél alkalmazott különféle kínzásnemekkel érte el zenitjét. Néhány példát említve, ide tartozott a

keréketörés, élve megégetés, élve eltemetés, megkampózás, négyfelé szakítás, bélkitekerés. Ismert volt a minősített végrehajtás azon esete is, amikor a kínokat még tovább fokozták, illetve előfordult a jelképes minősített végrehajtás, ami során az elítéltet egyszerű kivégzéssel megölték, majd a holttesten hajtották végre a minősítő cselekedetet. Ide tartozott a holttest megégetése.⁴ Ennél embertelenebb módszereket nehéz lett volna kitalálni, habár mint látható az emberi fantázia határtalan e tekintetben. A pozitív folyamatok elindulásáig azonban egészen a 18. század közepéig, végéig kellett várni, a felvilágosodás eszme- és értékrendszerének megjelenéséig.

A büntetés-végrehajtás terén is, mint sok más területen is a humanizálódási folyamat kezdetei a felvilágosodás eszmerendszeréhez kapcsolódtak. Ekkor a kegyetlen, totális büntetésekről egyre inkább elmozdulás történt a kevésbé embertelen büntetési nemek felé, így került előtérbe a szabadságvesztés-büntetés, és végrehajtási helyként a börtön.

A halálbüntetésnek a büntetési rendszerből való kiiktatására történő első határozott lépést Habsburg Birodalomban a Sanctio Criminalis Josephina jelentette, ami szerint jóformán az összes büntett tekintetében csak szabadságvesztés-büntetést lehetett kiszabni. Ekkoriban azonban nagyon kevés olyan intézmény állt rendelkezésre, ahol ezt a büntetési rendszert meg lehetett volna valósítani. A Josephina, szintén a felvilágosodás talaján álló jelentős újítása volt, hogy a polgári életbe visszatérő elítélteket teljes értékű állampolgárnak kellett tekinteni. A halálbüntetés eltörlésének nem abolitionista alapja volt, inkább utilitarista, mivel II. József úgy tartotta, hogy az ország boldogulásának egyik feltétele a lakosság szám növekedése. Ebben a gondolatiségben szerepet kapott Beccaria azon tétele is, miszerint a rövid, éles fájdalom kevésbé visszatartó, mint a hosszabb ideig tartó gyötrelme.⁵

További előrelépést jelentett volna az 1795. évi büntetőtörvénykönyv-javaslat. A büntetési rendszerében meghatározott célok között szerepelt a nevelés, javítás is. A javaslat büntetési

rendszerének alapját a börtönbüntetés jelentette. Halálbüntetés mindössze hat esetben volt kiszabható. Nagy újítása volt az is, hogy jóformán szakított a nemes és nem nemes közti különbségtétellel a büntetéskiszabás tekintetében. Első magyar büntetőtörvénykönyv-tervezetként jelentős hatást gyakorolt a későbbi jogfejlődésre, ugyanúgy, mint a büntetések humanizálódására.⁶

Az 1829-es elaborátum sok gyengesége ellenére óriási előrelépést tett, azzal, hogy szakított a minősített halálbüntetésekkel.⁷

Az 1843. évi javaslat börtönügyről szóló része egészen V. Ferdinánd elé eljutott, aki azt elutasította, pedig terveiben Európa élvonalához tartozott. Halálbüntetés nem szerepelt benne, alapvető büntetési neme a szabadságvesztés volt. Nehézséget a végrehajtásában, mint általában, az infrastrukturális feltételek nem megfelelő állapota jelentette volna.⁸

Az első magyar büntető törvénykönyv, a Csemegi-kódex, már szigorúbb büntetési rendszerrel operált, a halálbüntetést visszahozta az 1843. évi javaslathoz képest. Halálbüntetést gyilkosság és a felségsértés egyes esetei miatt lehetett kiszabni. Nem lehetett halálbüntetést kiszabni, ha az elkövető nem töltötte be a 20. életévét. A halálbüntetés végrehajtása zárt helyen, kötéllel történt. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtási fokozata szerint lehetett fegyház, börtön, főgház, államfőgház. A törvénykönyv számos olyan elvet tartalmazott, ami hozzájárult egy emberarcú büntetési rendszer kialakításához. Ilyen volt a tett büntetőjogi szemlélet, a proporcionalitás vagy arányosság elve, a bűnösségen alapuló felelősség, az individuális felelősség és a büntető törvénykönyvet áthatalmította az igazságszolgáltatás büntetés eszméje.⁹

Egyfelől tehát a humanizálódási folyamat alapvető része, mint az látható a törvényjavaslatokból és az első magyar törvénykönyvből is, hogy a kiszabott büntetések a testről, az életről egyre inkább a szabadságvesztés, mint alapvető büntetési nem, felé tolódtak. Másrészt a humanizálódási folyamatnak részét képezte annak megvitatása,

hogyan a börtönök megfeleltek-e a megváltozott büntetési céloknak? Nem volt kegyetlenebb, mint például egy gyors halált jelentő egyszerű halálbüntetés? Ezen kérdések egy részére a válasz értelemszerűen a börtönépítészeti megoldásokon múlott, másik része a büntetőpolitikában megfogalmazott célokon és a személyzet hozzáállásán.

A modern szabadságvesztés-büntetés jellemzőihez kapcsolható börtön megjelenéséhez – ami magában foglalta az elítéltek javítását a munkavégzés által, továbbá az oktatást, lelki gondozást, nevelést és reszocializációt – egészen a 18.-19. század fogházjavító mozgalmáig kell várni. Lassanként teret nyert az a gondolat is, ami szerint nem az a jó és hatékony büntetés, ami önmagában szigorú, a hatékonysághoz elengedhetetlen, az is, hogy elkerülhetetlen, biztos és arányos legyen. Ez a gondolat szerencsésen találkozott a felvilágosodás által előtérbe kerülő értékekkel, így a halálbüntetés és a különféle kínzások egyre jobban háttérbe szorultak.

Az első központi börtönintézmény 1772-ben nyílt meg Szempcen, gróf Esterházi Ferenc kezdeményezésére. Ez egy fenyítőház volt, változatos „ügyfélkörrel”. Elhelyezték itt kihágásokat elkövetőit, olyanokat, akiknek a halálbüntetés túl súlyos lett volna, de bekerülhettek ide rossz magaviseletű gyerekek is, ha a szülők gondoskodtak az ellátásukról. Ez az intézmény tehát a börtönnek, a dologháznak és a fiatakorúak javítóintézetének a funkcióját is ellátta. Itt jelent meg először magyarországi viszonylatban a rabok munka általi javításának a gondolata is. Ezen a helyszínen a rossz, egészségtelen körülmények miatt nem maradhatott az intézmény, így 1785-ben, egy beiktatott tallói megállót követően Szegedre költözött.¹⁰

Az igazán jelentős fejlődés azonban a polgári magyar börtönügy megteremtésével vette kezdetét, az 1867-es kiegyezést követően. Ekkor a fegyházi költségvetés sokszorosára emelkedett a korábbi, birodalmi költségvetésből a fegyházak számára juttatott összeghez képest. Az anyagi bázis tehát ekkor már rendelkezésre állt egy való-

ban a kor liberális szellemiségéhez igazodó, emberi méltóságot tiszteletben tartó börtönhálózat kiépítésére.

A XIX. század második felében három jelentős és színvonalas fegyház épült Magyarországon. Elsőként a szegedi királyi kerületi börtön, mai, közkeletű nevén a „Csillag”, a kor divatjának és elvárásainak megfelelő alakjáról elnevezve. Ezt 1885-ben adták át és akkoriban Európában is az egyik legkorszerűbbnek számított. Ezután a sopronkőhidai intézet következett a sorban 1886-ban, amit egy hajdani cukorgyár épülete helyén építettek, illetve mentették át a cukorgyár használható épületeit, kis átalakítással. A sort 1896-ban a Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház zárta. Ez a szegedihez hasonlóan szintén nagyon korszerű volt. Nem mondható el azonban ugyanez a sopronkőhidai fegyházról, mivel annak az építkezési lehetőségei be voltak korlátozva azzal, hogy egy már létező épületgyűjtést alakítottak át börtönné. A XIX-XX. század fordulóján még egy sor kisebb igazságügyi épületgyűjtés létesült az ország különböző pontjain. Ezek az épületek magukban foglalták a bíróságot is, illetve a börtönt is. Ezek, tehát az igazságügyi paloták, új lendületet adtak a börtönügy hazai fejlődésének. Általában kis befogadóképességűek voltak, azonban rendkívüli módon megkönnyítették, gyorsították a törvénykezést, azaz, hogy az ügyészség, illetve a bíróság könnyen és gyorsan hozzáférhetett a vádlotthoz, gyanúsítottához. A korszakban épült tehát a büntetés-végrehajtási rendszert ma is jelentős részben meghatározó épületek nagy része.¹¹ Azt lehet mondani, ekkoriban a büntetés-végrehajtás az egyik legszebb korszakát élte, mind infrastruktúrájában, mind szellemiségében, amit a szocialista, kommunista mélypont zárt le az ötvenes években, a két időpont között persze történt sok minden, világháborúk, gazdasági világválság, azonban az már meghaladná az esszé mind tartalmilag, mind terjedelemből szempontjából.

De miért fontos, hogy a büntetési nemek közül egyre inkább az emberségesebb, „humanisz-

tikusabb” büntetések kerültek előtérbe? Értelmeszerűen azért, mert ma már az a cél, hogy az elítéltek, büntetésük letöltését követően a társadalom hasznos tagjaként térjenek vissza a közösségükbe, és ne elvadulva, megkínózva, készen arra, hogy újabb bűncselekményeket kövessenek el. A felvilágosodásnak a pozitív eredményei mellett vannak negatív hozományai is, abban a tekintetben, hogy bizonyos társadalmi és politikai csoportosulások tökéletesen szembefordultak az addigi érték és kulturális rendszerrel, teljes mértékben elvetve nem csak az előző kor egyértelmű negatívumait, hanem azokat a kétségtelen pozitívumokat is, amelyek jellemezték felvilágosodást megelőző korszakot. Az azonban, hogy egy általános kulturális mércét épített be sok ország működésébe, vitathatatlan érdeme. Ez a kulturális nívó, mint látható, érzékeltette a hatását az állam azon működési területén is,

amely a vétkes emberek megbüntetésével foglalkozott. Igaz, hogy a humanizálódás egy folyamat, ami valószínűleg még most is tart, azonban a felvilágosodással ez egy rendkívül nagy lökést kapott, meghatározva ezirányú gondolkodásunkat mind a mai napig.

Véleményem szerint azért nem szabad azokból a vívmányokból engedni, amelyek az alapját adják egy fejlett, humánus büntetés-végrehajtási rendszernek, mert az lehet akár indikátora más, különböző, társadalmi, politikai területeken felmerülő negatív folyamatoknak. A konszenzuális, alapvető értékekben való önkényes változtatás lefontaná a felvilágosodás óta dühöngő, de egyébként ezer éves fejlődési folyamatot, ami alatt egy humánus, stabil büntetés-végrehajtási rendszer képe rajzolódott ki.

¹ MEZEY Barna: Régi idők tömlőcei-Büntetések, börtönök, bakkók. 2010, Rubicon-könyvek. 10; 19. o.

² Uo. 8. o.

³ Uo. 14-19. o.

⁴ KABÓDI Csaba-Lőrincz József-Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Budapest, 2005, Rejtjel Kiadó. 56-57. o.

⁵ MEZEY Barna (szerk.): Magyar Jogtörténet. Budapest, 2007. Osiris Kiadó. 360. o.

⁶ Uo. 316. o.

⁷ Uo. 317. o.

⁸ Uo. 318-321. o.

⁹ Uo. 329-345. o.

¹⁰ KABÓDI Csaba-Lőrincz József-Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Budapest, 2005, Rejtjel Kiadó. 127. o., Bencze Béla (szerk.): Börtönügyi Lexikon. Pécs, 2014. Kronosz Kiadó. 223-224. o.

¹¹ KABÓDI Csaba-Lőrincz József-Mezey Barna: Büntetéstani alapfogalmak. Budapest, 2005, Rejtjel Kiadó. 132-140. o.

“Kiberjog” vagy Netikett: Az internet szabályozására vonatkozó jogtörténeti elméletek

Írta: ZANATHY ANNA

Az internethasználat elterjedésével egyidejűleg merült fel az internet szabályozása iránti igény is. Ezzel kapcsolatban azonban számtalan kérdés fogalmazódott meg: lehetséges-e egyáltalán egy földrajzi határokat nem ismerő, fizikailag kézzel nem megfogható hálózatot szabályozni, és ha igen, akkor azt milyen eszközökkel, milyen formában lehet megvalósítani, illetve a szabályok követését miként lehet ellenőrizni.¹

Az internetszabályozásra számos versengő irányzat kínált különböző megoldásokat.² Ezen elméletek közül a négy legfontosabb: (i) a cyberlibertarizmus; (ii) cyberpaternalizmus; (iii) speciális szabályozási tér elmélete; és (iv) az integrált szabályozás elmélete. Jelen cikk célja ezen, az internet szabályozására vonatkozó elméletek átfogó ismertetése.

„Cyberlibertarianism” - A jogmentes tér mítosza

A cyberlibertarianizmus („kiberlibertarizmus”) az internet kialakulásával egyidőben fejlődött ki, és a 80-as, valamint a 90-es évek elején élte fénykorát. A cyberlibertarianizmus az internet korai korszakának szellemét tükrözte, és így az internetre vadnyugatként tekintett, ahol a szólásszabadság és a véleménynyilvánítás szabadsága szabadon szárnyalhatott bármilyen állami szabályozás vagy jogi korlátozás nélkül.³ A jogmentes tér mítoszának képviselői közé tartoztak többek között David Jhonson, David Post⁴ és Jhon Perry Barlow. (Jhon Perry Barlow volt egyébként az első, aki az internetet a „kibertér” (cyberspace) elnevezéssel illette.⁵)

A cyberlibertarianizmus – ahogy arra az elmélet neve is utal – elutasította bármely állam

vagy nemzetközi szervezet beavatkozását, és a hangsúlyt kizárólag a felhasználók önszabályozására helyezte.⁶ Az elmélet képviselői abból indultak ki, hogy mivel az interneten nem érvényesülnek a fizikai, földrajzi határok, így a kibertér természeténél fogva *de facto* alkalmatlan a tradicionális értelemben vett jogi szabályozásra (*jogmentes tér mítosza*).⁷

A cyberlibertarianizmus értelmében azonban az internet nem csupán *de facto*, hanem *de lege* is alkalmatlan volt a szabályozásra. A nemzetközi jog egyik legfontosabb alapelve, hogy egy állam a szuverén hatalmát kizárólag a területi határain belül gyakorolhatja. A területi határok tehát valójában az állam végrehajtási jogának, az állami kényszer gyakorlásának tényleges határait határozzák meg. Mivel azonban a cyberlibertarianizmus szerint az internet egy olyan, szuverén határokat nem ismerő virtuális tér, amely az országok felett „lebeg”, és így az lehetetlenné teszi az államok számára, hogy kizárólag a saját területükön gyakoroljanak kontrollt, a jogmentes tér mítosza értelmében bármilyen állami beavatkozás, szabályozás illegitim.⁸ A cyberlibertarianizmus elmélete mögött tehát valójában az a jogi érvelés húzódott, hogy mivel egy országnak sincs kizárólagos joghatósága az internet felett, így valójában egyetlen országnak sem állapítható meg joghatósága.⁹

Az internet állami szabályozásának elutasítása azonban semmiképpen sem jelentett egy anarchikus társadalmi rend interneten való kiépítése iránti elköteleződést.¹⁰ Ezen elmélet képviselői ugyanis az internetet egy olyan térként képzeltek el, ahol szabályrendszerként a felhasználók által kialakított etikai normarendszer, az ún. „netikett”, érvényesült volna.¹¹ David Jhonson és David Post az interneten érvényesülő „netikett-et” a kereskedők által a középkorban

alkalmazott Lex Mercatoria-hoz hasonlították. A Lex Mercatoria-t a kereskedők ugyanis pontosan azon problémára adott válaszként fogadták el, miszerint a kereskedők a jogvitáikkal nem tudtak és nem is akartak a kereskedelmet nem ismerő és az iránt egyáltalán nem érdeklődő földesurakhoz fordulni.¹²

A cyberlibertarianism értelmében tehát az internet polgárai (netizens) egy olyan önszabályozáson alapuló rendszert alakítottak volna ki,¹³ amelyben (i) az internetfelhasználók és szolgáltatók alkotják a szabályokat; (ii) az így közösen kialakított etikai kódexek megszegése egyeztető fórumon kerül elbírálásra;¹⁴ (iii) a közösség által elfogadott szankciókat pedig technikai eszközökkel (pl.: felhasználói fiók megszüntetése, feltöltött tartalom törlése stb.) rendszeroperátorok (system operators) hajtják végre.¹⁵

Az önszabályozás mellett szólt egyrészt, hogy a szabályokat olyanok alkotják, akik a legközelebből ismerik mind az igényeket, mind a szabályozandó viszonyokat. Másrészt, hogy egyedül ez a szabályozási mód képes az internet gyors változásával lépést tartani azáltal, hogy a demokratikus alapelveket úgy juttatja érvényre, hogy közben az általa megalkotott norma rugalmas marad.¹⁶ Végezetül pedig az önszabályozás harmadik előnye, hogy a joghatósági kérdések, konfliktusok hiányában önszabályozás esetén nem kérdőjelezhető meg az elfogadott normák és végrehajtott szankciók legitimitása.¹⁷

„Cyberpaternalism”

A cyberpaternalism („kiber-paternalizmus”) a cyberlibertarianism által felvetett kérdések megválaszolására, illetve a cyberlibertarianism által hirdetett eszmékkel szembeni kritika megfogalmazására jött létre. Felismerve az interneten megvalósuló jogsértések, bűncselekmények fékezhetetlen terjedését, a cyberpaternalism mindenekelőtt tagadta az interneten keresztül felmerülő jogviszonyok pusztán önszabályozás útján való rendezését.

A cyberpaternalism, a cyberlibertarianism-sal ellentétben, ugyanis az internetet nem a szólásszabadság fellegváraként látta, hanem sokkal inkább egy fertőként, ahol olyan súlyos bűncselekmények, mint például gyermekpornográfia, csalás, személyiséglopás, terrorizmus és drogkereskedelem, büntetlenül virágozhat.¹⁸ A cyberpaternalism továbbá elutasította a cyberlibertarianism képviselői által hirdetett azon gondolatot, miszerint mivel a kibertérben nem érvényesülnek az államhatárok, így az internet természeténél fogva immunis bármilyen állami szabályozásra.¹⁹

A szakirodalom a cyberpaternalism-nak két alágát különbözteti meg: (i) cyber-realism; és (ii) techno-determinism.²⁰ A cyber-realism értelmében az interneten konfrontálódó jogrendszerek következtében felmerülő joghatósági kérdések egyáltalán nem újszerű problémák a nemzetközi jogban. A közlekedés, kommunikáció területén bekövetkezett fejlődés ugyanis már jóval korábban arra kényszerítette az államokat, hogy szakítsanak a területi elven alapuló joghatóság elméletének kizárólagos alkalmazásával, valamint, hogy ismerjék el az idegen jogrendszerek extraterritoriális érvényesülését.²¹

A cyber-realism szerint a cyberlibertarianism képviselői akkor követtek el logikai hibát („kibertéri logikai hiba” („cybespace fallacy”)), amikor az internetre olyan szuverén határokat nem ismerő önálló jogrendszerként gondoltak, amely kizárólag a virtuális térben létezik. A fizikai megtestesülés hiányából pedig a cyberlibertarianism képviselői továbbá – a cyber-realism szerint tévesen – azt a következtetést vonták le, hogy egyetlen országnak sincs kizárólagos joghatósága az internet felett és így bármely ország internetet szabályozó jogszabályi rendelkezése de lege és de facto illegitim.

A cyber-realism képviselői ezen „kibertéri logikai hibát” az alábbi érveléssel igyekeztek orvosolni. Mivel az internet végső soron nem más, mint egy kábelekkel összekötött számítógéphálózat, így a kibertér több ponton is összekapcsolódik a való világgal (pl.: az

internetfelhasználók tartózkodási helye, a számítógépek, kommunikációs eszközök fekvése stb.). A kibertérnek ezen való világban megjelenő leképeződései különböző államok joghatóságai alá tartoznak, így az internetet valójában nem hogy nulla, hanem egyszerre több, egymással versengő jogrendszer is szabályozza.²² Mivel azonban az internet pontosan csak annyira globális jelenség, mint bármelyik másik nemzetközi együttműködést igénylő terület (pl.: tengerjog, légijog, nemzetközi kereskedelem stb.),²³ így annak állami szabályozása nem okozhat problémát pusztán a különböző jogrendszerek összeütközése miatt.

A cyber-realism képviselői közé tartoztak többek között Jack Goldsmith, Tim Wu és Chris Reed.

A cyberpaternalism keretében kialakult második irányzat, a techno-determinism (vagy más néven Berkman iskola) Lawrence Lessig munkássága következtében vált ismertté, noha ezen elmélet kialakulása Joel Reidenberg *Lex Informatica – The formulation of Information Policy Rules Through Technology* című szakcikkében foglaltakra vezethető vissza.²⁴

Reidenberg a jogmentes tér mítosza és a Berkman iskola közötti kapcsolatot alakította ki azáltal, hogy elismerte a cyberlibertarianism azon elgondolását, miszerint az internet szabályozása, annak struktúrája miatt szükségszerűen csak a területi határok figyelmen kívül hagyása mellett valósítható meg; ugyanakkor Reidenberg azt is hangsúlyozta, hogy a kibertér szabályozásával összefüggésben az államot és a jogszabályokat egy új fajta „szabályozás” (*Lex Informatica*) váltotta fel, amelynek értelmében az internetfelhasználókat egyrészt az internet szolgáltatók közötti szerződések, másrészt az internet technológia felépítése szabályozza.²⁵

Reidenberg az internet szabályozás alapjainak lefektetése érdekében Thomsonhoz és Posthoz hasonlóan a *Lex Mercatoria*-ból, a középkorban a kereskedelmi viszonyokat rendező önszabályozás keretében elfogadott és alkalmazott nemzetközi szabályzatból, indult ki.²⁶ Felismerve,

hogy a jogszabályok csak pontosan körülhatárolt, az államok kizárólagos szuverén hatalma alatt álló területeken belül érvényesíthetők,²⁷ Reidenberg egy, a *Lex Mercatoria*-hoz hasonló, az interneten felmerülő jogviszonyok rendezésének elsődleges forrásaként alkalmazandó *soft law*, a *Lex Informatica* elfogadására tett javaslatot.²⁸

Reidenberg elképzelése szerint a *Lex Informatica* technológia sztemerdek összessége, amely a technológiai lehetőségek és a rendszerek struktúráinak szabályozása útján közvetve képes az internetfelhasználók magatartásait rendezni.²⁹ A *Lex Informatica* tehát lényegében magát a hálózatot jelentette, amely így közömbösnek bizonyult az államhatárok miatt felmerülő joghatósági konfliktusokra. Ahogy arra már fentebb utaltunk a *Lex Informatica* tartalmát egyrészt a technológiai lehetőségek másrészt pedig a fogyasztók (internet-felhasználók) által kialakított gyakorlatok határozták meg. A *Lex Informatica* elsődleges forrásai („jogalkotója”) tehát az interneten keresztül működő technológiák fejlesztői; míg a *Lex Informatica* szabályrendszere („rendelkezései”) automatikusan, önmaguktól kerülnek végrehajtásra.³⁰

A Reidenberg által leírt *Lex Informatica* tehát az alábbi három előnnyel rendelkezett: (i) a *Lex Informatica* alkalmazását nem befolyásolják a nemzethatárok; (ii) a *Lex Informatica* rugalmas és egyszerre valamennyi állam jogszabályainak megfelelő szabályozást biztosít; valamint (iii) a *Lex Informatica* betartásának felügyelete és végrehajtása automatikusan valósul meg.

A speciális szabályozási tér

A speciális szabályozási tér képviselői az internetre, mint speciális szabályozási tárgyra tekintenek, amelynek saját törvényeit kell megalkotni. Az internetet tehát egy szuverén államként látták, ami a hálózaton létezik a felhasználók és a számítógépek fizikai helyétől függetlenül.³¹ A speciális szabályozási tér képviselői tehát abból indultak ki, hogy a hatályos jogszabályok nem alkalmasak és nem is képesek az

interneten keletkező jogviszonyokat rendezni. Lawrence Lessig a Code 2.0. című könyvében ezt a jelenséget „rejtett kétértelműségnek” („latent ambiguity”) nevezte.³²

Az integrált szabályozás – „A ló joga”

1996-ban a Chicagói egyetemen megrendezett „A kibertér joga” („Law of Cyberspace”) című konferencián Frank H. Easterbrook fellebbviteli bíró hatalmas botrányt kavart az előadásával, amelyben a kibertér jogát (kiberjog (cyberlaw)) a lovakat szabályozó joghoz („law of horse”) ³³ hasonlította. (A ló joga kifejezés a Chicago-i egyetem korábbi dékánjának, Gerhard Gasper-nek azon elgondolására utalt, miszerint a jogi kar nem dilettáns majmokat képez, így szükségtelen a jogszabályi rendelkezések speciális esetekre történő alkalmazását külön tárgyként tanítani. Gerhard Gasper szerint tehát a jogi karnak nem feladata a lovakkal összefüggésben felmerülő jogviták (pl.: ló által okozott kár megtérítése iránti jogvita) rendezésére szolgáló speciális jog („a ló joga”) oktatása, helyette a diákoknak az általános jogelveket, jogszabályi rendelkezéseket (pl.: kötelmi jog, kártérítési jog stb.) kell elsajátítani.)³⁴

Easterbrook bíró tehát – a konferencián megjelent IT jogászok dilettánsoknak nyilvánítását követően – amellet foglalt állást, hogy a kiberjog, mint önálló jogág – a ló jogához hasonlóan – nem létezik, hiszen az valójában nem más, mint a már létező és hatályos jogszabályok kibertérben történő alkalmazása.³⁵ Ebből következőleg Easterbrook az interneten felmerülő jogviszonyok szabályozásával összefüggésben többek között az alábbiakat tanácsolta a konferencián megjelent hallgatóság számára.

1. „*Folytasd tovább, amit eddig csináltál*”: az interneten felmerülő jogviszonyok nagy része a hatályos jogszabályok megfelelő alkalmazásával könnyen azonosítható és rendezhető. Szükségtelen tehát újabb jogszabályok elfogadása pusztán azért, mert a jogviszony nem a való világban, hanem a kibertérben keletkezett.³⁶

2. „*Tedd világosabbá a jogszabályokat*”: tagadhatatlan ugyanis, hogy a kibertér, természeténél fogva, egyes jogszabályok értelmezését megnehezítette. Abban az esetben tehát, amennyiben egy jogszabályi rendelkezés alkalmazása nem egyértelmű, úgy az adott jogszabályi előírás módosítása szükséges a világos jogalkalmazás és a jogbiztonság biztosítása érdekében. A jogalkotónak azonban tartózkodnia kell az internet ex ante szabályozásától, vagyis attól, hogy az interneten potenciálisan kialakuló jogviszonyokat valós vagy vélt érdekek mentén előzetesen rendezze.³⁷

3. „*Teremts tulajdoni viszonyokat ott, ahol még nincsenek*”: az internetet, a fizikai valósághoz hasonlóan, egy olyan világgá kell alakítani, ahol a „mindennapi életet” elsősorban a tulajdonjog rendezi.³⁸

Ugyan kétségtelenül vitatható Easterbrook bírónak az IT jogászok dilettantizmusával, illetve a kiberjog létének teljes megalapozatlanságával kapcsolatos véleménye, Easterbrook bíró valójában csak az internet szabályozás egyik legelterjedtebb elméletének, az integrált szabályozásnak az alapjait ismertette. Az integrált szabályozás értelmében ugyanis az interneten keletkező jogviszonyok a társadalmi struktúra integráns részei. Az irányzat gondolkodói tehát az internetszabályozás megvalósítását a már létező jogszabályok kisebb-nagyobb átalakításában látták. Az internet elterjedésével és az azon létrejövő életviszonyok számának növekedésével ugyanis egyre világosabbá vált, hogy az internet nem vonható ki a létező büntető jogi, polgári jogi vagy a jog más területeinek szabályozása alól.³⁹ Nyilván elképzelhetetlen lenne egy olyan világ, amelyben ugyanazon termék vevőjét eltérő jogok illethetik és kötelezettségek terhelhetik, attól függően, hogy az interneten vagy a valós életben kötött adásvételi szerződést.

Ezen elmélet értelmében tehát az internetnek egyetlen egy olyan területe sincs, amely jogon kívül állna. Ebből következően az interneten, pon-

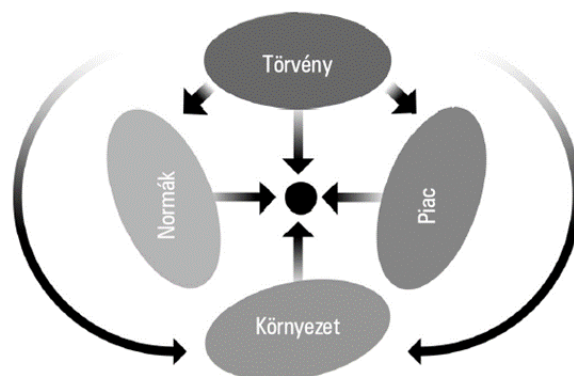
tosabban annak segítségével elkövetett jogsértésekre a jogsértés időpontjában hatályos jogszabályok irányadóak.⁴⁰ Így például, ha egy közösségi oldalon valakinek a képmáshoz való jogát megsértették, akkor ugyanúgy a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: a Ptk.) az irányadó, mintha a jogsértést nem a virtuális, hanem a való világban követték volna el.

„Kód-jog” („Code is law”)

Valamennyi fentebb ismertetett elmélet azon kérdésre kívánt választ találni, hogy a jog miként képes az internetet, illetve az interneten keresztül megvalósuló emberi magatartásokat szabályozni. A teljesség érdekében azonban szükséges megjegyezni, hogy Lawrence Lessig szerint a jog csupán egy a négy szabályozási eszköz közül, amely egy személy viselkedését meghatározza. Annak érdekében, hogy az internet működéséről és szabályozásáról átfogó képet kaphassunk, elkerülhetetlen Lessig Lawrence ezen elméletének, illetve azzal összefüggésben megfogalmazott kritikáknak és alternatív javaslatoknak a részletes bemutatása.

Lessig elképzelése értelmében valamennyi szabályozás középpontjában a szabályozni kívánt alany, a szánalmas pont („pathetic dot”) áll, amelyet az alábbi négy erő szabályoz: jog, társadalmi norma, piac, valamint a fizikai környezet.⁴¹ Ezen erők azonban természetesen nem egymástól függetlenül fejtik ki hatásukat, hiszen azok egymást erősíthetik, gyengíthetik vagy pusztán egyéb indirekt módon befolyásolhatják.⁴² Példának okáért a jogi norma közvetlenül befolyásolja a piacot, amikor az adásvétel tárgyát szabályozza (pl.: szervkereskedelem tilalma), a piacon érvényesülő árak továbbá meghatározzák a fizikai környezetünket (pl.: az olcsó építőanyagok az épületek számának növekedéséhez vezetnek), a fizikai környezetünk pedig hatást gyakorol a társadalmi normákra (pl.: a nagy számban elérhető épületek megerősítik a magán-szféra iránti igényünket).⁴³ Lessig szerint tehát valamennyi szabályozás ezen négy erő összessége, illetve az általuk kifejtett hatások, bennük megtestesülő értékek közötti kereskedelem.⁴⁴ (Lessig által

elgondolt szabályozási modellt az alábbi ábra szemlélteti.)⁴⁵

A jog – Lessig definíciója értelmében – a legitim jogalkotó által elfogadott előírás, amely a szánalmas pont magatartását azáltal szabályozza, hogy meghatározza a megengedett tevékenység kereteit, illetve szankciókat állapít meg ezen határok átlépése, jogsértés esetén.⁴⁶ A szabályozni kívánt alany tehát azért nem fogyaszt kábítószer Magyarországon, mert tudja, hogy az szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény.

Lessig elgondolása értelmében a társadalmi norma a joghoz hasonlóan, negatív következmények kilátásba helyezésével, ex post módon korlátozza az emberi magatartást. A társadalmi normák azonban a jogszabályi rendelkezésektől eltérő módon kerülnek kikényszerítésre, hiszen ezen normák megsértése esetén fenyegető szankciók decentralizáltak, illetve azok végrehajtásáért nem a kormány, hanem a közösség felel.⁴⁷ Példának okáért tehát, a szánalmas pont azért nem szív el egy cigarettát egy csecsemő jelenlétében, mert tudja, hogy az rosszallást (megvető tekinteteket, akár egy-két szúrós megjegyzést is) váltana ki a társadalom részéről.⁴⁸

Lessig elméletében a harmadik szabályozó erő a piaci erő, amely a piaci szereplők magatartását az árakon keresztül határozza meg. A szabályozni kívánt alany például a gázolaj árak emelkedése esetén az autó helyett inkább a tömegközlekedési eszközt veszi igénybe.⁴⁹

Lessig végezetül a negyedik szabályozó erőként a minket körülvevő fizikai környezetet határozta meg. Lessig elgondolása értelmében, az, ahogy a saját környezetünket alakítjuk, nagy mértékben befolyásolja a viselkedésünket. Amerikában például a szegráció betiltását követően Long Island kormányzója akként kívánta az afroamerikaiakat távoltartani, hogy olyan magasságú felüljárókat építtetett, amelyek alatt az afroamerikaiak által széles körben igénybe vett buszok nem tudtak áthaladni.

Az internet szabályozás szempontjából Lessig elmélete azért jelentett hatalmas áttörést, mert az amerikai professor érvelése szerint ezen négy szabályozási erő nem csak a való világban, hanem a kibertérben is épp ugyanúgy érvényesül.⁵⁰ A jog – hol hatékonyan, hol kevésbé sikeresen ugyan, de – tagadhatatlanul befolyásolja a kibertérben tanúsított magatartásunkat. A jog által kilátásba helyezett jogkövetkezmények miatt ugyanis nem lopunk személyazonosságot, nem sértjük meg más becsületét, és nem törjük fel a rendőrség biztonsági rendszerét. A társadalmi normák, a joghoz hasonlóan, szintén keretet szabnak az interneten folytatott tevékenységünknek. Beszéljen valaki túl sokat a Facebookon és rövid időn belül a „barátainak” a blokkolt ismerősei között találja magát. Az AOL első kézből tapasztalhatta meg a piaci erőknek a kibertérben kifejtett hatását, amikor az internethez való csatlakozás díját óradíjról általánýdíjra kívánta megváltoztatni. Végezetül, a Lessig modell szerint, a kibertérben érvényesülő negyedik erő a fizikai környezet, vagyis a kód.⁵¹ A kód, illetve a szoftver és hardware az, ami a kibertérrel olyanná teszi, amilyennek azt mi felhasználók érzékeljük.⁵² Az ugyanis, hogy az e-mail fiókunkhoz csak jelszó megadása után férhetünk hozzá, hogy a WhatsApp beszélgetések titkosítottak, vagy, hogy milyen személyes adatok megadása kötelező egy Facebook profil létrehozásához, kizárólag annak az informatikusnak a döntésétől függ, aki ezen programok kódját megírta. A programozók tehát valójában de facto törvényalkotók, hiszen ők döntenek el, hogy a kibertérben mit és hogyan szabad. Lehet arról jogszabályi rendelkezés ugyanis, hogy a személyes

adatok kezeléséhez szükséges hozzájárulás nem köthető ki a szolgáltatás nyújtásának feltételeként, ha ezzel egyidejűleg csak úgy lehet egy Facebook profilt létrehozni, hogy a felhasználó a közösségi oldal által megvalósítandó adatkezelési műveletekhez hozzájárul. (Lessig a Code 2.0. könyvében pontosan ezen felismerés következtében különbözteti meg a keleti part kódexét (East Coast Code) (Washingtonban elfogadott és a US Code-ban kihirdetett jogszabályi rendelkezés) a nyugati part kódjától (West Coast Code) (a Szilícium Völgyben vagy Redmondban írt és műanyagba égetett bitek útján kihirdetett kódok).)⁵³

Abból, hogy a kibertér valójában nem más, mint a programozók által kialakított környezet, közvetlenül következik, hogy azon feltevés, miszerint a kibertér annak természetéből adódóan nem szabályozható, hibás gondolat. Ezen hibás gondolat alapja egyrészt, hogy a kibertér jellege fix, másrészt pedig, hogy ezen állandó, örök adottságok a jogalkotó által nem befolyásolhatók. Ha azonban elfogadjuk Lessig fentebb leírt elméletét, és a kibertérre egy olyan, a programozók elképzelése szerint kialakított környezetre tekintünk, amelyet a többi három szabályozási eszköz közvetve vagy közvetlenül képes befolyásolni, akkor könnyen beismerhető, hogy az internet szabályozásának megközelítése már alapjaiban volt téves.⁵⁴ Az ugyanis tagadhatatlan, hogy az internet jelenlegi felépítése számtalan jogszabályi rendelkezés érvényesülését teszi lehetetlenné vagy legalább is nehezíti meg, ez azonban nem jelenti azt, hogy a kibertér ne lenne szabályozható. Abban az esetben ugyanis, ha a jogalkotó a jogot, a felhasználók közvetlen szabályozása helyett, arra használja, hogy a programozókra ír elő kötelező szabályokat és így befolyásolja a kódot, úgy közvetve egy olyan kibertérrel, környezetet teremt, amelyben a további jogszabályi rendelkezések már szabadon és hatékonyan érvényesülhetnek.

Az internet közvetett jogi szabályozásának kiváló példái a DRM (Digital Rights Management) technológiai megoldások. Az internet használatának elterjedésében sokan a szerzői jogok halálát látták, mivel az internet a szerzői jogi oltalom alatt

álló művek gyors és ingyenes terjesztését, sokszorosítását tette lehetővé.⁵⁵ Az érdekképviselői szervezetek, illetve a jogalkotók nyomására azonban a programozók rövid időn belül kifejlesztették az ún. DRM technológiai megoldásokat, amelyek lehetővé tették a digitális tartalmaknak az interneten történő elérhetővé tételét, oly módon, hogy azok engedély nélküli másolása vagy terjesztése technikailag lehetetlen volt. Ilyen DRM megoldást használt például az Apple iTunes, amely biztosítja a jogszerűen megvásárolt dalok meghatározott számú eszközre történő másolását, de nem teszi lehetővé ezen daloknak szélesebb körben való terjesztését.⁵⁶

Jogsabályi rendelkezéseknek programozás útján történő érvényre juttatásának másik példája az internetszolgáltatók által használt szűrők („blocking and filtering tools”), amelyek egyes tartalmaknak az interneten való elérhetőségét lehetetlenítették el.⁵⁷ (Az ISP-k által használt szűrők működésének az alapja, hogy, amennyiben a felhasználó egy olyan tiltott weboldalt szeretne felkeresni, amelynek az IP címe vagy a domain neve az ISP-k által vezetett „feketelistán” szerepel, az ISP vagy megtagadja az adott honlaphoz történő hozzáférés biztosítását vagy az internetfelhasználót egy másik honlapra irányítja.)

A Lessig által kidolgozott modell a 90-es évek végétől a 2000-es évek végéig élte a fénykorát. A 2000-es évek végén azonban mind a jogalkotóknak, mind a jogtudósoknak be kellett látniuk, hogy programozáson alapuló szabályozás önmagában nem elegendő. A DRM technológiai megoldások ellenére tömegesen valósultak meg szellemi tulajdon bitorlások az interneten (elsősorban az illegális fájl-megosztó portálokon), illetve az internetfelhasználók is rövid időn belül megtanulták kijátszani az internetszolgáltatók által alkalmazott szűrőket (pl.: proxy, VPN, IP cím spoofing útján).⁵⁸

Ahogy arra Andrew Murray a „The Regulation of Cyberspace” című könyvében is rámutatott, a Lessig modell és így programozáson alapuló szabályozás gyengesége ugyanis abban rejlett, hogy a modell középpontjában egyetlen egy pont állt, annak ellenére, hogy a szabályozandó individuum semmilyen körülmények között sem tekinthető elszigeteltnek, hiszen az minden esetben egy közösség részét képezi. Murray tehát művében a Lessig modell tovább gondolásaként egy új modellt, az „aktív mátrix modell” megteremtésére tett javaslatot.⁵⁹ (Murray „aktív mátrix modelljét” az alábbi ábra szemlélteti.)⁶⁰

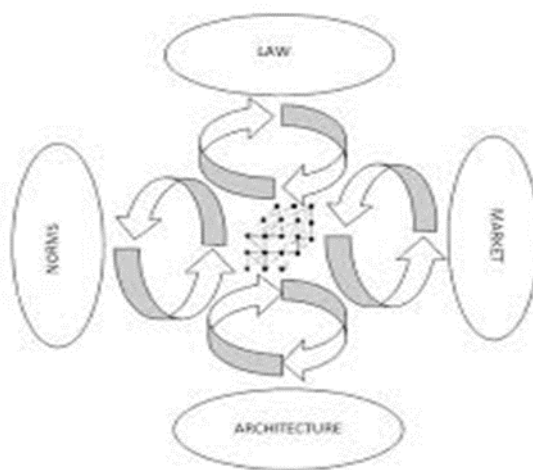

Figure 2: The Network Communication Regulatory Discourse

Murray „aktív mátrix modellje” két szempontból jelentett újdonságot Lessig modelljéhez képest. Egyrészt, ahogy arra már fentebb utaltunk, az „aktív mátrix modellben” a „számalmas pont” sosem számalmas és végképp nem egy izolált pont, hanem egy közösség, egy kapcsolathálózat része, amelynek tagjai állandó diskurzusban vannak egymással.⁶¹ A modell középpontjában lévő egyetlen pontot tehát egy pontrendszer váltotta fel.

Murray „aktív mátrix modellje” másrésztől felismerte, hogy a szabályozás tárgyára ható erők közül három (a jog, a piac és a társadalmi normák) a társadalom által közvetített korlátok, és így azok a társadalomból eredeztetik a legitimitásukat. A jog ugyanis a szavazók által megválasztott jogalkotók által elfogadott norma, a piaci erők a piaci

szereplők által megtestesített keresletnek és kínálatnak a tükörképei, a társadalmi normák pedig a közösség által elfogadott értékrendek. Következően ezen három erő által megvalósított szabályozás minden esetben egy, a pontokból felépülő társadalom és a szabályozó erő közötti párbeszéd eredménye.⁶²

Murray elmélete értelmében tehát Lessig modellje azért futott zátonyra a valóságban, mert abból a téves feltevésből indult ki, hogy a szabályozás a szabályozó hatalom monológja és nem pedig szabályozó és a szabályozott közötti párbeszéd. Murray továbbá emellett foglalt állást, hogy minden, ami az ember által teremtett, az ember által módosítható is, beleértve így a kibertert és a szűrőprogramokat is.⁶³ Így, amennyiben a programozáson alapuló szabályozással a szabályozott közösség nem ért egyet, úgy ezen közösség tagjai előbb vagy utóbb megtalálják a programnak azon gyengeségét (pl.: zero-days), amellyel a kódon keresztül megvalósuló szabályozás megkerülhető.

Tökéletes példa az „aktív mátrix modell” működésére a Pirate Bay felszámolására irányuló kísérlettel összefüggésben tapasztaltak. Tekintettel arra, hogy a Pirate Bay egy illegális fájlmegosztó

honlap, így a különböző országok jogalkotói számtalan módon igyekeztek ezen honlapot felszámolni, többek között úgy, hogy az internetszolgáltatókat a website blokkolására kötelezték. Az internetfelhasználók azonban a jogalkotóknak ezen kísérletére tett válaszként tömegével hozták létre a Pirate Bay ún. tükör-oldalait (másolatait), amelyek, mivel különböző IP címekkel rendelkeztek, nem kerültek az ISP-k által blokkolásra, és így elérhetőek voltak az internetezők számára.

A teljesség érdekében szükséges megjegyezni, hogy Andrew Murray „aktív mátrix modelljét” saját maga fejlesztette tovább. Egyrésről azért, mert felismerte, hogy az internetfelhasználók közössége nem egy nagy közösségből, hanem számos kisebb, egymást lefedő csoportból épül fel.⁶⁴ Másrésről pedig azért, mert belátta, hogy a kisebb csoportok sem homogének, hanem éppen ellenkezőleg, valamennyi kapcsolatháló egy vagy több kapuórt („gatekeeper”) ölel fel, akik meghatározzák a közösség többi tagja irányába folyó információ mennyiségét és minőségét.⁶⁵

¹ Pintér Róber (szerk.): Az információs társadalom, Budapest, 2007: 116.o.

² Pintér Róber (szerk.): Az információs társadalom, Budapest, 2007: 116.o.

³ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 4.o.

⁴ Pintér Róber (szerk.): Az információs társadalom, Budapest, 2007: 117.o.

⁵ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 4.o.

⁶ Pintér Róber (szerk.): Az információs társadalom, Budapest, 2007: 116-117.o.

⁷ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 4.o.

⁸ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 4.o.

⁹ Pintér Róber (szerk.): Az információs társadalom, Budapest, 2007: 116-117.o.

¹⁰ David R Jhonson and David Post : Law and Borders: The rise of the Law in Cyberspace in *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996: 1389.o.

¹¹ Pintér Róber (szerk.): Az információs társadalom, Budapest, 2007: 116-117.o.

¹² David R Jhonson and David Post : Law and Borders: The rise of the Law in Cyberspace in *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996: 1389-1390.o.

¹³ David R Jhonson and David Post : Law and Borders: The rise of the Law in Cyberspace in *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996: 1388.o.

¹⁴ Bayer Judit: Az internet tartalomszabályozása Magyarországon (Önszabályozás versus állami szabályozás) in: Enyedi Nagy Mihály et al. (szerk.): Magyarország médiakönyve 2002. Budapest, 2002: 451.o

¹⁵ David R Jhonson and David Post : Law and Borders: The rise of the Law in Cyberspace in *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996: 1388.o.

¹⁶ Bayer Judit: Az internet tartalomszabályozása Magyarországon (Önszabályozás versus állami szabályozás) in: Enyedi Nagy Mihály et al. (szerk.): Magyarország médiakönyve 2002. Budapest, 2002: 451.o

¹⁷ David R Jhonson and David Post : Law and Borders: The rise of the Law in Cyberspace in *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996: 1387.o.

¹⁸ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 5.o.

¹⁹ Andrew Murray: *Information Technology Law: The Law and Society*, Oxford, 2016: 66.o.

²⁰ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 5.o.

²¹ Jack L. Goldsmith: Against Cyberanarchy in *University of Chicago Law Occasional Paper*, No. 40, 1999: 6-8.o.

²² Andrew Murray: *Information Technology Law: The Law and Society*, Oxford, 2016: 66.o.

²³ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 5.o.

²⁴ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 7.o.

²⁵ Andrew Murray: *Information Technology Law: The Law and Society*, Oxford, 2016: 66.o.

²⁶ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 7.o.

²⁷ Joel Reidenberg *Lex Informatica – The formulation of Information Policy Rules Through Technology* in 76 *Tex. L. Rev.* 553, 1997-1998: 570.o.

²⁸ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 7.o.

²⁹ Joel Reidenberg *Lex Informatica – The formulation of Information Policy Rules Through Technology* in 76 *Tex. L. Rev.* 553, 1997-1998: 555.o.

³⁰ Joel Reidenberg *Lex Informatica – The formulation of Information Policy Rules Through Technology* in 76 *Tex. L. Rev.* 553, 1997-1998: 570-572.o.

³¹ Pintér Róber (szerk.): *Az információs társadalom*, Budapest, 2007: 117.o.

³² Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 155.o.

³³ A ló joga kifejezés utalás a Chicago-i egyetem korábbi dékánjának, Gerhard Gasper-nek elgondolására, miszerint a jogi kar nem dilettáns majmokat képez, így szükségtelen a jogszabályi rendelkezések speciális esetekre történő alkalmazását külön tárgyként tanítani. Gerhard Gasper szerint tehát a jogi karnak nem feladata a lovakkal összefüggésben felmerülő jogviták (pl.: ló által okozott kár megtérítése iránti jogvita) rendezésére szolgáló speciális jogot („a ló joga”) oktatni, helyette a diákoknak az általános jogelveket, jogszabályi rendelkezéseket (pl.: kötelmi jog, kártérítési jog stb.) kell elsajátítani.

³⁴ Frank H. Easterbrook: *Cyberspace and the Law of Horse*, 1996 *University of Chicago Legal Forum* 207, 1996: 207.o.

³⁵ Andrew D. Murray: *The Regulation of Cybespace: Control in the Online Environment*: 9.o.

³⁶ Frank H. Easterbrook: *Cyberspace and the Law of Horse*, 1996 *University of Chicago Legal Forum* 207, 1996: 210.o.

³⁷ Frank H. Easterbrook: *Cyberspace and the Law of Horse*, 1996 *University of Chicago Legal Forum* 207, 1996: 210-211.o.

³⁸ Frank H. Easterbrook: *Cyberspace and the Law of Horse*, 1996 *University of Chicago Legal Forum* 207, 1996: 212.o.

³⁹ Pintér Róber (szerk.): *Az információs társadalom*, Budapest, 2007: 117.o.

⁴⁰ Koltay András - Nyakas Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*, Budapest, 2012: 587.o.

⁴¹ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 122-123.o.

⁴² Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 509-510.o.

⁴³ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 509.o. és 511.o.

⁴⁴ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 507.o.

⁴⁵ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 130.o.

⁴⁶ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 508.o. és Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 124.o.

⁴⁷ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 507.o.

⁴⁸ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 122.o.

⁴⁹ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 124-125.o.

⁵⁰ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 507.o és Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 124.o.

⁵¹ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 124-125.o.

⁵² Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 508.o.

⁵³ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 136.o.

⁵⁴ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 505.o.

⁵⁵ Lawrence Lessig: *Commentaries The Law of the Horse: What Cyberspace Might Teach* in 113 *Harvard Law Review*, 1999: 522-523.o.

⁵⁶ Lawrence Lessig: *Code 2.0.*, New York, 2006: 116.o.

⁵⁷ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 15-16.o.

⁵⁸ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 11.o. és 16-17.o.

⁵⁹ Andrew D. Murray: *The Regulation of Cybespace: Control in the Online Environment*, 2007: 53-54.o.

⁶⁰ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 11.o. és 13.o.

⁶¹ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 12.o.

⁶² Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 13-14.o.

⁶³ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 17.o.

⁶⁴ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 18-19.o.

⁶⁵ Andrew Murray: Nodes and Gravity in Virtual Space in *Legisprudence*, 5 (2), 2011: 20-27.o.

A Bárdossy-per, mint tendenciózus koncepció per?

Írta: ÚJHELYI JÁNOS ÁBEL

Bevezetés

A Dr. Bárdossy László (1890-1946) volt magyar királyi miniszterelnök és külügyminiszter ellen a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről szóló 1945. évi VII. tc. alapján meghatározott háborús és népellenes bűncselekmények vádjával 1945-ben lefolytatott és halálos ítélettel záró büntetőeljárásnak igen jelentős szakirodalma van.¹ Ennek oka az, hogy a Bárdossy-per megítélése korántsem egységes, sőt, igen komoly, sokszor már ideológiai felhangokat pedzegető és személyeskedésig fajuló, a politikai életbe is tovább gyűrűdző vitákat generált a hazai történész, illetve jogász társadalom tagjai között. A polémiák kereszttüzeiben elsősorban Bárdossy László bűnösségének kérdése állt és csupán másodlagos probléma volt az, hogy az egykori miniszterelnök ellen lefolytatott eljárás jogszerűnek vagy koncepciósnak tekinthető. Én azonban még korábban, egészen pontosan 2018-ban végzett ÚNKP kutatásomban az eljárás törvényességének vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt és arra a megállapításra jutottam, hogy a Bárdossy-per koncepció eljárás, azon belül azonban nem konstruált, hanem tendenciózus per (és egyben részben kirakatper is) volt. Jelen írásomban röviden ezt az állítást kívánom igazolni a terjedelmi korlátok miatt a teljesség igénye nélkül, csupán néhány főbb szempontra felhívva az olvasó figyelmét.

A Bárdossy-perről röviden

Érdekes először röviden megismerkednünk a perrel kapcsolatban néhány alapvető tényre. A Bárdossy László elleni büntetőeljárás elsőfokú tárgyalására 1945. október 29. és november 3. között került sor² a Budapesti Népbíráskodás által a Budapesti Népbíráshoz 1945. október 15-én benyújtott vádirat alapján. Bárdossyt az 1945. évi VII. tc. 11. § 2., 3., 4., 5., valamint a 13. § 1. pontja

alapján háborús bűnök elkövetésével vádolták azért, mert miniszterelnöksége alatt kapcsolódott be Magyarország 1941-ben a Jugoszláviával szembeni katonai akcióba, valamint a Szovjetunió, illetve az USA elleni háborúba, továbbá mert 1942 és 1945 között kiált a háború folytatása mellett, illetve az újvidéki vérengzést nem akadályozta meg.³ Ezen túlmenően a 15. § 1. és a 17. § 1. pontjába ütköző népellenes bűnöket is a terhére írtak a miniszterelnöksége alatt hozott zsidóellenes rendeletek és a kárpátaljai „nem magyar illetőségű” zsidók 1941-es internálása miatt.⁴ A Budapesti Népbíráshoz Dr. Major Ákos vezette tanácsa Bárdossy Lászlót az ellene felhozott vádakban – az újvidéki vérengzés leszámítva⁵ – bűnösnek találta és ezért halálbüntetésre ítélte,⁶ melyet aztán másodfokon, 1945. decemberében (kisebbségi módosításokkal) a Népbíráshoz Országos Tanácsának I. tanácsa is jóváhagyott.⁷ Az ítéletet 1946. január 10-én hajtották végre.⁸

Dr. Bárdossy László (jobbra) a Budapesti Népbíráshoz Major Ákos (balra, az asztalnál ülők között szemüvegben) vezette tanácsa előtt a Zeneakadémián az ellen lefolytatott büntetőeljárás elsőfokú tárgyalásán.

A tendenciózus koncepció per fogalma

A koncepció perket alapvetően két nagy csoportra oszthatjuk: konstruált és tendenciózus perekre.⁹ A konstruált eljárások legfőbb jellemzője az, hogy valótlan – kitalált – tényálláson alapulnak, melyet hamis bizonyítékokkal és sokszor erőszakkal kikényszerített vallomásokkal próbálnak meg alátámasztani. A tendenciózus perek esetében azonban nem a torzított tényállás játssza a főszerepet, hanem a joganyaggal történő visszaélés, vagyis az anyagi és/vagy a törvényben rögzített eljárásjogi alapelvek és szabályok megsértése. Az előbbi történhet nyílt jogszabálysértéssel, amorális jogszabályok alkalmazásával vagy az állampolgári jogegyenlőség semmibe vételével. Az eljárásjogi alapelvek sérelme pedig megvalósulhat például az ártatlanság vélelmének, a bíróság függetlenségének vagy a fegyverek egyenlőségének a semmibe vételével.¹⁰ Mivel témánk szempontjából releváns, itt kell megjegyeznünk még azt is, hogy a koncepció perket szokás még a nyilvánosság szempontjából is tipizálni. Ez alapján beszélhetünk a nyilvánosság kizárásával megvalósuló titkos eljárásokról és látvány-, vagy más néven kirakatperokről.¹¹

Az anyagi jogi szabályok sérelme a Bárdossy-perben

A Bárdossy-perben az anyagi jogi szabályok sérelme elsősorban azáltal valósult meg, hogy Bárdossyt olyan jogszabályok alapján vonták felelősségre, amelyek súlyosan sértették a büntetőjog számtalan, a magyar jogrendszerben már akkora meggyökerezett alapelvét. Ezért e jogszabályok egy részét később, 1994-ben az Alkotmánybíróság is alkotmányellenesnek nyilvánította.¹² A vádemelés alapjául szolgáló, a népbíraskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek¹³ törvényerőre emeléséről szóló 1945. évi VII. tc. többek között erősen csorbította a bíróságok függetlenségét, korlátozta a fellebbezést, ún. gumitényállásokat¹⁴ foglalt magába és elvetette a magyar jogéletben már a Csemegei-kódex óta érvényesülő „*nullum crimen sine lege*” elvet – annak ellenére, hogy számos jogász

szerint a korábbi joganyag segítségével is felelősségre lehetett volna vonni a háborús és népellenes bűntettekkel vádolt személyek többségét.¹⁵

Dr. Bárdossy László (1890-1946). A jogi diplomáját Berlinben és Párizsban végzett tanulmányok után a Budapesti Tudományegyetemen (a mai ELTE-n) megszerző Bárdossy a bíróság tagjaival szemben gyakran érezhette magát fölényben. Jogi tudása sokszor nagyobb, és alaposabbnak bizonyult a képzetlen népbírákkal és még néha a tanácsvezető bíróval szemben is, melyet ez utóbbi igen nehezen kezelte a tárgyalás folyamán.

Ráadásul az Ideiglenes Nemzetgyűlés úgy alkotta meg az 1945. évi VII. törvényt, hogy közben hatályában fenntartotta az 1848. évi III. törvénycikket. Ezzel az volt a probléma, hogy az 1848. évi III. tc. 32., 33. és 34. §-a értelmében a magyar kormány tagjai felett egy parlamenti bíróságnak volt hatásköre ítélezni – az 1945. évi VII. tc. azonban valamennyi háborús bűnösökkel vádolt személy tekintetében kimondta, hogy ügyük elbírálása a népbíróságra tartozik.¹⁶ Ebből kifolyólag nem volt hajlandó vállalni például a Szálasi Ferenc elleni eljárásban politikai ügyészként fellépő Nagy Vince a politikai ügyész szerepét többek között a Bárdossy-perben sem,¹⁷ és ezért történhetett meg az, hogy Bárdossy László rögtön az első tárgyalási

napon hatásköri kifogást tett a népbírósággal szemben,¹⁸ melyet ugyan a bíróság először végzésben, majd ítéletében is elutasított,¹⁹ de döntését nem indokolta meg kellőképpen és minden részletre kiterjedően és emiatt mind a mai napig vitatkoznak a jogászok annak helytállóságáról.

A horthysta hadbíróból kommunista népbíróvá avanszáló és Rákosi Mátyással, illetve az ÁVH rettegett vezetőjével, Péter Gáborral is szívélyes viszonyt ápoló Dr. Major Ákos, aki a Bárdossy-per során igyekezett minél inkább eleget tenni a Magyar Kommunista Párt által támasztott követelményeknek.

Az eljárásjogi alapelvek és szabályok sérelme a Bárdossy-perben

A Bárdossy László elleni eljárás során az anyagi jogi szabályok sérelme mellett a büntetőeljárás számtalan alapelvét is figyelmen kívül hagyták. Az egyik ilyen semmibe vett alapelv a független bíró követelménye volt. A Bárdossy-perben nemcsak a pártok által delegált népbírák, hanem az első fokú eljárást vezető tanácsvezető bíró, dr. Major Ákos sem volt független. Major a Horthy-korszakban hadbíróként működött, szolgálataiért többször is kitüntették. A rendszer bukása után azonban helyzete instabillá vált, hiszen számíthatott arra, hogy esetleg őt is felelősségre vonják majd azért, mert hűséggel szolgálta a korábbi rezsimet. Így tehát már a szovjet Vörös Hadsereg újpesti bevonulásának napján jelentkezett a Magyar Kommunista Párt helyi szervezeténél, felajánlva szolgálatait a pártnak. A kommunisták a már kézre került háborús bűnösök felelősségre vonását bízták rá és Major igencsak buzgón fogott neki feladatának.²⁰ Mint visszaemlékezésében leírja, már első

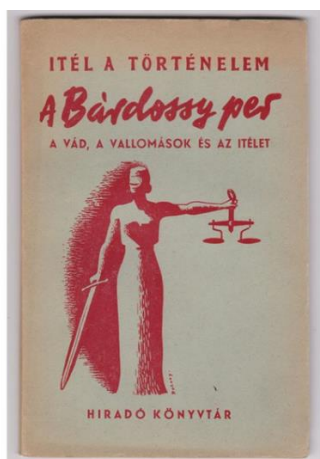
népbírósági ítéletével elkötelezte magát a kommunista pártnak. 1945-ben kérelmezte is felvételét az MKP-be, azonban Rákosi Mátyás tanácsára e szándékáról letett.²¹ Major a Bárdossy-per folyamán is készségesen eleget tett a kommunisták elvárásainak. Ezt jól bizonyítja az is, hogy az elsőfokú tárgyalás idején Rákosi magához hívatta egy alkalommal és instrukciókkal látta el a tárgyalás vezetésére vonatkozóan.²² Ténykedésével valószínűleg elégedett lehetett az MKP vezetése, hiszen néhány évvel később a Budapesti Felsőbíróság MDP szervezetének 1948-as jelentésében is ezt írták róla: „Kiszolgál bennünket.”²³

A Bárdossy-per legitimitásának szempontjából komoly problémát jelent az is, hogy Major Ákos nem rendelkezett a tanácselnöki pozícióhoz szükséges végzettséggel, ugyanis nem volt egységes bírói és ügyvédi képesítése. Így tehát elvileg nem vezethette volna a tárgyalást és nem hozhatott volna ítéletet sem. A másodfokú tárgyalás kezdetén a védelem szóvá is tette ezt a problémát, semmisnek tekintve emiatt az eddigi eljárást, ám a Szakszervezeti Tanács Büntetőjogi Bizottsága megoldotta a kérdést azzal, hogy az 1945. évi VII. törvényt úgy magyarázta, hogy a népbírósági tanácsvezető számára a hadbírói vizsga is elegendő – ellentmondva ezzel az addigi magyar büntetőeljárás jogi gyakorlatnak és rendelkezéseknek.²⁴

Az eljárás során a bizonyítékokat alapvetően vádcentrikusan válogatták és kezelték, és előfordult az is, hogy a vád alapjául szolgáló bizonyítékokat (legalább is részben) meghamisították vagy hibásan, pontatlanul tárták a bíróság elé, ami elsősorban azért történhetett meg, mert a sokszor a kommunisták kezében lévő vagy velük szimpatizáló hatóságok minél hamarabb, még az 1945. november 4-ei választások előtt túl akartak lenni Bárdossy elítélésén, hogy ily módon is politikai tőkét kovácsoljanak az MKP számára. Évekkel később, emlékirataiban maga Major Ákos is elismerte, hogy például Teleki Pál búcsúlevelének szövegét erősen elferdítve bocsátották a népügyésznek rendelkezésére.²⁵ A bizonyítékok vádcentrikus kezelésére pedig jó példa az, hogy a Szálasi Ferenc által írt ún. „Hungarista Mozgalom Naplót” a bíróság az

eljárás során végig hiteles mozgalmi naplóként kezelte és ítéletében is többször hivatkozott rá – annak ellenére, hogy a dokumentumról maga Szálasi állította azt, hogy az nem mozgalmi napló, hanem az ő személyes naplója, hozzátéve azt, hogy „*olyan napló ez, amelyben mese is előfordul.*”²⁶ Nem egyszer megesett az is a tárgyaláson, hogy a bíróság a vádlott számára kedvező bizonyítékot a per szempontjából érdektelennek nyilvánította. Így például Szálasi Ferencnek a testület előtt tett vallomása olyan elemeket is tartalmazott, amelyeket Bárdossy javára lehetett volna írni, a vallomást azonban a bíróság a per eldöntése szempontjából érdektelennek minősítette.²⁷

A per során nem tartották tiszteletben az ártatlanság vélelmét és a prejudikáció gyakorlatilag az első fokú tárgyalás kezdetétől végigkísérte az eljárást – főleg Major Ákos részéről, aki már a tárgyalás megnyitásakor háborús főbűnösnek nevezte Bárdossyt, majd később folyamatosan megjegyzéseket tett a várható ítéletre.²⁸ Egy alkalommal például egyenesen így szólt a vádlotthoz: „*Várja meg az ítéletet, hogy akkor is hangsúlyozni fogja-e az örömét.*”²⁹

A Bárdossy-perről készült egyik propagandakiadvány. Az eljárás egyik legfőbb célja, ha úgy tetszik, koncepciója az volt, hogy Dr. Bárdossy László személyén keresztül az egész Horthy-korszak felett mondjanak ítéletet.

A büntetőeljárás alapelvek semmibe vétele mellett a büntetőeljárás szabályokat is többször megsértették a per folyamán. Major Ákos például egy alkalommal a következőképpen rivallt rá

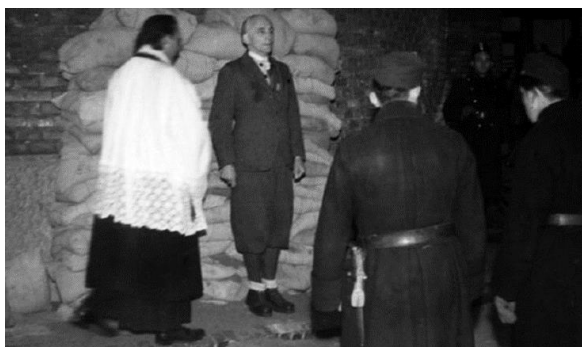
a vádlottra, amikor annak feleletére nem tudott érdemben replikázni: „*Hallgasson, mert ha így folytatja, megbilincseltetem és eltávolítom a tárgyalóteremből. A bizonyítást a maga távollétében folytathatjuk tovább. Megértette? Fogja be a száját! Őrszemélyzet! Bilincseljék meg és kísérjék ki a várákózó szobába!*”³⁰ A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. (Bp.) 297. §-a alapján a bíró rendreutasíthatta vagy akár ki is vezethette a vádlottat a teremből meghatározott esetekben. Azonban Major ezúttal túllépte a hatáskörét és jelentősen degradálta a bíróság tekintélyét is – olyanmódra, hogy ezért még dr. Ries István igazságügy miniszter és a SZEB egyik angol ezredese is szemrehányást tett neki.³¹

Voltak továbbá bizonyos „tabu témák”, amiket a vádlott nem érinthetett, akkor sem, ha azok számára enyhítő körülményekként szolgálhattak volna. Így megtiltotta például a bíróság Bárdossynak, hogy a szovjetek 1939-es lengyelországi akciójáról beszéljen³², de rossz néven vette azt is, hogy egy alkalommal (Major Ákos szavaival élve) a „baráti” Románia németekhez való hűségét elemezte.³³

A Bp. 319. §-a szerint a vádlott perbeszédét a bíró csak abban az esetben szakíthatta meg, ha annak tartalma a közrendet vagy az erkölcsiséget sérti, ha bűncselekményt, vagy másnak becsületét szükség nélkül érintő kifejezéseket foglal magában; vagy oly körülményt hoz fel, melynek bizonyítását a törvény kizárja. Csakhogy a Bárdossy-perben Major politizálás indokával szakította félbe háromszor is a vádlott utolsó szó jogán elmondott beszédét – miközben a vádbeszédükben ugyancsak erősen politizáló ügyészeket egyáltalán nem intette meg.³⁴

A Bp. 296. §-a értelmében a tanácsvezető elnöknek a rend és a tárgyalás méltóságának fenntartása végett a hallgatóságot rendre kellett utasítania, ha az illetlen viselkedést tanúsított, ám Major egyáltalán nem tett eleget e kötelességének, amikor a hallgatók a vádlottat pfujolták és fenyegették – hiszen ez volt az eljárás egyik sarokpontja: felingerelni az embereket Bárdossy László (és az általa képviselt eszmék) ellen.³⁵

A vád, majd az ítélet alapjául szolgáló tényállás ugyan nem volt valótlan, mégis az eljárás során erősen elferdítették. Ez megnyilvánult például abban, hogy Major a tárgyalás során, majd az ítéletben is a marxista, dialektikus történelemszemlélet jegyében Magyarország háborúba sodródását elsősorban a társadalmi problémákkal magyarázta és ebből kifolyólag azt elkerülhetőnek tüntette fel.³⁶ Ennek ellenére a történettudomány mai álláspontja szerint, az ország háborúba sodródása elsősorban hazánk geológiai helyzetéből adódóan elkerülhetetlen vagy legalább is nehezen elkerülhető lett volna – a társadalmi problémáktól teljes mértékben függetlenül.³⁷

Dr. Bárdossy László a veszthelyen 1946. január 10-én. Az eredetileg kötél általi halálra ítélt egykori miniszterelnök kivégzésének módját az utolsó pillanatban változtatta meg golyó általi halálra a Nemzeti Főtanács. Bárdossy utolsó szavai a következők voltak: „Isten mentse meg az országot ezektől...”

A Bárdossy-per, mint kirakatper

Végül, de nem utolsó sorban az egész eljárás legfőbb mozgatórugója az a politikai koncepció volt, mely az egész Horthy-korszak elítélését célozta meg Bárdossy László személyén keresztül, így is elősegítve az új rendszer legitimálását – és a jobboldal lejáratását a november 4-ei választások előtt. E politikai koncepció létét szinte az összes, a témával a rendszerváltás óta foglalkozó kutató elfogadja.³⁸

Ezért lett maga az eljárás kirakatper is egyben, amit jól mutat az a tény, hogy az első fokú tárgyalás a nagy közönség előtt zajlott a Zeneakadémián, megbízható újságírók jelenlétében, erősen manipulált rádióközvetítéssel.³⁹ A sajtó már jó előre bűnösnek mondta ki Bárdossyt és már az első fokú tárgyalás után nagy példányszámban propagandaanyagot adtak ki a perről.⁴⁰

Összegzés

Mint láthatjuk a Bárdossy László ellen lefolytatott büntetőeljárás nem sorolható a konstruált perek közé, hiszen megtörtént, valós eseményeken alapult, melyeket többnyire hiteles bizonyítékok támasztottak alá és a vádlottat sem erőszakkal kényszerítették vallomásra. Azonban a procedura során számtalan esetben megsértették a büntetőeljárás szabályokat és alapelveket, a vád alapjául szolgáló népbírsági törvény pedig sok hibával küszködött és később részben alkotmányellenesnek nyilvánított rendelkezéseket is magában foglalt. Ráadásul Bárdossy László személyén keresztül az egész Horthy-korszak felett igyekezett ítéletet mondani a bíróság – tehát az eljárás elszakadt a büntetőeljárásnak a büntetőeljárás törvénybe foglalt céljától, és legalább is részben politikai célok elérésére szolgált. Így tehát a pert (Bárdossy László bűnösségének kérdéséről függetlenül) tendenciózus pernek kell tekintenünk, vagyis olyan koncepció pernek, melyben a joganyaggal történt visszaélés egy politikai koncepció jegyében.

¹ Lásd például: JASZOVSKY László: Bárdossy László büntető-jogi felelősségéről. Budapest, 2000, Kézirat.; JASZOVSKY László: Bűnös volt-e Bárdossy László? Budapest, 1996, Püski Kiadó.; PRITZ Pál: A Bárdossy-per. 2001, Kossuth Kiadó.; PRITZ Pál: Bárdossy László a népbíróság előtt. 1991, Maecenas Könyvkiadó.; PERJÉS Géza: Bárdossy László és pere. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2000/4.

² JASZOVSKY László: Bűnös volt-e Bárdossy László? Budapest, 1996, Püski Kiadó. 59-376. o.; PRITZ Pál: Bárdossy László a népbíróság előtt. 1991, Maecenas Könyvkiadó. 75-314. o.

³ PRITZ 1991, 77-87., 88-116. o.

⁴ PRITZ 1991, 87-88., 116-117. o.

⁵ JASZOVSKY 1996, 296-372. o.; PRITZ 1991, 238-314. o.

⁶ JASZOVSKY 1996, 369-371. o.; PRITZ 1991, 310-311. o.

⁷ JASZOVSKY 1996, 415-431. o.; PRITZ 1991, 354-369. o.

⁸ FAHIDY József: Ma reggel kivégezték Bárdossy Lászlót. Világ, 1946. január 11. Idézi: SZERENCSES Károly: „Az ítélet halál”. Magyar miniszterelnökök a bíróság előtt. Budapest, 2009, Kairosz Kiadó. 322-323. o.

⁹ KAHLER Frigyes: Konceptiós perek a kommunista egyház-politika kelléktárában - avagy katolikus papok elleni kirakat-perek, és titkos eljárások. <http://www.kommunizmus-bunei.hu/publikaciok/tagjaink/22-dr-kaehler-frigyes/46-dr-kaehler-frigyes-konceptiós-perek-a-kommunista-egyház-politika-kelléktárában-avagy-katolikus-papok-elleni-kirakatperek-es-titkos-eljarasok> (letöltés ideje: 2021. 03. 03.) Lásd még a témában bővebben: KAHLER Frigyes: Jogállam és diktatúra. I. Tanulmányok és előadások. 2005, Kairosz Kiadó.; KAHLER Frigyes: Jogállam és diktatúra. II. Tanulmányok a konceptiós perek világáról. 2008, Kairosz Kiadó.

¹⁰ KAHLER, 2008, 27-30. o.

¹¹ KAHLER 2008, 30. o.

¹² Bárdossy Lászlót az 1945. évi VII. tc. 11. § 2., 3. és 6., valamint a 13. § 1., a 15. § 1., illetve a 17. § 1. pontja alapján mondta ki végül bűnösnek és ítélte halálra az ügyében másodfokon eljáró NOT I. tanácsa. Az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) AB határozatában az 1945. évi VII. tc. 11. § 1-4. és 6., valamint a 13. § 1. és 3-7. pontját, vagyis gyakorlatilag az összes olyan szabályt, amely alapján Bárdossyt háborús bűnök elkövetésében bűnösnek találták, alkotmányellenesnek nyilvánította.

¹³ A népbíráskodásról szóló 81/1945. (II. 5.) ME számú rendelet és az azt módosító és kiegészítő 1440/1945. (V. 1.) ME számú rendelet, valamint a népbíráskodás körében a távollevő terhelt ellen folyó eljárásra, úgyszintén a közbiztonság védelmére vonatkozó szabályok kiegészítése tárgyában kiadott 5900/1945. (VIII. 5.) ME számú rendelet, illetve a közhivatalnokok munkafegyelmének fokozottabb biztosításáról rendelkező 6750/1945. (VIII. 19.) ME számú rendelet.

¹⁴ A gumitényállás fogalmát és problematikáját lásd: BERNÁTH Zoltán: Justitia tudathasádása. Népbíróság a nép nélkül, a nép ellen. Budapest, 1993, Püski Kiadó. 37. o.

¹⁵ BERNÁTH 1993, 21. o.

¹⁶ JASZOVSKY 1996, 15. o.

¹⁷ Döntését Nagy Vince így indokolta: „véleményem szerint Bárdossy és Imrédy alkotmányosan kinevezett miniszterelnökök voltak tehát ilyen minőségben elkövetett tetteikért az 1848-as törvények értelmében csak parlamenti bíróság által vonható felelősségre. Feltétlenül bűnösnek tartom őket is országunk és népünk kárára elkövetett többrendbeli cselekményben. Parlamenti bíróság előtt szívesen vállalnám velük szemben a

vádloői szerepet. De alkotmányos érzésemmel fogva nem vállalnám közönséges büntetőbírói elölle. ” NAGY Vince: Októbertől októberig. Budapest, 1991, Európa Könyvkiadó. 335. o.

¹⁸ JASZOVSKY 1996, 61-63. o.; PRITZ 1991, 117-119. o.

¹⁹ JASZOVSKY 1996, 63-64., 297-298. o.; PRITZ 1991, 119., 240-242. o.

²⁰ BERNÁTH 1993, 21-34. o.

²¹ MAJOR Ákos: Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései. Budapest, 1988, Minerva. 157-158. o. Valószínűleg függetlenség látszatának fenntartása végett nem akarta Rákosi, hogy Major belépjen az MKP-ba.

²² Major visszaemlékezéseiben így ír erről: Rákosi „magához rendelt. Röviden tárgyalt velem. Figyelmeztetett – nem utasított –, hogy ne vitakozzam Bárdossyval, rövid kérdésekre, rövid válaszokat követeljek, vagy vonjam meg tőle a szót.” MAJOR 1988, 215. o.

²³ MAJOR 1988, 5. o.

²⁴ SZERENCSES 2009, 153. o.

²⁵ MAJOR 1988, 216-217. o., SCHMIDT Mária: Diktatúrák ördögszekerén. Budapest, 1998, Magvető Könyvkiadó. 225. o.

²⁶ PRITZ 1991, 158. o.

²⁷ JASZOVSKY 1996, 149-154. o.; PRITZ 1991, 157-159. o.

²⁸ PRITZ 1991, 75. o.

²⁹ PRITZ 1991, 158. o.

³⁰ MAJOR 1988, 222. o.

³¹ MAJOR 1988, 223. o.

³² JASZOVSKY 1996, 68. o.; PRITZ 1991, 124. o.; SZERENCSES 2009, 133-134. o.

³³ PRITZ 1991, 133. o.

³⁴ JASZOVSKY 1996, 221-256., 269-295. o.; PRITZ 1991, 187-238. o.

³⁵ Lásd pl.: MAJOR 1988, 222. o.

³⁶ Álljon itt egy konkrét példa a tények elferdítésére: Az 1942-es délvidéki razzia kapcsán a bíróság meglepően pontos adatokat közölt az áldozatok számáról: „Újvidéken 3309 polgári egyént végeztek ki, közöttük 144 csecsemőt és 294 aggot.” PRITZ 1991, 150. o. Az 1941. június 26-ai kassai bombázás kérdésének felmerülésekor azonban a bíróság 5 halottban adta meg a bombázás áldozatainak számát, ami a valóság súlyos elferdítése, hiszen valójában 32 halottja, illetve 60 súlyosabb és 220 könnyebb sebesültje volt a tragédiának. A hatóságoknak minden bizonnyal rendelkezésre állt számtalan korabeli újság mellett a Magyar Királyi Országos Légoltalmi Parancsnokság által kiadott Légoltalmi Közlemények c. szaklap 1941. július 1-jei száma és a légítámadás okozta károkról szóló dr. Porubszky Mihály rendőr főtanácsos által a Magyar Királyi Rendőrség vidéki főkapitánya részére, majd onnan a magyar királyi belügyminiszterhez eljutatott jelentés is, melyek kisebb eltérésekkel ugyan, de részletesen közölték a támadás áldozatainak számát. PATAKY Iván – ROZSOS László – SÁRHIDAI Gyula: Légi háború Magyarországon felett. I. Debrecen, 1992, Zrínyi Kiadó. 249-260. o. Az, hogy ennek ellenére a bíróság nem a valós adatokat adta meg, valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy ily módon is csökkentse a Magyarországon háborúba lépésére ürügyet adó bombázás jelentőségét.

³⁷ Lásd pl.: JASZOVSKY 1996, 14-53. o.; PERJÉS Géza: Bárdossy László és pere. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2000/4.;

PERJÉS Géza: Visszontválasz Pritz Pálnak. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2001/4.

³⁸ Lásd pl.: JASZOVSKY László: Észrevételek Perjés Géza „Bárdossy László és pere” című tanulmányához. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2001/4. 712. o.; SCHMIDT 1998, 218-219., 225-226. o.; SZERENCSES 2009, 128-130. o.

³⁹ Még az is felmerült, hogy a per anyagát később bele kellene építeni az iskolai tananyagba. SZERENCSES 2009, 128-129. o.

⁴⁰ Lásd pl.: ÁBRAHÁM Ferenc – KUSSINSZKY Endre (szerk.): A Bárdossy-per. Budapest, 1945, Híradó Könyvtár.

A végrófnő: tömeggyilkos vagy áldozat?

Írta: SÓS MARIETTA

Báthory Erzsébet, avagy a „véres grófnő” 18. században született legendája bejárta a világot. Turóczi László jezsuita pap 1729-ben kiadott, a Magyar Királyságot és uralkodóit bemutató könyvében Csejte várának történetét is feldolgozta, magába foglalva a várúrnő históriáját is, amelyet a források és a szájhagyomány keverékéből alkotott meg. De mi is áll a „csejtej rém” mítoszának hátterében?¹

Ki volt Báthory Erzsébet?

Erzsébet az igen tekintélyes Báthory családból származott. Nádasdy Tamás nádor fiához, Nádasdy Ferenchez ment 15 évesen feleségül 1575. május 8-án. A házasságból 5 gyermek született, de csak 3 érte meg a felnőtt kort.² A család gazdagságát mutatja, hogy a „Nádasdy és Báthory birtokok hálózata az egész királyi Magyarországra kiterjedtek. Voltak birtokok alsómagyarországon, Dunán túl, Pozsony és Nyitra vármegyében, Dévényben, Beckón, valamint Felsőmagyarországon és a Partiumba³ is, amelyeknek Erzsébet már akkor is sokszor irányított, mikor a férje még élt, halála után pedig teljesen rámaradt.”⁴

Turóczi László elmesélése szerint Erzsébet egy hiú, és kegyetlenségre hajlamos nemesi származású nő volt, aki a vér és gyilkosságok által övezett útra akkor lépett, amikor egyik szolgája véletlenül meghúzta a haját, és ezért úgy megütötte a lányt, hogy a vére is kiserkent. A vérből egy csepp Erzsébet arcára csöppent és amikor letörölte, azt látta, hogy megszépült tőle a bőre. Ekkor a hiúságtól vezetve megfogant benne az a rémisztő gondolat, hogy olyan mennyiségű vér, ami teljesen átítatná testét milyen nagy mértékű javulást eredményezhetne szépségében. Erzsébet vágya az örök életre és fiatalságra olyan mértékeket öltött, hogy elérése érdekében magával az ördöggel is képes volt alkut kötni, és több száz (körülbelül 650) ártatlan, fiatal lányt megölni.⁵ Az évszázadok során

a legenda tovább élt és fejlődött. A 19. század végén pedig Von Elsberg megteremtette *A véres grófnő* című könyvével Erzsébet mai köztudatban élő alakját, a véreskezű, ördöggel paktáló mágiát űző asszonyt. Számos filmet, könyvet készítettek a fiatal lányokat a szépség oltárán feláldozó és kegyetlenül meggyilkoló asszonyról, anélkül, hogy szót ejtettek volna az ismert tényekről és megvizsgálták volna mi igaz a legendából.⁶

A képen Báthory Erzsébet⁷

Turóczi hamis állítása

Báthory Erzsébet történetének megvizsgálása előtt Turóczi történetét érdemes kicsit meg-

vizsgálni, hiszen az bizonyíthatóan eltér a valóságtól, a mai legendák meghatározó pontjának az ő írása számított. Az egyik legfontosabb tévedése, a vérben való fürdés vádja volt, hiszen ez még a periratokban sem szerepelt.⁸ Továbbá, az a kijelentése sem állja meg a helyét, hogy a férje kedve miatt hagyta el katolikus hitét és tért át reformátusra, amely a bukásához vezető első lépcsőnek volt tekinthető. Erzsébet bátyja, Báthory István református volt, így nagy valószínűséggel az is állítható, hogy húga is osztozott vallásában, éppen ezért a hitről való áttéréséről szóló rész inkább tekinthető elrettentő tanmesének, mint a valóság részének. A pontatlanságok miatt az írás tartalmának a valósággal való egyezése erősen megkérdőjelezhetővé válik.⁹

Báthory Erzsébet „konceptiós pere”

Először is fontos megjegyeznünk, hogy a 17. században a konceptiós per konkrét kifejezésként még nem létezett, de a metódus igen. Elég, ha csak a különböző vagyoni érdekek által vezetett fő – és jószágvesztésekre gondolunk. Az egyszerűség kedvéért használjuk ezt a modern kifejezést Báthory Erzsébet esetében is. „A konceptiós pert tehát úgy foglalhatjuk össze, hogy a jogszolgáltatásban politikai vagy egyéb érdek megsértés útján történő érvényesítése.”¹⁰

1. Tanúvallomások

Báthory Erzsébet ellen a vád az volt, hogy számtalan fiatal lány ölt és kínozta meg kegyetlenül. Thurzó György nádor a gyilkosságok miatt tanúk keresésére 1650. március 5-én adott parancsot.¹¹ A mai viszonyokkal párhuzamot vonva, ez a nyomozati eljárásnak felel meg. Erzsébet korában természetesen még nem beszélhetünk önálló, egységes jogeljárásról, sem írott törvények általi részletes szabályokról. A hézagokat a jogszokások és a joggyakorlatból származó szokásjogi szabályok egészítették ki. A perek általában ebben az időben előkészítő eljárással indultak meg. Ez többnyire a tanúk előzetes vallatását foglalta magában,

az így megszerzett tanúvallomások pedig felhasználhatók voltak a bizonyítás során.¹²

A dokumentumok alapján kirajzolódik az a tény, hogy jórészt csak Nádasdy birtokon és annak közelében rendelték el a nyomozást, ami felvett pár kérdést. A nyomozás érdekében logikus lett volna, ha minden területen nyomoznak a felmerülő vádat illetően, hiszen egyrészt a bizonyítékok megszerzése szempontjából is előnyösebb lett volna a nagyobb területi kiterjedésű vizsgálódás, másrészt céltudatosságra, koncepcióra utal, arra, hogy a vád alátámasztás eredménye irányított volt. Annak a lehetőségét is kizárhatjuk, hogy azért ezekre a területekre koncentráltak, mert eredetileg a Nádasdy és nem a Báthory család függőségébe tartoztak, mert a tanúk nagy része a Beckó helységből kerültek ki, aminek Erzsébet volt az egyik rész-birtokosa.¹³

A vizsgálat során összesen 327 tanúvallomást gyűjtöttek össze több körben, bár a felmentő vallomásokat nem jegyezték le. Összesen 107-en tettek értékelhető vallomást, a többiek azt mondták, nem hallottak és láttak semmit. Ebből 64-en terhelő tanúvallomást tettek, azonban 43 tanú nem szolgáltatott semmilyen tényt, amely a vádat alátámaszthatta volna. Báthory Erzsébetet csak 8-an vádolták azzal, hogy több mint száz ember haláláért felel, de bizonyítékok nélkül, csupán hallomás alapján állították, és csupán kettő nyilatkozott úgy (Dezső Benedek udvarmester és Szilvásy Jakab), hogy szemtanúi voltak kegyetlenségének, bár ők a megölték számát nem említették. A vádat erre a 10 emberre alapozták, akiknek vallomása sok esetben bizonytalan és bizonyítékokkal nem alátámasztható.¹⁴ Azonban az elmondható, hogy a tanúvallomások megszerzése a kor eljárásának megfelelően zajlott.¹⁵

A tanúk kapcsán sok egyéb furcsaság is felmerült. Egyrészt hiányoznak a koronatanúk, nincsenek az elhunytakért elégtételt követelő rokonok. Ezen felül volt egy kiszabadított és megkínzott áldozat is, azonban a fiatal lány vallomását nem vették fel, pedig ő szolgálhatott volna koronatanúként. Az Erzsébet szolgálatában álló Újváry Jánost, Jó Ilonát, Szentés Dorottyát, Beniczky Kátát kínvallatás alatt bírták szóra, többnyire ezekből

a vallomásokból származnak azok a szörnyűségek, amiket a várúrnőnek szokás tulajdonítani. Érdekes azonban, hogy Beniczky Katát kivéve, mindegyik tanút gyorsan halálra ítélték és kivégeztek, mint bűntársakat, és nem vártak arra, hogy majd egy esetleges per során tanúként szolgáljanak.¹⁶ Újváry János a kínzó módszerekre és eszközökre tett tanúvallomása során olyan dolgokat említ, amelyeket a korabeli gyógykezelési eljárásoknál vagy házi büntetéseknel használtak. „Mindennapos volt az ellopott pénz vagy kulcs bélyegét a kézbe égetni, vagy mulasztásért ujjat szurkáltak, de a lelcsolás, vízbemerítés, kikötés is szokásos formája volt a helytelen magatartás büntetésének. Ezen felül a gyógyításban is alkalmaztak olyan módszereket, amelyek a kínzás jeleivel konkuráltak. Például a szeméremtest tüzes fodorgató vassal való sütögetése, vagy a test megégetése, csalánozása, hideg vagy forró vízben való fürdetése, de a sebek, kelések felvágása is ilyen módszer volt.”¹⁷ Abban a korban ráadásul a család és az udvar egészségének megőrzése kiemelkedően fontos feladata volt a nemes hölgyeknek, valamint nem szabad megfélemlenünk a 16-17. század egészségügyi viszonyairól sem, a pestis és különböző járványok és betegségek miatt a sok haláleset sem lehet meglepő.¹⁸

2. Törvénytelen letartóztatás

A nyomozás mindenféle nyilvánosságot nélkülözött, ebben az is szerepet játszott, hogy az akkori nyilvánosság, csupán szűk, elszigetelt körökben létezett. A törvényes perbehívás nélkül csak az érintett hatóság emberei tudtak a nyomozásról, tehát a források alapján vélelmezhető, hogy még Erzsébetet sem értesítették az ellene indult nyomozásról és vádakról. Egészen 1610. december 29-ig semmiről sem tudott, amikor a nádor magánkatonasága és emberei a csejtei várban elfogták és háziőrizetbe vették.¹⁹ Báthory Erzsébet letartóztatás korán sem volt törvényesnek mondható, hiszen az akkori szabályok szerint nemesembert csak akkor lehetett idézés, per és elítélés előtt letartóztatni, ha tetten érték és a sértett fél nemes rendűnek számított. A várúrnőt azonban vacsora közben, a saját lakosztályában fogták el, ráadásul örökös fogságra

ítélték, mindenféle szabályszerű pert és tárgyalást mellőzve. A fogvatartást egyébként a 17. század elején kivételesen esetekben már alkalmazták, de csak tettenérés, vagy szabályszerű idézés, pert és ítéletet követően lehetett élni ezzel a lehetőséggel.²⁰

Még háziőrizetbe kerülésekor sem ismergették Erzsébetet az ellene felhozott vádak, hanem Ponikénusz János lelkész többedmagával kereste fel lelki vigasztalást címén, azonban valószínűleg a szembesítés volt a feladata, és hogy az asszonyt rávegye a kívánt vallomás megtételére, hiszen így az ügyet gyorsan lezárhatták volna. Azonban a lelkésznek nem sikerült elérni a várt eredményt, sőt a levelek alapján szóváltásra is sor került a két fél között. Ponikénusz sikertelenségét azzal próbálta pótolni, hogy bűbájossággal vádolta levelében Erzsébetet, noha erről a tanúvallomásokban nem esett szó.²¹

3. Az eljárás törvénytelenége

Nincsen rá bizonyíték, hogy Báthory Erzsébetet megpróbálták kihallgatni, vagy ő vallomást tett volna. A tanúk bizonytalansága és a megkínzott szolgálók vallomása pedig még az akkori viszonyokban sem volt elegendő bírósági perben való elítéléshez. Éppen ezért, a nádori hivatal tekintélyét őrizve nem vitték bíróság elé, sem nem zárták le Erzsébet ügyét.²² A nádornak az ilyen esetekben a törvényességet kellett volna képviselnie, ehelyett segédkezett az ügyben azáltal, hogy rendelkezésre bocsátotta magánkatonaságát a jezsuita pap részére, hogy rajtaüthessen a csejtei várúrnőn, miközben ő vágújhelyi rezidencián várta a fejleményeket. A másik problematikus pont, hogy Thurzó György nádor egymaga járt el, és rendelte el, hogy a csejtei várba zárják be Erzsébetet, noha a szabályok szerint nemesek fölött a király csak a bárók és főpapok tanácsával együtt ítélezhet, amiben minimum az uralkodó mellett másik 6 embernek kellett lennie. Amennyiben a nádor, a király teljes jogú helyetteseként járt is el, egyedül akkor sem hozhatott volna ilyen döntést a társasbíráskodás perrendi szabályára tekintettel. A nádor konkrétan úgy fogalmaz egyik levelében, hogy „ítéletem szerint

ilyet érdemel..., nehogy nyilvános büntetés elé kelljen vinni.” Ez is arra utal, hogy valóban hamisan vádolták Báthory Erzsébet. A nádor azzal érvel a fogságba vetés után, hogy a szabályok szerint a börtönben lévő személyt holtak kell tekinteni, így nem lehetséges annak megidézése és egy per lefolytatása ellene. Ez az érvelés szintén a törvénytelen ségek sorát mutatja meg, és egyre inkább afelé billenti a mérleget, hogy Báthory Erzsébet valóban egy korabeli koncepció per áldozata lett, hiszen csupa olyan szabály került megsértésre, amelyek érvényesülését és betartását a jogalkotók a királytól is elvárták.²³

Büntethető lett volna-e gyilkosságért?

A nemesek által közrendű, vagy jobbágy szolgálók megölésének szabályait is érdemes megvizsgálni. „A 17. században háromféle emberölést különböztettek meg: hűtlenség, nagyobb hatalmaskodást, és szándékos gyilkosságot.”²⁴ Az első esetet mindkét nemnél fő- és vagyonesztés volt a következmény, de a királynak joga volt kegyelmet gyakorolni. Megjegyzendő, hogy nőknél csak abban az esetben volt fővesztés, ha a hűtlenség elkövetésekor a szüleiket, gyermekét, férjét, vagy férje egyenesági rokonát ölte meg. A másodikat fej- vagy vagyonesztéssel büntették, de nőkkel szemben csak az utóbbit lehetett alkalmazni. A szándékos gyilkosságnál nem volt lehetőség megkegyelmezésre, az ítélet lehetett főbenjáró (fejvesztés) vagy fejjátszás (vagyonesztés). Azonban a nőknél csak az enyhébb volt kiszabható.²⁵

Nemesek a saját szolgálatukban lévő közrendű vagy jobbágy személyek ellen elkövetett gyilkosságokért való felelősségükről nem sok információ van, de mindenképpen kisebb jelentőségű volt az előbb felsorolt 3 esetben. Amennyiben egy nemes a másik nemes szolgálatában lévő közrendűt vagy jobbágyot bántalmazott vagy ölt meg, köteles volt kártérítést fizetni büntetesként. Ebből kiindulva a nem nemes szolgálakkal szemben elkövetett cselekményekért a hatalmaskodás és a kártérítés között helyezkedett el a magatartás megítélése.²⁶

A nyomozást arra alapozva indították el, hogy szolgálóit, nemeseket is beleértve számos alkalommal kínozt és öletett meg. Az viszont tény, hogy nem találtak arra bizonyítékot, hogy saját rokonai közül bárkit is megölt volna, sem arra, hogy a szándékos gyilkosság esetei szerint gyilkolt volna, vagy hatalmaskodás címén nemes embert vagy leányt maga kínozt vagy ölt volna meg. Az egyetlen házi büntetés, ami minden kétséget kizárólag hozzá köthető, az a megszegyenítés volt.²⁷

Mi lehetett az ügy háttérében?

Az ügy konkrét kirobbantói Dezső Benedek és Szilvász Jakab volt, bár indítékukra nincs magyarázat.²⁸

A politikai szálát tekintve csupán találgatásokba bocsátkozhatunk. Van, aki Báthory Zsigmond lemondott erdélyi fejedelem egy vallomásával kapcsolja össze az eseményeket, ugyanis azt nyilatkozta, hogy egyedül családjára számíthat, amibe nyilván Erzsébet is beletartozott, és a vizsgálatot is néhány héttel Zsigmond bebörtönzése után indították meg ellene. Zsigmondot felségárulás vádjával tartóztatták le politikai tervei és szervezkedése miatt, Erdély és a Magyar Királyság megszerzése is szóba került, egyéb magasrangú tisztségekkel egyetemben.²⁹

A nádor ügyben játszott szerepe is érdekes. Thurzó evangélikus lévén félhetett a katolikus Báthory Zsigmond térnyerésétől, és hivatalának elvételestől. Báthory Erzsébet jelentős vagyonnal és hatalommal rendelkezett, tekintve, hogy férje is mennyire jelentős szereplő volt a politikában is, ezért a nádor, Zsigmond potenciális támogatójaként és rokonaként igyekezett meggyengíteni őt is.³⁰

Számos megválaszolatlan kérdés maradt. Mégis miért vádolták meg az asszonyt, beleértve saját, régi embereit is? Mi volt a nádor szerepe és szándéka? Miért történt minden, politikai érdekek álltak a háttérben, nyereségvágy, vagy valami más? Sajnos ezekre nincs válasz, így nem lehet teljes mértékig igazságot szolgáltatni Báthory Erzsébetnek, és felfedni, hogy miért saját kellett várának rabjaként meghalnia.

¹ Várkonyi Gábor: A Sárkány Árnnyákában, kultusz és történelem: Báthory Erzsébet életének értelmezései. https://www.academia.edu/10779635/A_s%C3%A1rk%C3%A1ny_%C3%A1rnny%C3%A9k%C3%A1ban_Kultusz_%C3%A9s_t%C3%B6rt%C3%A9nelem_B%C3%A1thory_Erzs%C3%A9bet_%C3%A9let%C3%A9nek_%C3%A9rtelmez%C3%A9sei

² M. Pázmány Kata – Honismeret – http://epa.oszk.hu/03000/03018/00216/pdf/EPA03018_honismeret_2010_01_043-045.pdf utolsó letöltés: 2020. 10. 18. Továbbiakban: M. Pázmány.

³ Szádeczky-Kardoss Irma (1993): Báthory Erzsébet igazsága. Nesztör Kft, Budapest. ISBN: 963 7523 26 X pp. 14-15. Továbbiakban: Szádeczky.

⁴ u.o.

⁵ Szabó Klára: Mítosz kontra valóság, avagy igazságot Báthory Erzsébetnek? http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/mitosz_kontra_valosag_avagy_igazsagot_bathory_erszebetnek/ utolsó letöltés: 2020. 10. 18.

⁶ Várkonyi (a)

⁷ Kép forrása: <http://costumecon.blogspot.com/2018/08/igyloltoztek-ok-2-resz-bathory-erzsebet.html> utolsó letöltés: 2020.11.15.

⁸ M. Pázmány

⁹ Várkonyi (a)

¹⁰ Szádeczky pp. 13-14.

¹¹ Várkonyi Gábor (2016): Báthory Erzsébet: bűnös vagy áldozat? Kossuth kiadó, Budapest. p. 47. ISBN: 978-963-09-8453-9 Továbbiakban: Várkonyi (b)

¹² Szádeczky pp. 13-14.

¹³ u.o. pp. 15-17.

¹⁴ Várkonyi (b)

¹⁵ Szádeczky pp. 15-18.

¹⁶ Várkonyi (b)

¹⁷ Szádeczky pp. 235-246.

¹⁸ Várkonyi (b)

¹⁹ Várkonyi (a)

²⁰ Szádeczky pp. 13-25.

²¹ u.o.

²² Várkonyi (a)

²³ Szádeczky pp. 14-25.

²⁴ u.o. pp. 15-28.

²⁵ u.o. pp. 17-29.

²⁶ u.o.

²⁷ u.o.

²⁸ Várkonyi (b)

²⁹ u.o.

³⁰ u.o.

„Imádkozom a szeretet és a béke világáért!” – Mindszenty József, az elnyomás elleni tiltakozás és a diktatúra elleni harc szimbóluma

Írta: KOVÁCS PETRA JÚLIA

Mindszenty József, Magyarország utolsó hercegprímása a 20. század kiemelkedő alakja volt mind vallási, mind politikai téren. A következő oldalakon bemutatom az egyházi méltóság életútját, különös hangsúlyt fektetve arra, hogy aktív szerepvállalása hogyan vezetett el a szocializmus egyik leghíresebb kirakatperévé vált büntetőügyhöz.

A kezdetek

Mindszenty Pehm József néven született 1892. március 29-én a Vas megyei Csehimindszent községben. Apja Pehm János, anyja Kovács Borbála volt, akik szőlő- és földműveléssel foglalkoztak.¹ Őt testvére közül csak Anna és Teréz nevű húgai éltek meg a felnőttkort. Az elemi iskolát szülőhelyén végezte, középiskolai tanulmányait 1903-ban kezdte meg a szombathelyi premontrei főgimnáziumban.² Beiratkozott az egyházmegyei papnevelő intézetbe, s 1915. június 12-én gróf Mikes János megyéspüspök pappá szentelte.³ Végigjárta az egyházi ranglétrát: 1919-ben Zalaegerszeg plébánosává, 1921-ben kerületi esperessé, 1924-ben címzetes pornói apáttá nevezték ki, 1937-ben pápai prelátusi rangot kapott. Az 1940-es évek elején a névváltoztatás mellett döntött: míg a legtöbben ekkortájt visszanevelésnek nevezték, ő 1942-ben vezetéknévét – szülőfalujára utalva – Mindszentyre magyarosította. 1944. március 4-én veszprémi püspök lett.⁴ Végül 1945-ben XII. Pius pápa a magyar katolikus egyház élére állította: esztergomi érsek lett.

Mindszenty József, Magyarország utolsó hercegprímása⁵

Politikai szerepvállalás

Emlékiratai is igazolják, hogy Mindszenty már fiatal papként komoly érdeklődést mutatott a politika iránt. A keresztényszocialista pártban való tevékenykedése után plébánosként önkormányzati szinten is politikai szerepet vállalt. Zalaegerszegi éve alatt tekintélye és erélyessége miatt – kissé ironikus módon – „zalai lámának” becézték.⁶ A 20. század első évtizedeiben egyre inkább legitimista meggyőződése vezérelte: 1932-1933 folyamán egy új, szociális és ellenzéki katolikus néppárt megszervezését sürgette, ennek sikertelensége után pedig egy, a keresztény párt és a nemzetiszocialisták közötti közeputat kívánt kiépíteni. A második világháború alatt keményen kiállt elveiért, saját társadalmi rétegének és híveinek érdekeit védte. Nyilvánosan vállalta békepárti nézeteit, és – mivel dunántúli püspöktársaival egyetemben úgy látta, hogy a további háborúzás értelmetlen – kötelessé-

gének érezte a harcok folytatásának megakadályozását. Részt vett annak a dokumentumnak a megfogalmazásában, amelyben a világháborúból való kiugrásra buzdította Horthy Miklóst, valamint memorandumot intézett a nyilas kormányhoz is, melyben azt kérte, hogy „a még ép Dunántúlt ne vessék oda visszavonulási harcok martalékának”.⁷

A 40-es évek elejétől köztudottan nyilasellenes volt, ezen okból kifolyólag a nyilas hatalomátvétel után ellenséggként kezelték. Ő azonban Szálasi Ferenc rémuralma alatt sem tört meg: a korabeli egyházi hierarchia egyetlen olyan főpapa volt, aki szembe mert szállni az akkori vezetéssel. Felszólalt a zsidókkal való kegyetlen bánásmód ellen, és nem volt hajlandó sem katonai beszállásolás céljára átadni a veszprémi püspöki palotát, sem hálaadó misét celebrálni „a hungarista vezetés üdvére”.⁸ Mindszentyt ezen tettei miatt 1944. november 27-én hazaárulás vádjával őrizetbe vették, és Szenteste napján Sopronkőhidára, majd Sopronba szállították, ahonnan csak több hónap után térhetett vissza Veszprémbe, amikor is a szovjet csapatok felszabadították a leghűségesebb magyar várost. Noha sokan az ekkor más hercegprímássá vált Mindszentyben látták annak az esélynek a megtestesítőjét, hogy országunk talpra álljon, az újonnan hatalomra került kommunisták a kezdetektől fogva konkurenciának tekintették, így hamar nemkívánatos személlyé nyilvánították.

Mindszenty továbbra is a politikai élet fontos szereplője maradt: „egyházi méltóságát legalább annyira politikai szerepkörnek, mint egyházi őrhelynek tekintette”.⁹ Bírálta a kormányt a házassági rendelet és a földreform miatt, fellépett a német kérdés emberies, szolidárisabb rendezése érdekében. A demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk hatálybalépését követően már nem konfrontálódhatott nyíltan a politikai vezetéssel, legfeljebb szentbeszédeibe rejtett el burkolt politikai célzásokat. Úgy politizált, hogy „klasszikus értelemben nem politizált, hanem egy erkölcsi világképet védett”.¹⁰

A következő két évben komoly egyházi tevékenységet fejtett ki azt remélve, hogy a saját eszékeivel, „a katolicizmus erejének összpontosításával és imádsággal” meg tudja gátolni a kommunizmus térnyerését.¹¹ 1947-ben Ottawába utazott a Mária-kongresszusra, mely jelentős szerepet játszott hazánkban is a Mária-kultusz erősítésében, elterjedésében.¹² Az amerikai út után a Magyar Püspöki Kar közös pásztorlevelében meghirdette a Boldogasszony Évet, amely 1947 augusztusától 1948 nyaráig tartott, amikor is a körmeneteken százezres tömegeket sikerült mozgósítani. Mindszenty kifejezte nemtetszését az új rezsim jogtalanságaival szemben (hazai svábok kitelepítése, sajtó korlátozása, szabadságjogok sérülése), és az antikommunizmus mintaképévé vált.¹³ Nem meglepő ezek után, hogy rövid időn belül kivívta a kommunista Rákosi Mátyás és társai haragját, akik igyekeztek mindent megtenni a hercegprímás elhallgatatása érdekében. A katolikus egyház és a szovjet berendezkedésű állam közötti ellentétek az iskolák államosításával „áthidalhatatlannak látszó szakadékká mélyültek”.¹⁴ Mindszenty ekkor már maga is érezte, hogy letartóztatása elkerülhetetlen, csupán idő kérdése volt, hogy mikor következik be.

Mindszenty őrizetben¹⁵

Letartóztatás, őrizet

1948 őszén minden bizonnyal konkrét elképzelések is születtek már a prímás félreállításának módjáról. November 19-én letartóztatták titkárárt, Zakar Andrást.¹⁶ Néhány nappal később már a vádirat tételeit is megfogalmazták, Rákosi pedig az

alábbi mondatokkal már-már fenyegető hangnemben tette egyértelművé, hogy hamarosan Mindszentyre is sor kerül: *„hogya Mindszentyvel az egyház nem csinál valamit a legközelebbi hetekben, akkor majd csinálunk mi, és ha egyszer kézbe vesszük a fiatalembert, akkor Róma kapálózhat, mert a magyar demokrácia stabilitásának a jele, hogy mit csinál azzal az emberrel. És nekünk meg kell mutatni, hogy ez a rendszer stabil, nem lehet velünk tréfolni”*.¹⁷ Az Államvédelmi Hatóság 1948. december 26-án, karácsony másnapján hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával rendőrhatalósági őrizetbe vette Mindszenty Józsefet Esztergomban. A letartóztatás időpontja sem volt véletlen, azt maga Rákosi rendelte el: példát akart statuálni azzal, hogy épp a szeretet ünnepén fogják el a magyar katolikus egyház fejét, december 26-a ugyanis az egyház első vértanújának, a halálra kövezett István diakónus ünnepe.¹⁸ Néhány nappal később derült fény arra, hogy rajta és titkáran kívül mások is a vádlottak padjára kerültek.

ÁVO-sok között¹⁹

Az esztergomi érseket az Államvédelmi Osztály hírhedt főhadiszállására, a politikai terror emblemikus színhelyére, az Andrássy út 60. alá vitték, ahol kihallgatását több alkalommal is válogatott kínzásokkal és veréssel „színesítették”. Nem hagyták aludni, zsarolták, embertelen módszerekkel igyekeztek „jobb belátásra bírni” Mindszentyt. Az ÁVH fogságában szinte minden ember megtört előbb-utóbb. A bíboros kábítószeres hatására több egyéb képtelenség mellett beismerte, hogy „kémkedett a nyugati hatalmaknak, részt vett a harmadik

világháború kirobbantásában és megpróbálta átjatszaní a Szent Koronát a Habsburgoknak”, akiket a Monarchia szétbomlása után is töretlenül tisztelt és szívelt.²⁰ A nyomozási eredményeket, illetőleg az addig kicsikart (és nem egy esetben meghamisított) vallomások az 1949. január 19-én megjelent, a Mindszenty bűnügy okmányait tartalmazó, 86 oldalas „Sárga könyv” hozta nyilvánosságra.²¹ Ugyanezen a napon az MDP Titkársága kitűzte a tárgyalás határnapját.

A per

Mindszenty esetében konstruált koncepciósról, azon belül is ún. kirakatperről beszélhetünk, mely a korszak egyik leghíresebbé vált. (A kirakatperek lényegét így foglalhatnánk össze: *„úgy zajlottak le, mint egy hatalmas színelőadás. A vádlottak, a tanúk, a bírúk és az ügyészek színészek módjára tanulták meg a szerepüket és mondták fel az előre megírt forgatókönyvet a tárgyaláson. A tárgyalásokat nagy, de válogatott közönség előtt, megbízható újságírók (köztük jó néhány nyugat-európai) tudósítása mellett, manipulált rádióközvetítéssel rendezték meg. A perekről végül nagy példányszámban propagandaanyagokat adtak ki.”*²²) Ilyen volt tehát a IX. 254/1949 számon lefolytatott Mindszenty-per is, mely a Markó utcai Budapesti Népbíróság nagy esküdszéki termében zajlott 1949. február 3-a és 8-a között. Az iratokból kiolvasható, hogy még a tárgyalás megkezdése előtt határoztak arról, hogy az ítélethirdetés napja február 8-a lesz, ez ugyancsak az eljárás koncepciósról jelegét erősíti, vagyis tisztességes eljárásról a legnagyobb jóindulattal sem beszélhetünk.²³ Az efféle tárgyalások egyértelműen propagandacélokat, legfőképp a társadalom meggyőzését és a külföld félrevezetését szolgálták.²⁴

A bíróság összeállításakor ügyeltek arra, hogy a fontosabb szerepeket katolikusokra osszák. Így lett az ítéshozó Olti Vilmos, akit törvénytelen eljárásokban hozott halálos ítéletei miatt vérbíróként is emlegetnek (döntött például a pócspetri, a MAORT és az Actio Catholica vezetői elleni perekben), a vádat pedig az az Alap Gyula látta el, aki később Rajk László és Péter Gábor ügyében is

népügyészként tevékenykedett. A bíboros ügyvédjének eredetileg Joanovits Emilt választotta, de őt a bíróság nem fogadta el, és végül is rákényszerítették Kiczko Kálmán ügyvédet, aki szó szerint nem akarta védeni.²⁵

Az elsőfokú tárgyaláson²⁶

A vádiratban Alapy három bűntett elkövetésével vádolta Mindszentyt: a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, hűtlenség, valamint valutaüzérkedés. A másik hat vádlott tekintetében (dr. Baranyay Jusztin egyetemi tanár, dr. Zakar András primási titkár, dr. Esterházy Pál ház- és malomtulajdonos, Nagy Miklós az Actio Catholica titkára, dr. Ispánki Béla kollégiumi prefektus, dr. Tóth László újságíró) szintén hasonló bűncselekmények kerültek szóba.²⁷ Olti és Alapy végig uralták a pert, elképesztő gyorsasággal zajlott le az eljárás a védelem legcsekélyebb tanúsítása nélkül. Míg a népügyész a vádbeszédében azt kérte, hogy „legyen a Népbíróság ítélete emlékeztetés, s az ítélet a magyar nép elárulóit, kémeit, kufárait adja át az enyészetnek”, addig Kiczko védőbeszéd gyanánt így szabadkozott: „higgye el Bíró úr, egy ilyen kellemetlen ügyben nekünk, ügyvédeknek is kényelmetlen a helyzet, főleg ilyen súlyos vádak mellett”.²⁸ Mindszenty emlékirataiban leírja, hogy bánja, amiért a tárgyaláson zavartan viselkedett, ennek ellenére képes volt az összefüggő beszédre és az érvelésre. Nem volt bódult állapotban sem, kidülledt szemei és fátyolos tekintete sokkal inkább pajzsmirigybetezségének és a kialvatlanságnak tudhatóak be.²⁹ A hercegprímás – aki minden elnyomás elleni jogos tiltakozás példaképévé vált – ezt mondta az utolsó szó jogán: „Da pacem Domine in diebus nostris, in diebus istis! – Uram, adj békét ezekben a napokban!”.³⁰ A szocialista koncepciók perek

időszakában a vádlottaknak esélye sem volt, tudniillik „az ítélet nem jogi, hanem hatalmi döntés volt, a bíróság csak eszközül szolgált a párt kezében”.³¹ Az elsőfokú bíróság Mindszentyt és dr. Ispánki Bélát életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, dr. Baranyay Jusztin és dr. Esterházy Pál 15 évi, dr. Tóth László 10 évi, dr. Zakar András 6 évi fegyház-, Nagy Miklós pedig 3 évi börtönbüntetést kapott.³² Az ítélethirdetés után az ügyész, a vádlottak és védők (Zakar és Esterházy kivételével) a népbírósági eljárási jognak megfelelően ún. semmisségi panaszokat jelentettek be, így az ügy felkerült másodfokra.

A Népbíróságok Országos Tanácsa a Mindszenty és társai ellen indított ügyet 1949. július 6-án tárgyalta. A tanácselnök az a Jankó Péter volt, aki a Magyar Testvéri Közösség, Kovács Béla és Szálasi perében is eljárta. A népfőügyész Borbély János volt – 1956 utántól az ő nevéhez fűződik a legtöbb halálos ítélet meghozatala. A vádlottak már jelen sem voltak a tárgyaláson. A másodfokú ítéletet július 9-én hirdették ki: felsőbb utasításra az elsőfokú bíróság határozatát részben helybenhagyták, ugyanis Mindszenty, Tóth, Esterházy és Nagy vonatkozásában a büntetés mértékét nem változtatták meg, viszont Baranyaynál 15 évről 12 évre, Zakarnál 6 évről 4 évre, Ispánkinál életfogytiglaniról 15 évre csökkentették a fegyházbüntetést.³³

A bíboros 1956-os beszéde³⁴

Nemzetközi visszhang

Mindszenty letartóztatása, majd koncepciók pere külföldön is óriási visszhangot keltett.

Külhoni lapok valós és valótlan híreket egyaránt közöltek az ügyről: az egyházi méltóság Szibériába deportálásáról szóló rémhírektől kezdve Truman sajtótájékoztatóján át a párizsi magyar követség épülete előtt lezajló, a bíboros melletti szimpátia-tüntetésig mindenhol téma volt a hazai helyzet. Az események felháborították a keresztény világot is: XII. Pius pápa a tiltakozáson kívül kilátásba helyezte a legsúlyosabb következményt, a kiközösítést is.³⁵ A magyar kormány ugyan soha nem ismerte el, de az elsőfokú ítéletek enyhítéséhez a nemzetközi tiltakozás, kimondottan az ügyben indított ENSZ-eljárás is nagyban hozzájárult. Itthon e helyett inkább azzal próbálták megmagyarázni a másodfokú bíróság döntését, hogy „a Mindszenty-ügy elveszítette eredeti jelentőségét”.³⁶

A per után

A hercegprímás hét évet töltött az ÁVO fogságában: 1948. december 26-a és 1956. október 30-a között volt letartóztatásban, börtönben, rabkórházban, majd házi őrizetben (előbb a baranyai Püspökszentlászlón, később a felsőpetényi Almásy-kastélyban).³⁷ A forradalom ideiglenesen szabadságot hozott számára; ismét aktívan politizált, 1956. november 3-án hosszabb rádióbeszédet is tartott. Ezekben a napokban azonban a szovjetek már elfoglalták a fővárost és vérbe fojtották a szabadságharcot. Mindszenty az amerikai nagykövetségen kért és kapott menedéket. Itt másfél évtizedet töltött, húgaival még ezen időszakban is tartotta a kapcsolatot. Tizenöt évvel később, Kádár János és VI. Pál pápa megegyezését követően, 1971 őszén Rómába emigrált, majd Bécsbe költözött. Tevékenykedését idős kora és romló egészségügyi állapota egyre ke-

vésbé tette lehetővé, ezért a pápa lemondásra szólította fel. Mindszenty ennek nem tett eleget, így 1973. december 18-án az esztergomi érseki széket egyházzójilag üresnek nyilvánították. Magyarországot utolsó hercegprímása 1975. május 6-án hunyt el a bécsi Irgalmasok Kórházában. Mariazellben temették el, a rendszerváltást követően hozták haza földi maradványait, és 1991-ben az esztergomi bazilikában helyezték örök nyugalomra. A Legfőbb Ügyészség perújrafelvételi vizsgálatot folytatott le, melynek eredményeként a Legfelsőbb Bíróság 1990. május 18-án kimondta Mindszenty ártatlanságát és az 1949-es ítélet semmisségét.³⁸ Mindszenty József boldoggá avatási eljárása jelenleg is folyamatban van a Vatikánban.

Mindszenty szobra Esztergomban³⁹

¹ FARKAS Lajos: Mindszenty József hercegprímás koncepciók pere és elítélése. <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/mindszenty-jozsef-hercegprimas-koncepcios-pere-es-elitelese-2672368/> (letöltés ideje: 2021. 03. 09.)

² GERGELY Jenő - IZSÁK Lajos: A Mindszenty-per. Debrecen, 1989, Reform Lap- és Könyvkiadó Rt. 13. o.

³ FARKAS <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/mindszenty-jozsef-hercegprimas-koncepcios-pere-es-elitelese-2672368/>

⁴ GERGELY - IZSÁK 1989, 13-15. o.

⁵ Kép forrása: https://www.jogiforum.hu/image/rich/hir/150910_mindszenty_jozsef.jpg

⁶ BALOGH Margit: Mindszenty József. Budapest, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 66. o.

⁷ TARJÁN M. Tamás: Mindszenty Józsefet életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik. <http://www.rubicon.hu/magyar/oldal->

lak/1949 februar 8 mindszeny jozsefet eletfogytig-lani bortonbuntetesre itelik/ (letöltés ideje: 2021. 03. 08.); GERGELY - IZSÁK 1989, 16. o.

⁸ FARKAS <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/mindszeny-jozsef-hercegprimas-koncepcios-pere-es-elitelese-2672368/>

⁹ GERGELY - IZSÁK 1989, 19. o.

¹⁰ DR. KAHLER Frigyes: Koncepciós perek a kommunista egyházpolitika kelléktárában – avagy katolikus papok elleni kirakatperek és titkos eljárások. <http://www.kommunizmus-bunei.hu/publikaciok/tagjaink/22-dr-kahler-frigyes/46-dr-kahler-frigyes-koncepcios-perek-a-kommunista-egyhazpolitika-kellektaraban-avagy-katolikus-papok-elleni-kirakatperek-es-titkos-eljarasok> (letöltés ideje: 2021. 03. 09.)

¹¹ BALOGH 2015, 692. o.

¹² FABIÁN Sebestyén: Hetven esztendeje kezdődött a Mindszeny-per. <https://vasarnap.hu/2019/02/04/hetven-esztendeje-kezdozott-a-mindszeny-per/> (letöltés ideje: 2021. 03. 09.)

¹³ FARKAS <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/mindszeny-jozsef-hercegprimas-koncepcios-pere-es-elitelese-2672368/>

¹⁴ BALOGH 2015, 744. o.

¹⁵ Kép forrása: <https://pestisracok.hu/wp-content/uploads/2019/02/Mindszeny-J%C3%B3zsef-getty-images.jpg>

¹⁶ GERGELY - IZSÁK 1989, 29. o.

¹⁷ Uo. 29. o.

¹⁸ BALOGH 2015, 805. o.

¹⁹ Kép forrása: <https://szabadmagyarszo.com/wp-content/uploads/2019/02/cultura-mindszeny-jozsef-vadlott-1949.jpg>

²⁰ FARKAS <https://www.duol.hu/kozelet/helyi-kozelet/mindszeny-jozsef-hercegprimas-koncepcios-pere-es-elitelese-2672368/>

²¹ BALOGH 2015, 836. o.

²² DR. HORVÁTH Attila: Koncepciós perek Magyarországon. <https://edit.elte.hu/xmlui/sta-tic/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitst>

<ream/handle/10831/30294/15bonumpublikum.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (letöltés ideje: 2021. 03. 08.)

²³ BALOGH Margit: A Mindszeny-per. <http://real.mtak.hu/8393/1/Balogh%20Margit-pdfA.pdf> (letöltés ideje: 2021. 03. 09.)

²⁴ KAHLER <http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/tagjaink/22-dr-kahler-frigyes/46-dr-kahler-frigyes-koncepcios-perek-a-kommunista-egyhazpolitika-kellektaraban-avagy-katolikus-papok-elleni-kirakatperek-es-titkos-eljarasok>

²⁵ GERGELY Jenő: A Mindszeny-per. Budapest, 2001, Kossuth Kiadó. 41. o.

²⁶ Kép forrása: https://www.magyarokurir.hu/uploads/content/94023/kepek/c_22.jpg

²⁷ BÉKÉS Gellért (szerk.): Mindszeny József a népbíróság előtt. Budapest, 1989, Pannon Kiadó. 122-123. o.

²⁸ SEREG András: A Mindszeny-per – Egy híres ügy a magyar jogtörténetből. <https://www.jogiforum.hu/hirek/34372> (letöltés ideje: 2021. 03. 09.); GERGELY - IZSÁK 1989, 189-197. o.

²⁹ BALOGH <http://real.mtak.hu/8393/1/Balogh%20Margit-pdfA.pdf>

³⁰ BALOGH Margit: Az evangélikus egyház. In: História, 2006/6-7. 34. o.

³¹ BALOGH 2015, 917. o.

³² BÉKÉS 1989, 229-231. o.

³³ GERGELY 2001, 50. o.

³⁴ Kép forrása: <https://i.ytimg.com/vi/leTKHF0q4E/hqdefault.jpg>

³⁵ BALOGH 2015, 813. o.

³⁶ BALOGH <http://real.mtak.hu/8393/1/Balogh%20Margit-pdfA.pdf>

³⁷ GERGELY - IZSÁK 1989, 31. o.

³⁸ GERGELY 2001, 50. o.

³⁹ Kép forrása: <https://i.szasz.hu/pois/7233/500x500/19985.jpg>

FILMAJÁNLÓ

Tőrbe ejtve (Knives out) 2019

Írta és rendezte: Rian Johnson

[Ajánlja: Gera Anna]

A Tőrbe ejtve egy amerikai bűnügyi komédia, amely egy híres krimiszerző rejtélyes halálának felderítése körül forog, allegóriaként festve le az Egyesült Államok napjainkban meghatározó politikai csatározásait. Az haláleset estéjén az egész család jelen volt, közösen ünnepelte az író 85. születésnapját a három gyermeke és gyermekeinek családjai, és ahogy az lenni szokott, mindenki rejteget valamit a nyomozó elől, így az egyszerű öngyilkosságnak látszó esetet nem lehet azonnal lezárni.

Azonban ebben a filmben a lényeg nem a bűnügy felderítése, a történeteket sokkal hamarabb megismeri a néző, mint a helyenként meglepően nehéz észjárásúnak tetsző nyomozó. Az egész film varázslatos, mesebeli, mintha egy lenne a krimiszerző történetei közül: a történet jelentős részét egy látványosan, már-már dagályos aprólékosággal berendezett házban, egy tornacipős ápolónő szemszögén keresztül követjük végig, aki bevándorló szülők gyermeke, és már a hazugság gondolatától is hányingere lesz. Nyomok és bizonyítékok eltűnnek és feltűnnek, ahogy a történetvezetésnek éppen szüksége van rájuk, de nincs rossz érzésünk, mert az egészen borzalmas akcentussal beszélő, sárban hagyott cipőnyomokba kutya-akat belegázolni engedő, a bűncselekmény szomszédságában fülhallgatóval zenére táncoló detektív első pár megjelenése után gyanút foghatunk, hogy ez egy mese.

És mi a mese lényege? A mese lényege az amerikai társadalom bemutatása, könnyen párhuzam vonható ugyanis az örökségüket védő családtagoknak a bevándorló családból származó ápolónő, és a sokszor kritizált amerikai patriotizmus között. Ezt a film nem is rejti véka alá, de a társadalmilag érzékeny, reményről és az emberi jószágba vetett hitről tanúbizonyságot tevő üzenetét helyzetkomikumba, forgatókönyvírói bravúrokba és színészi alakítások kiválóságába csomagolja. Az én személyes kedvencem a Chris Evans alakítása, aki Amerika Kapitányt is játszotta – aki mindkét filmet látta, érteni fogja, hogy miért.

KÖNYVAJÁNLÓ

Beata és Malena Ernman - Greta és Svante Thunberg*Ég a házunk (2019)***[Ajánlja: Gera Anna]**

A Greta Thunberg nevéhez kapcsolódó *Ég a házunk* című könyv borítója csalóka: azt valójában Greta édesanyja, Malena Ernman tollából származik, és nem pusztán Greta életéről és környezetvédelemmel kapcsolatos gondolatairól szól, hanem a célja átfogó szemlélettel annak a társadalmi rendszernek a bemutatása, amely Greta iskolasztrájkján keresztül a *Fridays for Future* nemzetközi szintű mozgalom kibontakozásához vezetett.

A könyv egy társadalmilag érzékeny, az aktuális berendezkedéssel kapcsolatban erősen kritikus család életét mutatja be, amely maga is megküzdött azzal, hogy hogyan tud különböző mentális betegségekkel együtt élni, és fokozatosan egyre több áldozatot hozott a környezet, és a jövő generációk védelme érdekében. A könyv célja nem a remény szikrájának őrzése, hanem a vészharang kongatása: ég a házunk, írja könyv címe, és a legfontosabb üzenete is ez.

Mivel mind hazai, mind nemzetközi jogi szinten egyre hangsúlyosabbá válik a természeti környezet megővésének szabályozása, és várhatóan az elkövetkezendő évtizedek egyik kiemelten fontos feladata lesz a klímaváltozással kapcsolatos kérdések kezelése, érdemes megismerni a nemzetközi politikai szereplők cselekvését katalizáló klímaváltozással kapcsolatos mozgalmak egyik kiindulópontját jelentő svéd iskolasztrájk, és a rendkívül megosztó, sokakat lelkesítő és egyben mások által végletesen kritizált Greta Thunberg történetét, hátterét, és azt a szemléletet, amellyel a családjával tekint a világra.

Bemutatkozik a MÁJT TDK

Írta: Kún Hanga Cecilia

Kedves Hallgatótársaink, Olvasóink!

Az alábbiakban összefoglalva bemutatjuk a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákkörével kapcsolatos tevékenységeket.

Miért jó a MÁJT?

A magyar alkotmány- és jogtörténet az ELTE joghallgatóinak első évükben teljesítendő kötelező tananyagot jelentenek. Mivel ezen tárgyak eleve az összes jogterületet lefedik, a középiskolában megszerzett történelmi ismeretekre alapozva a magyar alkotmány- és jogtörténet vezet be a hallgatókat a jog összetett világába. A megszerzett tudás birtokában a hallgatóknak így az egész jogrendszerrel való ismerkedésük nyílik. Átfogó jellege miatt pedig a magyar állam- és jogtörténet (MÁJT) széles körben kínál lehetőségeket bármely jogterület iránt érdeklődőknek, illetve különösen előnyös választást jelent mindazok számára, akik még nem kötelezték el magukat egyetlen jogterület irányában, és az érdeklődési területük kiválasztásához teljes képet kívánnak kapni a jog fejlődéséről, szerepéről, működéséről.

Miről szól a MÁJT TDK?

A Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék Tudományos Diákköre (MÁJT TDK) több mint harminc éves múltat tekint vissza. A TDK arculatát tagjai alakítják, így programjainkat a lehető legteljesebb mértékben próbáljuk az érdeklődő hallgatók igényeihez igazítani. A MÁJT TDK egy kiváló kutatási környezetet biztosít segítőkész és nagy tudású oktatók által támogatva. Köreinkben nem csupán a hallgatók közösségi, hanem egyéni kompetenciái is erősödnek. Tagjainknak segítünk a kutatási módszerek megismerésében, és olyan készségek kifejlesztésében, mint pl. a

projektszervezés, tanulmányi felelősségvállalás, amely képességek a későbbiekben is elengedhetetlenek. A MÁJT TDK remek kibontakozási lehetőséget ad bármilyen szabadon választott területen.

Hogyan alakul a tanszéki munka a jelenlegi helyzetben?

A veszélyhelyzet idején a MÁJT TDK ülések online formában kerülnek megrendezésre. Az alkalmakról bővebb tájékoztatást a MÁJT TDK Facebook oldalán teszünk közzé.

Hogyan lehet bekapcsolódni a tanszék munkájába?

A TDK tevékenységébe a jelen helyzetben is három módon lehet bekapcsolódni.

1. Publikálás a Joghistoria folyóiratba

A Joghistoriába minden, egyetemen belülről vagy kívülről érkező cikket befogadunk, amely joggal vagy állammal kapcsolatos témájú és van múltbeli vonatkozása. A publikálási igényt kérjük a joghistoria@gmail.com e-mail címen jelezni, valamint a cikk formai követelményeiről is ezen a címen lehet információt szerezni.

2. Részvétel a TDK üléseken

A MÁJT TDK ülések minden szerdán 18.00-tól kerülnek megrendezésre, a veszélyhelyzet idején online formában. Az alkalmakról a MÁJT TDK Facebook oldalán informáljuk az érdeklődőket.

3. Programszervezés, igény jelzése

Mivel a MÁJT TDK elsődleges feladatának a tárgy iránt érdeklődők tudományos támogatását tekinti, lehetőséget kínálunk mind programszervezésre, mind a TDK ülések tematikájának a hallgatói igényekhez való igazítására, illetve az egyéni tudományos kutatásokhoz is szívesen adunk útmutatást, oktatói, demonstrátori segítséget. A kapcsolatfelvétel a MÁJT TDK Facebook oldalán, vagy személyesen, az ELTE MÁJT tanszékén, akár a tanszék oktatóin, demonstrátorain keresztül is lehetséges.

**MINDEN KEDVES ÉRDEKLŐDŐ FORDULJON HOZZÁNK
BIZALOMMAL!**

ELÉRHETŐSÉG:

Ha a féléves programunkkal vagy a TDK-val kapcsolatban bármilyen kérdés felmerül, elérhetőek vagyunk a

majttdk@icloud.com e-mail címen

MÁJT TDK Facebook oldalán

Amennyiben a Joghistóriával kapcsolatban merül fel bármilyen kérdés, ezek megválaszolására alkalmas a

Joghistória Facebook oldala,

illetve a publikációkat az alábbi e-mail címen tudjuk fogadni:

joghistoria@gmail.com

Tudtad-e, hogy kik voltak a heroldok? A herold egy középkori tisztségviselő, akinek legfőbb feladata a címerek elbírálása, megrajzolása és nyilvántartása volt. A középkor derekán keletkező leírásokban már megjelennek, ahol mint a lovagi torna felügyelőiként szerepelnek Chrétien de Troyes leírásában. Magyarországon a heroldok feltehetően az Anjouk idejében jelentek meg, de az Annales de Nange szerint már a keresztes háborúk idején is jelen voltak hazánkban. A lovagi kor elmúlásával azonban nem tűntek el, ugyanis a koronázásoknál mindig jelen voltak, ahol középkori ruhába öltözve, az ország címerét a mellükön hordva lovagoltak a koronázási menet élén.

Tudtad-e, hogy egészen a 20. század elejéig gyakoriak voltak Európában az állatperek? Az állatok büntetőjogi felelőssége már az Ószövetségben is megjelenik, s a középkorban is igen elterjedt volt. Az állatokat főképp gyermekek elleni támadások és károkozások miatt vonták felelősségre, s a tárgyalás során a közpénzén még védőügyvédet is kaptak. Az ítélet lehetett fogság, amikor is az állatokat rabruhába öltöztetve tartották fogva, de gyakori volt a vízbefojtás vagy a megégetés is. A leghíresebb állatperek vádlottjai főképp disznók voltak, de mellettük lovak, kecskék, szamarak, kutyák, macskák, kakasok, sőt hernyók is vádlottként lettek megidézve a bíróság elé.

Tudtad-e, hogy Albrecht Dürer Sol Iustitiae (Az Igazság Napja) című 1500 körül készült rézmetszete az egyetlen olyan alkotás, ahol az igazság nem nőalakban jelenik meg, hanem Krisztus képében? Ez pedig azért különleges, mert az igazság ábrázolása már az ókori Egyiptom óta - Maat istennő – női alakban történik. A ma ismert formáját Iustitia – karddal és mérleggel a kezében – feltehetően II. Clemens szarkofágján nyerte el, de gyakorta ábrázolják szembekötővel vagy kígyóval is.

A képen a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék demonstrátorai láthatók a 2020/2021. tanévben. A képen balról jobbra haladva:

Kún Hanga Cecilia, Csanádi Ferenc, Schlaffer Daniella, Vincze Zsombor.

Magyar Ügyvédi Kamara

NAGY & TRÓCSÁNYI

Kovács Ügyvédi Iroda

ELTE ÁJK
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A folyóirat az alábbi oldalakon digitálisan színes változatban online is elérhető:

facebook.hu/joghistoria

majt.hu

issuu.com/joghistoria

eltereader.hu